

ПЛАНЪ Г. ЕЛИСАВЕТГРАДА

МАСШТАБЪ

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

1:100000

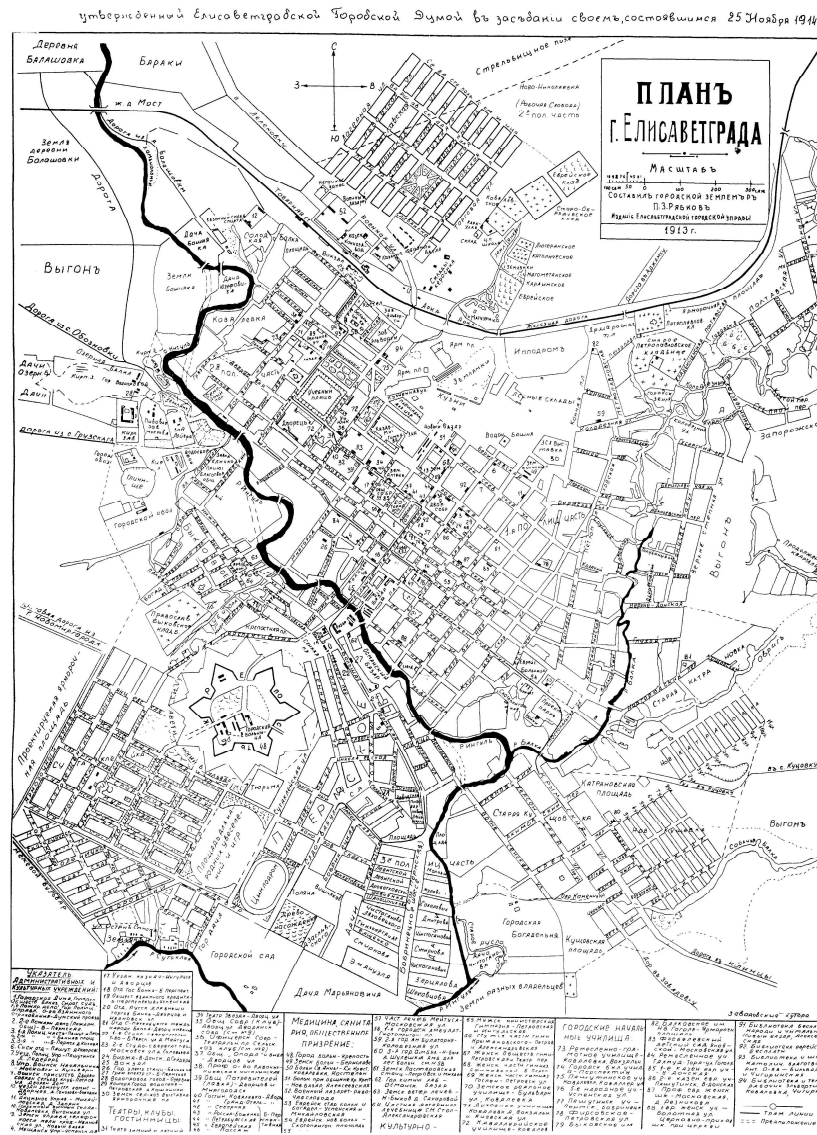
1:100000

1:100000

1:100000

СТО РОКІВ ТОМУ

Книга публікацій

УДК 071

ББК 77

Поліщук В.В.

Сто років тому/ Поліщук В. – Кропивницький:, 2017.- 143 с.

У черговій книзі журналіста Володимира Поліщука зібрані публікації на краєзнавчі теми, які були надруковані у центральних та обласних газетах у 2017 році.

У книзі використані фотографії з колекції Юрія Тютюшкіна

УДК 071

ББК 77

В.В.Поліщук, 2017

ТРАМВАЙНЕ ДЕПО НА ВЕЛИКІЙ ПЕРМСЬКІЙ

Ця вулиця виникла одночасно з будівництвом фортеці Святої Єлисавети. Тут розміщувався Пермський карабінерний полк, від якого місцевість отримала назву Пермська слобода, а вулицю стали називати Великою Пермською. Хоча зустрічається й назва Верхня Пермська. До річч, була Нижня Пермська вулиця (нині - Фісановича). За радянської влади вулицю назвали на честь естонця Яана Томпа, який напевне й не знав про існування нашого міста. 8 квітня 1992 року Кіровоградська міська рада прийняла рішення № 232 «Про відновлення історичних назв вулиць Чапаєва, Яна Томпа та Компанійця», і перейменувала вулицю на Верхню Пермську. А у 2003-му вулиці повернули назву Велика Пермська.

Вулиця починалася від Великої Перспективної і закінчувалася на Кавказькій площі, переходячи у Бобринецьке шосе. З книги «Исторический очерк г.Елисаветграда», упорядником якої був О.Пашутін, дізнаємося, що у 1850 році на Великій Пермській, Дворцовій та Великій Перспективній вулицях встановили 127 стовпів для ліхтарів, які спершу освітлювали маслом, а з 1865 року – керосином. У 1889 році вулицю замостили від Великої Перспективної вулиці до Фортечного провулку.

На початку вулиці, на розі з Великою Перспективною, знаходиться двоповерхова будівля Апеляційного суду області. Відомо, що цей будинок належав Соколову-Бородкіну, а до революції у ньому був Окружний суд. Дехто з краєзнавців приписує цей будинок архітектору Андрію Достоевському. Проте коли та хто його побудував - поки що не встановлено документально.

Далі по парній стороні вулиці, на розі з провулком Мейтуса за обласною прокуратурою, знаходиться будинок, який належав родині Мейтусів, і використовувався під шинок. Очевидно, відвідувачів у ньому вистачало, оскільки неподалік були Сінний базар за Окружним судом та базар на березі Інгулу.

На плані Єлисаветграда Павла Рябкова за 1913 рік по цій же стороні вулиці, ближче до Фортечного провулку, позначений ще один будинок Мейтусів, який вони здавали під 3-й поліцейський відділок.

На перехресті з Великою Перспективною, на березі Інгулу, був базар. Далі понад Інгулом, аж до мосту Долинського (по вулиці Михайлівській), знаходився Османський бульвар. Ось що про нього сказано в «Историческом очерке г.Елисаветграда»: *“... на берегу р.Ингула с одной стороны и Большой Пермской улицы с другой, разведен был в 1849 году, во время состояния г.Елисаветграда в военном ведомстве. Он разведен был по распоряжению графа Остен-Сакена и назывался по фамилии полковника Османа, разводившаго его, а также заведывающего им»*. Щодо полковника Отто Карловича Османа, то він немає ніякого відношення до Жоржа-Етьєна Османа, який займався плануванням міста Париж.

На перехресті вулиць Великої Перспективної та Великої Пермської, вид від обласного суду, справа площа та приміщення автовокзалу, на місці яких згодом збудували спортшколу. До Жовтневого перевороту у будинку автостанції була міська хімлабораторія. Фото з колекції Ю.Тютюшкіна, яке можна датувати 60-ми роками минулого століття

Той же ракурс сьогодні

На Османському бульварі була міська хімічна лабораторія, у якій робили аналізи продуктів, що продавали на сусідніх ринках. Як повідомляла газета «Голос Юга» у номері за 4 квітня 1912 року, із 195 аналізів різних «сільських продуктів», які зробили у хімлабораторії з початку року, 39 вказували на те, що ці продукти не можна вживати.

На частині території колишнього Османського бульвару сьогодні Молодіжний сквер та спортшкола. Зберігся будинок купця Цаля Гершовича Канівського, у якому зараз фізкультурний факультет педуніверситету.

На місці нинішнього стадіону педуніверситету було трамвайне депо. 10 листопада 1896 року відбулося урочисте закладання машинного приміщення для міського електричного трамвая. Тут же були збудовані ангари та адміністративні приміщення. А 26 липня 1897 року офіційно відкрили у місті трамвайне сполучення. Таким чином Єлисаветград став четвертим містом Російської імперії, де було пущено електричний трамвай. З 1897 по 1941 рік до пивзаводу пролягала трамвайна лінія.

Вулиця Велика Пермська, трамвайне депо. Поштова листівка магазину М.Д.Слуцького, Єлисаветград

Це місце сьогодні

У 1875 році на Великій Пермській спорудили кам'яний одноповерховий єврейський молитовний будинок. Як писала газета «Голос Юга» у номері за 13 травня 1908 року, «третього дня на Пермской улице, против 3-й части, в еврейском молитвенном дворе состоялась закладка нового молитвенного дома». За радянських часів у стінах цієї синагоги зробили хлібзавод.

Далі по цій же стороні вулиці знаходився млин Марка Абрамовича Вайсенберга (нині будинок №13).

У 1860 році міщанин Яків Іванович Авраменко просив дозволу на спорудження кам'яного одноповерхового будинку по вулиці Великій Пермській. Цей будинок під номером 74 зберігся до наших днів. На кресленнях є помітки та підпис архітектора Іллі Акимовича Шиліна.

На плані Єлисаветграда за 1833 рік позначена одна поштова станція. Знаходилася вона по вулиці Великій Пермській, на місці нинішнього пивзаводу. Приміщення поштової станції не збереглося. Про поштову станцію та пивзавод Г.О.Зельцера ми уже розповідали.

Відомо, що на цій вулиці мали нерухомість вдова генерал-майора Ганна Монастирська та дружина відставного генерал-майора Наталія Стромилова, купець Мошко Озерянський, дворянин Броніслав Собчевський, дружина полковника Ксенія Бобошко, дворянка Катерина Ракіна, член міської думи Ілля Дерібасов та багато інших відомих у місті людей.

БУЛА МИРГОРОДСЬКОЮ, ПОТІМ КАЛІНІНА, ЗАРАЗ - ШУЛЬГІНИХ

Це одна із найстаріших вулиць міста. Починалася вона від вулиці Петрівської і закінчувалася на березі Інгулу. Далі через дерев'яну кладку був перехід на правий берег річки, звідки через Чечорську балку шлях пролягав до Биківського кладовища, а за ним виводив на дорогу до міста Новомиргорода. Припускають, що через це вулиця й отримала таку назву.

За радянських часів вулиця носила ім'я «всесоюзного старости» Михайла Калініна. А кілька років тому її найменували на честь сім'ї Шульгіних. Брати Шульгіни – члени Центральної ради. Олександр був першим міністром зовнішньополітичного відомства України, а Володимир загинув під Крутами. Вони провели п'ять дитячих років в Єлисаветграді, причому Володимир народився у нашому місті. Батько Яків Миколайович – учень відомих істориків Володимира Антоновича і Михайла Драгоманова, член української Старої громади в Києві, політичний засланиць до Сибіру – наприкінці 1893 року отримав направлення на посаду контролера Єлисаветградського відділення держбанку Росії, яке саме відкривалося. Син Олександр, який прибув до міста у п'ятирічному віці, в еміграції написав спогади про єлисаветградський період. Зокрема, що сім'я проживала на Дворянській вулиці, неподалік парку. Ініціатори перейменування вулиці вирішили, що Олександр Якович мав на увазі Дворцову вулицю, і назвали Миргородську-Калініна на честь сім'ї Шульгіних.

Але чи коректна назва «вулиця Сім'ї Шульгіних»? Адже у Якова Шульгіна був двоюрідний брат Василь Віталійович (1878-1976), депутат II, III та IV Державної Думи. Після Лютневої революції 1917-го разом з Гучковим приймав зречення у Миколи II. Після Жовтневого перевороту бав участь у створенні Добровольчої армії. Був одним із ідеологів Білого руху. Емігрував до Югославії. У 1944-му, після приходу радянських військ, затриманий СМЕРШем, вивезений в СРСР та засуджений до 25 років тюремного ув'язнення за багаторічну антирадянську діяльність. До речі, під час транспортування з Югославії, Василь Шульгін зупинявся у Кіровограді. У 1956 році звільнений. Був гостем XXII з'їзду КПРС. Реабілітований 2001 року.

Виходить, вулицю Калініна перейменовували і на честь Василя Шульгіна?

З оголошення у газеті «Голос Юга» за 10 липня 1918 року дізнаємося, що фабрика піаніно А.Клебаха знаходилася у будинку Коренка на розі Миргородської та Петрівської вулиць. Мова йде про Євдокію Степанівну Коренку, дружину колезького асесора Олександра Антоновича Коренка, члена міської думи.

Ця ж газета у номері за 16 липня 1917 року повідомляла, що «союз земледельцев Єлисаветградского уезда помещается по Миргородской улице, угол Н.Донской, дом доктора Мейтуса».

Станом на 1917 рік на Миргородській вулиці володіли нерухомістю дворяни - землевласник, член перевірконої ради земської каси Микола Парменович Леонтович, колезький асесор Олександр Олександрович Сікорський (на розі з Дворцовою), дружина полковника Софія Митрофанівна Апличеева (на розі з Московською), двома будинками володів Сергій Миколайович Ганеблов, поручик Гаврило Йосипович Костецький (на розі з Гоголівською).

На розі з Московською вулицею був єврейський молитовний будинок. На Миргородській вулиці мали власні будинки міщанський староста Василь Григорович Шпаченко, міський равин Володимир Іонович Тьомкін (на розі з Банним провулком), міщани Ісосхор Броун, Смірнов, Махортов, ...

Два кіровоградці на фоні скульптури будівників комунізму у сквері на розі з вулицею Шевченка, який називали «Веніками», і де потім був літній майданчик кафе.

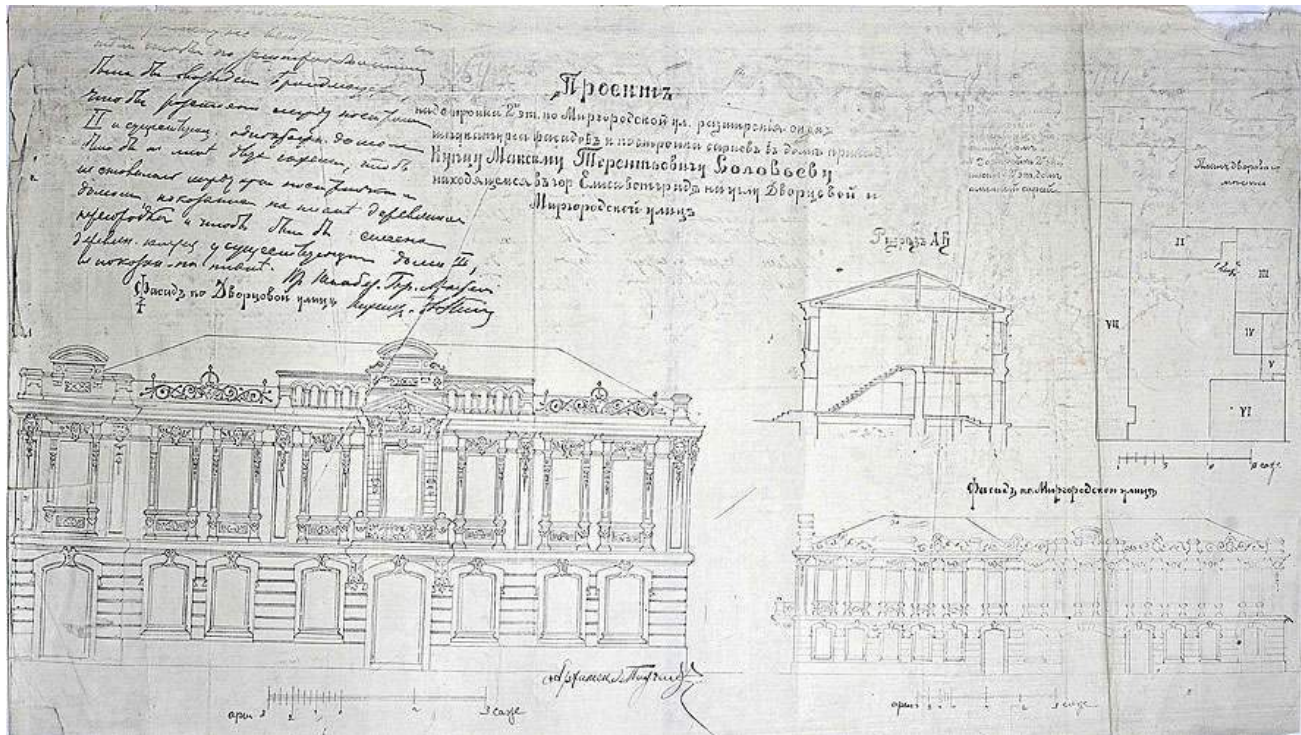
За даними 1913 року, мав на цій вулиці будинок і якийсь Тулуб. Не виключено, що ним був судовий слідчий Олександр Олександрович Тулуб. Він відомий як автор численних публікацій з історії, літературознавства, ономастики тощо, дядько видатної української письменниці Зінаїди Тулуб.

У будинку на розі з Дворцовою вулицею, де зараз пам'ятник трамваю, італійка Маріані тримала готель, кінематограф та ресторан. У 1908 році Василь Іванович Харцієв заснував в Єлисаветграді громадське комерційне училище, у якому з серпня 1909-го по 1918-го був директором. Училище квартирувало у саме у цьому будинку. Під керівництвом Харцієва училище стало одним з кращих середніх навчальних закладів України. При училищі у 1911 році було відкрито вечірні, торгові класи для дорослих, а у 1913-му – торгову школу з 3-річним курсом навчання. Ця школа готувала прикажчиків, конторників, бухгалтерів та інших.

Громадське комерційне училище на розі вулиць Дворцової та Миргородської. Поштова листівка паперового магазину М.Д.Слуцького, Єлисаветград. У цьому будинку у 1905 році Маріані відкрила перший у місті кінотеатр

Як повідомляла газета «Голос Юга» у номері за 14 квітня 1914 року, серед новобудов того року мав бути і будинок Сергеева на Дворцовій вулиці, навпроти будинку міського голови Волохіна. Сьогодні це будинок №10. У мереживі металевого балконного загородження на другому поверсі з боку вулиці Дворцової проглядаються ініціали фундатора будівлі. Відомо, що у цьому будинку була лавка товариства споживачів.

На протилежній стороні вулиці навпроти будинку Сергеева знаходився двоповерховий цегляний будинок купця Максима Терентійовича Соловйова, який був зруйнований у роки Другої світової війни. У фондах Держархіву області збереглося звернення купця до міської управи з проханням надати йому дозвіл на надбудову другого поверху його сараїв на розі Дворцової та Миргородської вулиць. Також Максим Терентійович просив дозволити тимчасове користування тротуаром для встановлення на ньому риштувань навколо будинку на відстані трьох аршин. Датоване це прохання 11 червня 1901 року. А через тиждень архітектор Яків Васильович Паученко надіслав до міської управи «підписку», що він береться наглядати за ремонтом та надбудовою другого поверху цього будинку. Також зберігся проект цієї надбудови, виконаний Я.Паученком.

ГІМНАЗІЯ ПРОІСНУВАЛА ТРИ РОКИ

Єврейська чоловіча гімназія Е.Т.Шалита та М.М.Волова – останній середній навчальний заклад, який був відкритий в Єлисаветграді у дореволюційні часи. До того ж це був єдиний у місті єврейський чоловічий навчальний заклад. Знаходилася гімназія у будинку Ф.П.Шатова по вулиці Дворцовій, на розі з Інгульською. Оскільки відомо, які були будинки на інших трьох рогах цього перехрестя, припускаємо, що це будинок (на знімку), у якому сьогодні управління цивільного захисту, і який примикає до будинку Гунькіної, у якому до останнього часу був Будинок учителя.

Гімназія була відкрита на підставі дозволу попечителя Одеського учбового округу від 13 червня 1916 року. Спершу було три основних і два підготовчих класи. У перший рік навчання до гімназії прийняли 180 учнів, а уже у 1917-му їх було 370. «За три роки гімназія здобула увагу і симпатії елисаветградців», - читаємо в одному з архівних документів гімназії.

У 1919 році в гімназії працювало 14 викладачів. Директор Е.Т.Шалит викладав арифметику, алгебру та геометрію, а інспектор М.М.Волов читав географію та природничі науки. У зв'язку з недостатньою кількістю навчальних класів заняття проходили у дві зміни.

У списках учнів гімназії знаходимо багато відомих у Єлисаветграді прізвищ. На жаль, нікому з них не судилося отримати документ про закінчення цього навчального закладу. Радянська влада вирішила реформувати стару систему освіти, і гімназію закрили.

ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКЕ КІНО

У книзі Володимира Миславського «Кіно в Україні. 1896-1921. Факти. Фільми. Імена», яка була видана у Харкові у 2005 році, наведені кілька цікавих фактів з історії кіно у нашому місті. Зокрема, що перший в Єлисаветграді стаціонарний кінотеатр «Біоскоп «Звезда» був відкритий у 1905 році. Знаходився він у будинку Маріані (на знімку) на розі Дворцової та Миргородської (нині - Сім'ї Шульгіних) вулиць. Будинок цей не зберігся, на його місці нині пам'ятник елисаветградському трамваю. Також у цій книзі сказано, що станом на 1909 рік в Єлисаветграді було п'ять кінотеатрів: біограф «Заря», біоскоп «Звезда», біоскоп «Ілюзія», біоскоп «Олімп» М.А.Михайлова та патеграф у будинку по вулиці Дворцовій, навпроти Громадського зібрання.

Громадське комерційне училище на розі вулиць Дворцової та Миргородської. Поштова листівка паперового магазину М.Д.Слуцького, Єлисаветград. На першому поверсі цього будинку був біоскоп «Звезда» Маріані.

Та навряд чи це повний і точний список усіх єлисаветградських кінотеатрів того часу. Адже у місцевій пресі початку ХХ століття згадувалися й інші біоскопи. «Сегодня на Большой Перспективной улице в доме 42 наследников Ковалевского открывается театр электробиограф» - читаємо у газеті «Южные отголоски» за 7 жовтня 1906 року.

А ось ще кілька газетних повідомлень, у яких йшла мова про єлисаветградські біоскопи:

- *Известный большой первоклассный биоскоп под гостиницей Мариани с воскресенья 8 до субботы 14 июля. 48-я программа интереснейших совершенно новых живых картин "Япония: страна, люди, обычаи". («Голос Юга», 13 липня 1907 року).*
- *Газета на экране. В местных биоскопах демонстрируется последним временем новинка кинематографической техники: газета на экране. («Голос Юга», 21 червня 1910 року).*
- *«Иллюзия». Со второго дня праздников Св. Пасхи в доме Соловьева по Дворцовой начинает функционировать новый синематограф «Иллюзия». Помещение обставлено очень комфортно с мягкой мебелью, балконом и пр. («Голос Юга», квітень 1911 року).*
- *Биоскоп «Звезда». Чужая птица, разыграно знаменитой Астой Пильзен, которая играла «Женищину-изменницу». Так как «Чужая птица» изобилует несколькими пикантными сценами, то убедительно просим на эту картину детей не брать. («Голос Юга», 14 березня 1912 року).*
- *Як повідомляла газета «Голос Юга», 26 грудня 1912 року відбулося «открытие прекрасно оборудованного Театра «Сказка». Дирекция Е.В.Элькинда. Управляющий В.Н.Кондратьев... Буфет, три фойе, оркестр музыки. С 1 часа дня до 4 часов вечера по два сеанса для детей и учащихся». За радянської влади тут був кінотеатр ім.Дзержинського.*
- *Сдается вешалка в театре «Мишель». («Голос Юга», 12 вересня 1913 року).*
- *Новый театр «Мишель». В воскресенье 6 и понедельник 7, только два дня, «Фантомас», 3 серия. («Голос Юга», жовтень 1913 року).*
- *Театр «Олимп». С четверга 23 июля пойдет грандиозный боевик, 2 серии, «Потоп», драма в 4 частях по роману Генриха Сенкевича. («Голос Юга, липень 1915 року).*

- *Театр кинe-ампир. Строго только для взрослых. С 28 октября сего года по известному роману А.И.Куприна, постановка автора, - Яма» - художественная драма в пяти частях. Ученикам билеты не продаются. («Голос Юга», 28 жовтня 1915 року).*

У 1912 році в Єлисаветграді були зняті кілька документальних фільмів. Усі вони виробництва кінотеатру «Ілюзія», який знаходився у будинку Соловйова по вулиці Дворцовій, нині корпус ліцею. Знімав їх оператор Мельников. Про ці фільми повідомляли місцеві газети «Єлисаветградские новости» та «Голос Юга». Так у номері за 21 квітня 1912 року «Голос Юга» надрукував наступну замітку: *«Внимание. Администрации театра «Иллюзия» удалось получить монопольное право кинематографической съемки выставки на ярмарке в Елисаветграде в воскресенье 22 апреля от 2 до 6 часов дня. Постарайтесь быть в это время на выставке, и вы к нам попадете на экран. Каждый должен быть обязательно веселым и интересным. Будем снимать все в самый неожиданный момент. Во время съемки нам будут демонстрировать почти все экспонаты, а потому это будет самое интересное время выставки».*

Окрім фільму з відкриття сільськогосподарської виставки 21 квітня, оператор Мельников у квітні 1912 року зняв на замовлення адміністрації біоскопу «Ілюзія» ще кілька фільмів. Зокрема, це парад у день «тезоіменства Государині Імператриці Олександри Федорівни», кінні заїги на іподромі в Єлисаветграді 22 квітня, навчання юнкерів кавалерійського училища, парад біля Успенського Собору 23 квітня. Не виключено, що оператор Мельников був з іншого міста, і що його запросили до Єлисаветграда на зйомки. На жаль, ці фільми не збереглися.

ЗРОБЛЕНО НА ЗАВОДІ ФЕДОРА КЛИЧКА

В одному з попередніх номерів ми розповідали про промислові підприємства

Єлисаветграда. Зокрема згадували і про чавуноливарне виробництво М.В.Маркової, на якому працювало 30 робітників. Цей завод був більш відомий за прізвиськом його директора Ф.К.Кличка. Знаходився на березі Інгулу на Биковому, у кварталі між Глиняною вулицею та Андріївським провулком.

Відразу після цієї публікації до редакції подзвонив пенсіонер з обласного центру Іван Самійлович Нестеренко. Він повідомив, що його дідусь Петро Никифорович працював на заводі Кличка, і пообіцяв знайти у сімейному архіві дореволюційні фотографії дідуся для публікації їх в газеті.

А інший наш читач - член історико-культурологічного товариства «Ойкумена» Олександр Шилов, поділився своєю знахідкою (на знімку). Йому передали знайомі масивну чавунну плиту розмірами приблизно 40х60 см, на якій вилиті слова «Єлисаветградъ» та «Ф.К.Кличко». Як сказав чоловік, який передав цю плиту, він її знайшов біля слідчого ізолятора. Тож не виключено, що вона там використовувалася як люк

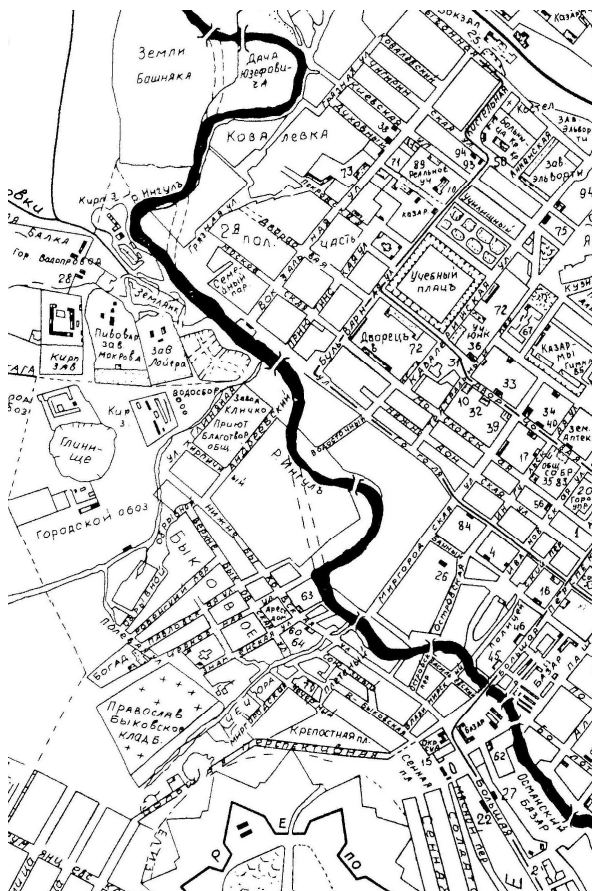
для прикриття доступу до якихось каналізаційних чи комунікаційних мереж.

МІСТОК КОНДИТЕРА КІРКЕРУПА

На топонімічній карті нашого міста є багато назв, які існують більше ста років, і пояснення яких сьогодні незрозуміле сучасникам. Дачі Пісецького, Сахарівський місток, річка Біянка... Наше видання періодично розповідає про ці загадки історії. Приміром, ми повідомляли про міщанина М.Пісецького, який володів левадою площею приблизно 9,6 га в районі нинішнього садового кооперативу заводу «Червона зірка», який потім стали називати «дачами Пісецького». Пояснення походження ще однієї такої назви - Кіркеруповського мосту, автору цих рядків нещодавно вдалося знайти у фондах Держархіву області.

Береги Інгулу в Єлисаветграді з'єднували кілька мостів та кладок. Насамперед, це так званий Великий міст по вулиці Великій Перспективній, який був збудований у 1845 році. Вище нього були Острівський міст (сьогодні це міст по вулиці Острівській), Миргородська кладка (з'єднувала Миргородську вулицю з Биковим), Піковський (біля заводу Піковського, у 1908 році були намагання зробити його бетонним) та Керкеруповський мости (з'єднував Ковалівку з Биковим, і знаходився нижче нинішнього мосту по вулиці Вокзальній), Грязна кладка (в районі вулиці Грязної, яка з'єднувала Ковалівку з Озерною Балкою), два містки біля дач Бошняка та Юзефовича на Балашівку (сьогодні в районі вулиці Київської).

Нижче Великого мосту були Рибний та Базарний мости (останній на місці нинішнього металевих пішохідного мосту), місток Долинського (зараз по вулиці Михайлівській), Клинівський та Кушівський (або Вознесенський – від назви вулиці) мости, та Чистоганівський пішохідний міст (біля городів Чистоганова).

У Держархіві області (Фонд 18 Опис 1 Справа 459) зберігається прохання Фрідріха Вільгельмовича Кіркерупа, датоване 5 вересня 1858 року. Колишній громадянин Данії, який набув російського підданства, просив записати його до єлисаветградських купців. На той час він мав справу у місті Вознесенськ. А в Єлисаветграді проживала його дружина, яка мала свій торговельний заклад. На цій заяві хтось пізніше написав синім олівцем – «його іменем названий місток через Інгул на Ковалівці».

З іншого архівного документу – «Алфавитный список обывателей за 1866 год», дізнаємося, що 44-річний купець 2-ї гільдії Вільгельм Кіркеруп нещодавно поселився в Єлисаветграді, має дружину Марію та двох дітей – 11-річного Еміля та 13-річного Едуарда, а також проживає у будинку на Ковалівці, і що він – кондитер. Очевидно, на кошти Вільгельма Кіркерупа й був побудований дерев'яний місток через Інгул, по якому жителі міста переходили та переїжджали через Інгул.

«ТЕАТРАЛЬНИЙ» ТУПИК

Коли у 1965 році у Кіровоград приїжджав з концертом Святослав Ріхтер, то він сказав, що доки у місті існуватиме тупик Генріха Нейгауза, він сюди більше не приїде. Міська влада згадала про ці слова всесвітньо відомого музиканта через 22 роки, і внесла зміни у топонімічну карту Кіровограда. 11 листопада 1987 року виконком міської ради прийняв рішення №844, яким тупик Нейгауза та Театральний провулок, хоча вони і не знаходяться на одній прямій, об'єднали і назвали нове утворення вулицею Нейгауза. Напевне, готувалися запросити у гості С.Ріхтера на святкування 100-річного ювілею з дня народження його учителя Генріха Нейгауза, у програмі якого було й відкриття меморіальної дошки композитору по вулиці Калініна, 26 (первісна назва – Миргородська, нині - Сім'ї Шульгіних), у якому начебто народився композитор. Разом з тим це документально не підтверджено. Проте є свідчення, що Нейгаузи жили у будинку №40 по вулиці Гоголя, який знаходиться на розі з... тупиком Нейгауза. У 1988 році С.Ріхтер побував у Кіровограді на вищезгаданих урочистостях.

Будинок по вулиці Шульгіних, 26, на стіні якого встановлена меморіальна дошка, що тут народився Г.Нейгауз

І хоча Театральний провулок і перейменували 30 років тому, на його будинках й досі висять таблички із старою, історичною, назвою. І жодної таблички з прізвищем Нейгауза. Більше того, на офіційному сайті держустанови, яка квартирує на цій вулиці, зазначена її адреса як провулок Театральний. Напевне, не хоче провулок змінювати своє ім'я. Та й заслуговує він на те, щоб носити саме цю назву, оскільки проходить біля приміщення, яке вважають колискою українського театру, і назва ця овіяна історією.

У 1865 році інженер-полковник Георгій Васильович Трамбицький купив у міста ділянку землі по вулиці Дворцовій і на власні кошти спорудив будівлю театру, офіційне відкриття якого відбулося у 1867 році.

Будинок по вулиці Гоголя, 40, у якому жили Нейгаузи

Очевидно, 150 років тому, й з'явилася на карті міста назва Театральний провулок. Починався він від Ярмаркової площі, тепер це територія заводу «Червона зірка». На початку провулку були корпуси кавалерійського училища. Навпроти у 1904 році з'явилося приміщення жіночої гімназії (нині – головний корпус педуніверситету). На перехресті з Дворцовою вулицею збереглися два будинки Соколова-Бородкіна – в одному нині мистецький факультет педуніверситету, в іншому, через дорогу, Головне управління юстиції області. На розі з Московською (Чміленка) вулицею у 1914 році Авербух спорудив цегляний триповерховий будинок, який здавав під квартири. На цьому ж перехресті ще один дореволюційний будинок, який, на жаль, поки що не атрибутований. Закінчувався провулок, упираючись на вулиці Гоголя у будинок Миколи Івановича Іванова, який був міським головою у 1908-1911 роках.

У 1982 році міська управа занесла до списку вулиць, на яких заборонила трактирні заклади, і Театральний провулок. Тож коли у жовтні 1893 року Карл Штайн попросив дозволу на відкриття «першокласного готелю» у будинку своєї дружини у Театральному провулку, то йому відмовили, оскільки «названная гостиница будет служить лишь для прикрытия дальнейшего существования в таком доме трактирного заведения».

В одному з будинків у провулку, у кварталі між вулицями Чміленка та Карпи, проживав творець модерної драми українського революційного відродження Микола Гурович Куліш. У 1925 році письменник кілька місяців редагував у Зінов'євську газету «Червоний шлях».

Здавалося б, ті, хто називає Кропивницький театальною колискою українського театру, повинні були б потурбуватися про повернення на топонімічну карту міста назви Театральний провулок, а ім'я уродженця Єлисаветграда Генріха Нейгауза увіковічнити в іншій вулиці. Але цього чомусь не роблять. Як пожартував місцевий історик, Театральному провулку повернуть первісну назву лише тоді, коли буде вказівка якогось київського «ріхтера».

ПІДВАЛ БУДИНКУ КУПЦЯ БАРСЬКОГО

Десять років тому працівники МНС за вказівкою міського голови В.Пузакова спустилися у підвал колишнього будинку у Центральному сквері, що навпроти зупинки громадського транспорту «Дитячий світ». Там було по коліна води, а прохід далі виявився закиданий цеглою. Тож еменесники вирішили відкласти вивчення цього підвалу до кращих часів.

Та за десять наступних років влада більше не здійснювала спроб дослідити «катакомби у центрі міста», як їх назвав відомий у місті краєзнавець. Його версія про підземний перехід від Успенського собору до нинішнього Центрального скверу виглядає смішною: «...на місці теперішньої будівлі міської ради в кінці XVIII сторіччя було зведено кам'яний Успенський собор, якому й належала територія, де тепер знаходиться центральний сквер, - писав тоді краєзнавець-байкар. - Саме під ним під час будівництва собору було споруджено підвали для зберігання майна і припасів церковників».

Разом з тим підвал, у якому у 2007 році побували еменесники, це підвальне приміщення під будинком купця Дувида Барського, який позначений на схемі 1899 року літерою «Д». Важко уявити зв'язок між православним собором і домоволодінням іудея. Для цього напевне треба мати неабияку фантазію.

Та чи варто створювати міфи, розписуючись у своєму невігластві. Треба шукати відповіді в архівних документах...

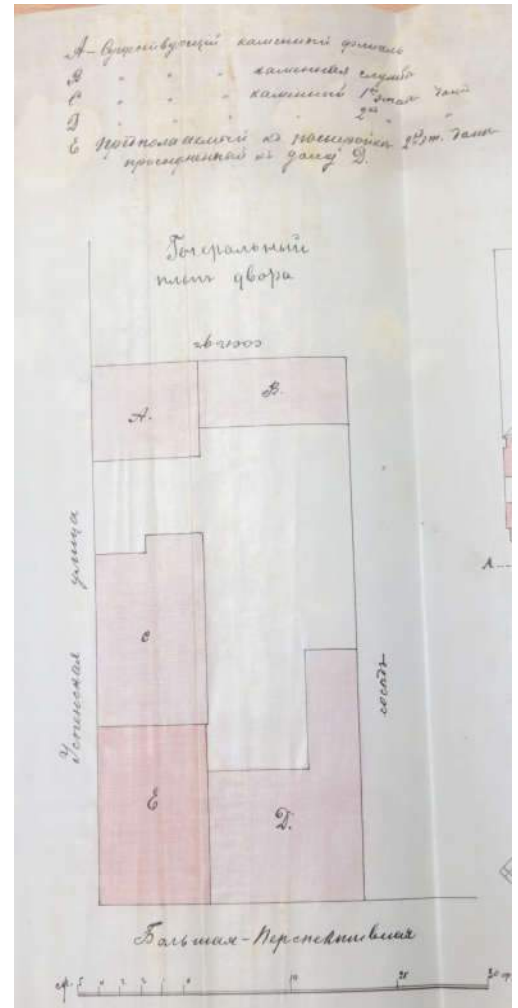
Єлисаветградський купець Дувид Барський у 1890 році заповів своє нерухоме майно єврейській громаді міста. Після смерті Дувида Гершковича, 28 червня 1894 року був затверджений цей заповіт. Але у ньому помилково вказали місцезнаходження будинків та дворового місця – не на розі вулиць Великої Перспективної і Успенської, а на розі з вулицею Преображенською. Тож 20 жовтня того року міська управа Єлисаветграда просила суд виправити цю помилку у документі.

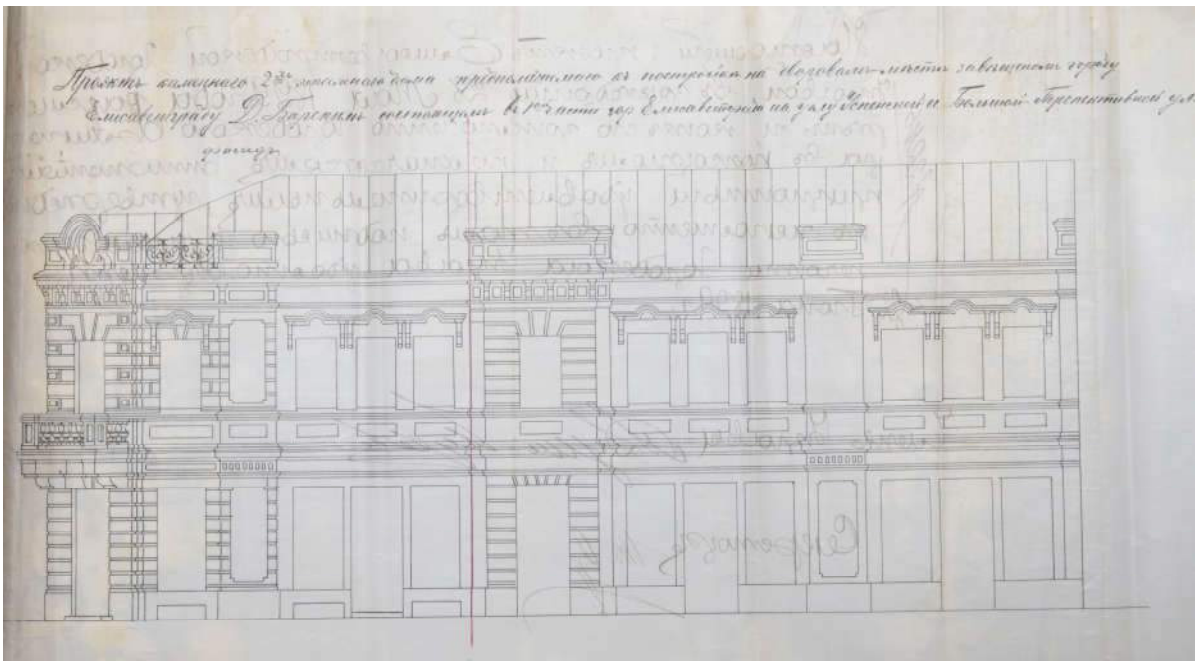
У фондах Держархіву області також збереглося креслення двоповерхового цегляного будинку, який мали збудувати на розі Успенської та Великої Перспективної вулиць. На цьому кресленні стоїть віза міського архітектора Олександра Лішневського. 28 травня 1899 року міська управа дала дозвіл на спорудження даного будинку. А 4 липня того року у міську управу надійшло прохання від Абрама Барського, який був головою управління майном, що заповів місту його батько Дувид. Він просив дозволу на використання тротуару для складання будівельних матеріалів під час спорудження будинку.

28 серпня 1907 року Абрам Барський загинув від кулі анархіста Лейби Яріна. З 1929 року у його будинку по вулиці Верхній Донській (нині Архітектора Паученка) базується обласний краєзнавчий музей.

Після смерті Абрама завідувати майном батька, яке він заповів місту, став інший син – Саул, він же Шевель. 24 червня 1908 року Саул Барський просив міську управу видати дозвіл на влаштування кам'яної дворницької біля воріт, замінити старий паркан цегляним, встановити залізні ковані ворота та загородити тротуар дошками біля будинку на розі Великої Перспективної та Успенської вулиць.

Барським належав також і будинок, у якому нині казначейство на площі Героїв Майдану. У ньому до Жовтневого перевороту був готель «Північний».

У 1913 році, після ремонту, в іншому будинку Барських, який вони придбали у купця Межеровського, відкрили «Європейський готель», який утримував Ракітін. Як повідомляла газета «Голос Юга», в готелі були електричне освітлення, телефон та зразкова конюшня. Згідно плану П.Рябова за 1914 рік, «Європейський готель» знаходився по вулиці Великій Перспективній на березі Інгулу, де зараз бетонна піраміда, що була вилита за часів правління Віктора Ющенка.

Відомо також, що Шевель Барський володів будинком по Великій Перспективній вулиці, який здавав під пошту, а потім під гімназію Єфімовської. Зараз у цьому будинку квартирують поліцейські підрозділи.

Що стосується будинку на розі Великої Перспективної та Успенської (нині Гоголя) вулиць, який почали споруджувати у 1899 році, то його знесли у 70-х роках минулого століття.

БУДЕ МУЗЕЙ ТОТАЛІТАРИЗМУ. НЕВЖЕ НЕ ВСІ «ЕКСПОНАТИ» ЗНИЩИЛИ?

Минулого тижня голова Інституту національної пам'яті України Володимир В'ятрович озвучив інформацію, що зараз вирішуються організаційні питання для початку будівництва музею монументальної пропаганди СРСР у Києві. "Ще дуже багато роботи. Ще тільки продовжуємо запускати організаційні механізми, збір коштів і так далі, - сказав він. - Хочемо до кінця року почати, але не думаю, що це все буде будівництво. Почнемо зі звезення скульптур, а вже потім будемо говорити про будівництво".

Створення музею тоталітаризму – хороша ідея. Та чи не запізно вона виникла в головах українських декомунізаторів?

Уряд однієї з пострадянських держав зробив у себе парк соціалістичного періоду ще років 20 тому, звівши з країни в одне місце усіх бронзових і бетонних вождів. Щоб нащадки знали історію своєї країни, якою б вона не була. Але то цивілізована європейська держава. У нас же пам'ятники у 2014-му трошили ночами. І це вважалося ледь не героїзмом. Так скинули уночі з п'єдесталу у Ковалівському парку бронзову скульптуру Леніну – і де вона? Демонтували серед білого дня на центральній площі міста

бронзову скульптуру Кірову - кажуть, її також відправили у Китай на переплавку. Уночі постягували з п'єдесталів майже усіх бетонних Іллічів. А їх було на Кіровоградщині близько сотні, та ще кілька десятків пам'ятників, встановлених за Радянської влади. Де вони? - хто про це може сказати.

Днями у Держархіві області попала на очі фотографія з фонду Героя Соціалістичної праці Л.Шліфера. На ній ще молодий Леонід Йосипович у 60-ті роки минулого століття разом з товаришем у селі Надлак біля монументу, який був споруджений на честь п'ятих роковин Великого Жовтня (тепер – Жовтневого перевороту). Унікальний пам'ятник, єдиний свого роду на Кіровоградщині. Та немає його сьогодні...

Рівно 50 років тому, 4 листопада 1967 року, у селі Бережинка під Кіровоградом відкрили пам'ятник уродженцю цього села, командирі Таращанського полку Василю Назаровичу Боженку (архітектор А.Л.Губенко). Довго тримався Боженко на п'єдесталі під час ленінопаду. Його демонтували лише у травні 2016 року за розпорядженням голови облдержадміністрації. На щастя, не пошкодили при цьому. І, як кажуть місцеві жителі, вони не виключають, що у якомусь музеї таки знайдеться місце для їхнього земляка.

...Хоча, якщо постаратися, то ще можна знайти багато чого цікавого і неушкодженого, до чого не дійшли руки за останні три роки. З вікна кабінету автора цих рядків видно один із радянських муралів (на знімку). І це в центрі міста. Згадаймо ще пам'ятну дошку підпільному обкому партії на фасаді мерії, орден Дружби народів на колишній однойменній площі... Що цікаво, ніхто у міській раді не знає, скільки таких зразків «монументальної пропаганди СРСР» залишилося у Кропивницькому. Очевидно, ще не було команди з Києва зайнятися їх реєстрацією. А зволікати не можна, адже ніхто не виключає, що така команда колись надійде, а експонатів для місцевого музею уже не буде.

ПЕРШИМ ІМ'Я КРОПИВНИЦЬКОГО ПРИСВОЇЛИ ТЕАТРУ З МІСТА ОЛЕКСАНДРІЯ

Український професійний театр зароджувався не лише в Єлисаветграді, як це прийнято вважати деким. Місто Олександрія також має славні театральні традиції. На сцені місцевого театру виступали десятки відомих артистів. До того ж у місті красива будівля театру. Місцеві краєзнавці ще й стверджують, що Олександрія була єдиним повітовим містечком у Російській імперії, де виходила своя театральна газета. Хоча, це твердження можна поставити під сумнів.

Немає підтверджень і тому, що авторами проекту приміщення міського театру були відомі австрійські архітектори Ф.Фельнер та Г.Гельмер, як те також припускають олександрійські краєзнавці.

У Російській імперії (у різні періоди) виходило до 300 журналів, альманахів та газет, присвячених театру. Зокрема, у 1911 році у місті Олександрія видавався «Александрійский театральный листок». З 5 березня по 15 липня того року вийшло 15 номерів. Редактор та видавець - М.М.Познанський. У Російській національній бібліотеці (м.Санкт-Петербург) збереглися усі номери «листка».

У 80-х роках XIX століття на місці, де нині знаходиться міський Палац культури в Олександрії, стояв довжелезний дерев'яний сарай, у якому відбувалися вистави. Ось що згадував відомий український актор Федір Левицький: «Олександрійський театр Еништейна чи Файштейна - театр настрою, вражень та шукань. Уявіть собі - сарай для засипки зерна. Останнє слово техніки: в ньому так багато вітрогонів, що як надворі завірюха, то й у театрі теж. Зроблено сцену, гальорку

та ящики (ложі). Декорація жахлива: які малюнки на ній - не можна розібрати. Замість місяця в брудному полотні просто круга дірка вирізана. Робочих на сцені двоє: старий сторож та його дружина».

На початку 90-х років А. Цівчинський, заповзятий театрал міста, придбав описаний Ф. Левицьким «сарай для засипки зерна» і на його місці звів нову будівлю. З того часу місто відвідували кращі мандрівні театральні трупи.

З «Александрійского театрального листка» дізнаємося: «Возникновение нашего театра можно отнести к 80-м годам XIX в. На том самом месте, где ныне возвышается грандиозное здание театра Чибисова, стоял длинный конюшенообразный театр Штенберга. Здесь играли лучшие артистические силы, украшающие теперь сцены императорских и лучших провинциальных театров: Савина, Стрельский, Роцина, Южина, Петипа, Дальский, Мурский, Горева и др.

С концом 80-х гг. у нас связан расцвет украинского театра. В этот период в нашем театре постоянными гостями были: Марк Кропивницкий, Заньковецкая, Саксаганский, Садовский, Карпенко-Карый, Александра Яблочкина, Александр Сумбатов-Южин, Мариус Петипа. В начале 90-х гг. театр перешел в руки к А.И. Цивчинскому. Он сломал старое здание и начал строить новый театр. В дальнейшем, с переходом театра к новому владельцу

Е.П.Чибисову, театр значительно преобразился и ныне является одним из лучших провинциальных театров».

Двоповерхова мурована з потинкуванням споруда у стилі еклектики має форму прямокутника з виступами: один з північного фасаду, та два по різних кутах південного, які утворюють каре, спрямоване на фонтан парку. Арочні вікна обрамовані архівольтами. Особливої репрезентативності головному фасаді надає третій поверх з аттиком, простінки якого прикрашають ліплені зображення масок – символів театру. Інтер'єр концертної зали та фойє прикрашають профільовані лопатки та ліплення у стилі еклектики.

У 1902 році купець Чибісов зробив генеральну перебудову споруди, провів електричне освітлення, встановив каналізацію. До реконструкції театру були залучені, крім місцевого інженера Е. Крауза, кращі спеціалісти з Одеси та Єлисаветграда.

Зала була розрахована на 700 глядачів. Театр мав прекрасну акустику: пошепки сказане актором на сцені слово чітко було чути на останньому ряду гальорки. Цього домоглися, створивши у стінах овальні ніші та розташувавши в певних місцях стін пустотілі конструкції, що нагадували давні грецькі амфори. Ці акустичні особливості будівлі були виявлені у повоєнний час, коли почалася відбудова зруйнованого фашистськими окупантами театру. Повністю відновити його так і не вдалося.

«Александрійский театральный листок» розповідав: “С концом восьмидесятих годов у нас связан расцвет украинского театра. Постоянным гостем был М.Л. Кропивницкий со своей труппой, в которой были такие корифеи украинского театра, как Заньковецкая, Затыркевич-Карпинская, Саксаганский, Садовский, Карпенко-Карый и Карпенко-Лучицкий».

На фасаді будівлі театру в Олександрії є пам'ятна дошка, що тут у 1909-1922 роках виступав видатний український артист і режисер Гнат Юра. Чи мали ініціатори встановлення цієї дошки якісь документальні підтвердження тексту – невідомо. Нам поки що не вдалося їх віднайти.

Відомо, що Гнат Юра у 1911-1912 роках відбував у місті військову службу у «писарській команді». Але у своїх спогадах про неї Гнат Петрович пише лише про один такий виступ на сцені театру, і то не у виставі. *«З ранку й до вечора муштра, «словесність», лайка офіцерів.... Єдиною втіхою був театр, де часто грали гастролери. Всіма правдами і неправдами, діставши «увольнительную», дивився вистави. Так я вдруге зустрівся з театром Гайдебурова, побачив «Антігону» Софокла, «Самотніх» Гауптмана, «Фру Інгер» Ібсена, «Кандіду» Шоу і ще раз переконався, який то був високомистецький колектив.*

Іноді відвідували місто славені актори: Мамонт-Дальський, брати Адельгейми та інші. Знайомство з їхньою грою поповнювало мій, тоді ще невеликий, мистецький багаж. Так я вперше зустрівся з Ганною Іванівною Борисоглібською, з якою потім працював багато років.

Побачився я в Олександрії і з П.Орленовим. Хвилювався: чи згадає Павло Миколайович юнака, що приходив до нього в Єлисаветграді?»

Описує Гнат Юра і свій перший, і не виключено, що єдиний, виступ на сцені олександрійського театру: *«Незабаром я встановив зв'язки з передовою інтелігенцією Олександрії, з учнівською молоддю. Як тільки мені вдавалося вирватися на кілька годин з казарми, поспішав до своїх приятелів. Читав їм «Кобзаря», монологи з п'єс. Одного разу з великими труднощами друзі добилися дозволу на мій виступ у міському театрі. Після концерту я навіть удостоївся похвали коменданта міста генерала Янушевича...»*

Згодом за участь у шевченківському вечорі Гнат Юра потрапив до карцера і мав бути відправлений у дисциплінарний батальйон. Та захворів, а потім, очевидно, забулися про його провину і відправили служити у військову частину у бесарабське місто Сороки.

У перші роки Радянської влади в Олександрії працювала пересувна трупа «Сурма», у складі якої були брати Гната Юра - Олександр та Терентій, Ф.Барвінський, І. Набатов, а художником - відомий митець Борис Йогансон...

Відповідно до наказу №59 від 11 серпня 1938 року по Миколаївському обласному відділу мистецтв, був сформований 3-й обласний колгоспний театр, місцем базування якого обрали місто Олександрію. Виконуючим обов'язки директора театру призначили Леоніда Натановича Шкідзе. У 1940 році професійному театру з Олександрії присвоїли ім'я М.Л. Кропивницького (!). Після Другої світової війни олександрійську театральну трупу перевели до Кіровограда...

Сьогодні згадкою про колишнє театральне життя Олександрії є одна з найкрасивіших будівель міста по вулиці 6-го Грудня.

ПЕРШИЙ МАРШРУТ КІРОВОГРАДСЬКОГО ТРОЛЕЙБУСА БУВ ВІД ТЕЦ ДО ШКОЛИ-ІНТЕРНАТУ №2

Півстоліття тому, 4 листопада 1967 року, уперше вулицями Кіровограда проїхав тролейбус

Про урочистості, присвячені цій події, газети розповіли у номерах за 6 листопада. Ось один з фоторепортажів «У голубих тролейбусів – зелена вулиця»:

«...Колона новеньких біло-голубих тролейбусів підійшла до площі Кірова. Кожен оперезаний багряним полотнищем з написом «Слава 50-річчю Жовтня». І всі під номером 1. Але будуть й інші номери маршрутів, бо тролейбусне сполучення охопить усе місто. А поки що будівельники другого управління тресту «Кіровоградпромбуд» здали першу чергу. Достроково, на честь великого свята, зробили вони це. До того ж, збудували не 10, як передбачалося завданням, а 15 кілометрів лінії. І ось він настав – день, коли будівельники вручають місту свій дарунок. Мітинг, присвячений цій події, відкриває заступник голови міськвиконкому Б.К.Катеринчук. Потім – слово Миколі Дудинку, бригадирові мулярів, які заклали перший камінь при спорудженні тролейбусного депо».

Учень 4-го класу СШ-27 Алік Забираний, який виступав на мітингу, сказав, що піонери міста зібрали брукхт на один тролейбус. Далі перший секретар міськкому партії І.П.Валявський перерізав червону стрічку. Цей момент зафіксував фотокореспондент В. Дібровний. Водій першого тролейбуса І.О.Соловйов вирушив у рейс по передсвятковому місту. Кондуктором цього тролейбуса була Зінаїда Якимівна Крамаренко. Водії тролейбусів до цього пройшли навчання у Києві.

«За 25 хвилин можна тепер добратися з одного кінця міста в інший – від ТЕЦ до школи-інтернату №2 (зараз це корпуси обласної лікарні – прим ред.), - повідомлялося у газетній публікації. – Тим, хто їздить цим маршрутом, не доведеться чекати на зупинці більше 3-4 хвилин. Інтервали руху значно скоротилися. Та й вартість квитка менша, ніж в автобусі».

КІНА НЕ БУДЕ

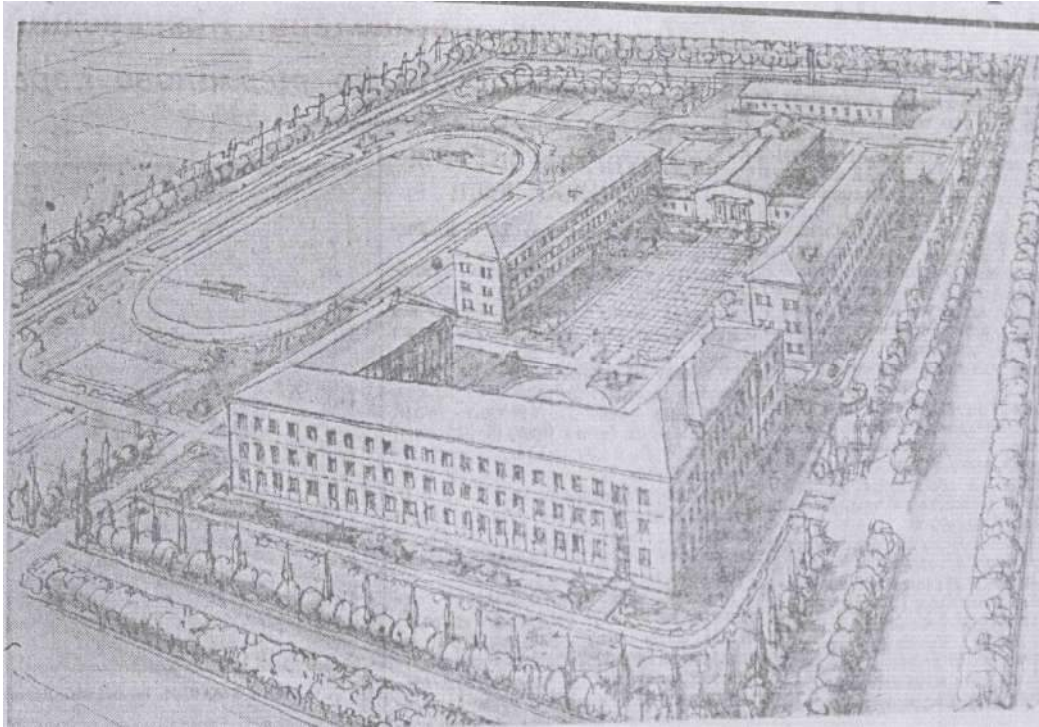
Про кіровоградського архітектора Андрія Олексійовича Сидоренка ми уже розповідали. Під час окупації він працював у міській управі інженером-проектувальником. Оформляв сільгоспвиставку, вітрини магазинів, намалював портрет Гітлера, який фашисти встановили на центральній площі на місці пам'ятника Кірову. За це у 1945-му отримав 10 років виправно-трудових таборів. Після повернення у Кіровоград планував житловий мікрорайон Черемушки, парк Космонавтів, приміщення кінотеатру «Мир», універмаг «Дитячий світ» на розі вулиць Карла Маркса та Дзержинського, гуртожиток педінституту та ін.

У місцевій пресі часто друкувалися інформації про новобудови Кіровограда, які були проілюстровані малюнками архітектора А.Сидоренка. Так 1 січня 1960 року був надрукований малюнок із зображенням кінотеатру «Мир». З текстівки дізнаємося, що в останній день 1959 року був введений в експлуатацію новий широкоекранний кінотеатр, який споруджували робітники обласного будівельного тресту. На це у них пішло дев'ять місяців. Блакитну стрічку перерізав

перший секретар міськкому КП України І.П.Валявський. Просторий зал на 509 місць, верхній і нижній вестибюлі, касовий вестибюль. Першим фільмом, який демонстрували з екрану кінотеатру, була «Пісня матросів».

А 1 червня 1960 року у газеті був надрукований малюнок готелю «Україна» у виконанні Андрія Олексійовича. У тексті до малюнку зазначено, що *«такий вигляд матиме готель, що споруджується в Кіровограді на площі імені С.М.Кірова. Архітектор подбав, щоб створити жителям найбільше зручностей. До їх послуг буде 73 кімнати на два-три чоловіка, затишні вітальні, майстерня побутового обслуговування, ванні, душові кімнати. На першому поверсі розміститься ресторан. Одне слово, гості міста будуть задоволені новим готелем. Будуть задоволені ним і кіровоградці. Нова споруда органічно ввійде в архітектурний ансамбль красуні-площі».*

На ще одному малюнку, який був надрукований того ж року у газеті, бачимо школу-інтернат, яка споруджувалася в Кіровограді в районі Великовисківського шосе. Як було зазначено у тексті, *«на кінець року 800 дівчаток і хлопчиків стануть повновладними господарями просторих класів, майстерень, спортивних майданчиків. А зараз на будівельному майданчику кипить робота. В одному із спальних корпусів малярі закінчують фарбування. Виведено стіни іншого спального корпусу. Готові коробки їдальні і господарчого корпусу».*

Сьогодні будівлі цієї школи-інтернату є корпусами обласної лікарні на розі вулиці Волкова та Університетського проспекту. Готель «Україна» уже давно не використовується за призначенням. А у кінотеатрі «Мир» уже більше 20 років не крутять кінофільми. Сьогодні цей заклад культури стоїть забутою пусткою. У ньому навіть не продають труси чи арахіс, як це роблять у фойє Палацу культури ім. Компанійця.

ІНГУЛЬСЬКА-ДЕКАБРИСТІВ

Це одна з небагатьох вулиць історичного Подолу Єлисаветграда, що отримали назву не від імені святих, на честь яких були названі рavelіни та бастіони фортеці Святої Єлисавети. У 1926 році вулиці дали ім'я Декабристів, а у 1975 році, на відзначення 150-річчя повстання декабристів, на стіні бібліотеки, нині ім.Є.Маланюка, встановили пам'ятну дошку.

Одно- та двоповерхові будинки виходили на червону лінію вулиці. З них атрибутований лише один – будинок Д.С.Харлаба на розі з вулицею Дворцовою.

Московський видавець Дмитро Панфілович Єфімов друкував поштові листівки з фотографіями вулиць та будинків різних міст Російської імперії. У 1904 році він видав серію листівок, присвячених Єлисаветграду. На одній з них за №19 - Інгульська вулиця (на знімку). В Єлисаветград за завданням Д.П.Єфімова

приїжджав з Москви фотограф О.Д.Єрмаков. Хоча на Інгульській вулиці були красивіші будинки, та фотограф вибрав саме цю панораму. У лівій частині знімку двоповерховий будинок, який зберігся до наших днів – це будинок №24 на перехресті з вулицею Гоголя. Щоправда, сьогодні відсутня на даху (зліва та справа по фасадній лінії) частина цегляного парапету. Проте на іншому розі вулиці над будинком №22 пізніше навпаки був добудований цегляний парапет.

Про двоповерховий будинок №1 на розі з вулицею Шевченка архівних даних не знайдено. Очевидно це був прибутковий будинок, квартири в якому власник здавав в оренду. Споруджений у він у «цегляному» стилі. Цікавим є цегляний парапет із заокругленням на усіх чотирьох кутах даху будинку. Важко й пригадати, чи ще десь у місті були подібні парапети. Будинок за міськими переказами належав Безуглову, тому і без кутів карниз на даху. Читачам старшого покоління будинок знайомий тим, що у радянські часи у його підвалі був один з небагатьох пивбарів міста, де можна було випити кухоль

пива за 22 копійки.

Будинок №4 виконаний у стилі пізнього модерну. Головним акцентом симетричної композиції фасаду є вишукано оформлений портал, характерний для стилю модерн криволінійним завершенням. Особливої пластичності площині стін надають скульптурні прикраси у вигляді маскаронів (на знімку) та фриз рослинного орнаменту. Будинок належав Миколі Парменовичу Леонтовичу. Відомо, що він був членом перевірконої ради земської каси, мав землі біля містечка Седнівка (нині Устинівський район), у своїй економії тримав земських биків-виробників симентальської породи. Його син Вячеслав був земським гласним.

З «Исторического очерка г.Елисаветграда», який видав у 1897 році О.М.Пашутін, дізнаємося, що на Інгульській вулиці у 1879 році був замощений тротуар від Дворцової вулиці до чоловічої гімназії, тобто, до вулиці Петрівської (Шевченка), і обійшлася ця робота у 133 рублі.

У фондах Держархіву області зберігся авторський ескіз проекту фасаду будинку Д.С.Харлаба (сьогодні будинок №7), який виконав Яків Васильович Паученко, і який датований 1910 роком. Будівництво було завершено уже після смерті архітектора, у 1915 році. Стиль - неокласицизм. Ріг будівлі вінчає купол. Центральна частина з головним входом має напівциркульну форму у плані. Купол підтримують спарені колони, які стилізовані під іонічний ордер, фриз прикрашає ліпний орнамент. Зараз на першому поверсі будівлі ресторан.

На іншому розі цього перехрестя будинок, споруджений у стилі еклектики з включенням елементів бароко. На першому його поверсі до революції знаходилися торгові приміщення, а на другому - житло. Нині тут бібліотека ім.Є.Маланюка. За одними даними, до революції будинок належав земському гласному Йосипу Митрофановичу Марущаку, за іншими - ротмістру Леоніду Федоровичу Долинському.

Про будинок навпроти відомо, що він належав Ф.П.Шатову. Нижче нього по парній стороні вулиці було повітове казначейство. На будинку №10 встановлена меморіальна дошка, що у 1958-1970 роках у ньому проживав Герой Радянського Союзу Олексій Семенович Єгоров.

На розі з вулицею Московською (Чміленка), де зараз міськвійськкомат, знаходився дитячий садок Яновської, який працював за Фребелівською системою. Цікавим в архітектурному вирішенні є й будинок дитячого садка у кварталі між вулицями Чміленка та Карпи. У декорі його фасаду використані мотиви класики, зокрема цікаві маскарони.

Домовласниками на Інгульській вулиці були гласний земської думи Матвій Степанович Близнюк, Смирнов, Шатуновський (на розі з вулицею Нижньою Донською), Бухгалтер, член біржового комітету Михайло Іполітович Макеев, Гангеблов, Кноррінг (на розі з Московською) та ін..

МІСТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРІЗВИЩА ПЕДАГОГА СУХОМЛИНСЬКОГО

Переглядаючи підшивки післявоєнних обласних газет, звернув увагу на вірші, статті та фейлетони, підписані прізвищем Сухоминський. Автор славив радянський народ та його «великого вождя». «Вітчизні», «Сталінське слово», «Ми хочемо миру», «Слово молодого виборця», «Всенародний кандидат»... Спершу не надав значення такому підпису – вирішив, що то просто орфографічна помилка, яку не помітив коректор. Та вірші стали потрапляти на очі на шпальтах газети ледь не щомісяця. Ім'я автора «Василь» та місце його проживання «Павлиш» вказувало на те, що це й є знаменитий педагог Василь Сухомлинський, який чомусь підписував свої опуси прізвищем без літери «л».

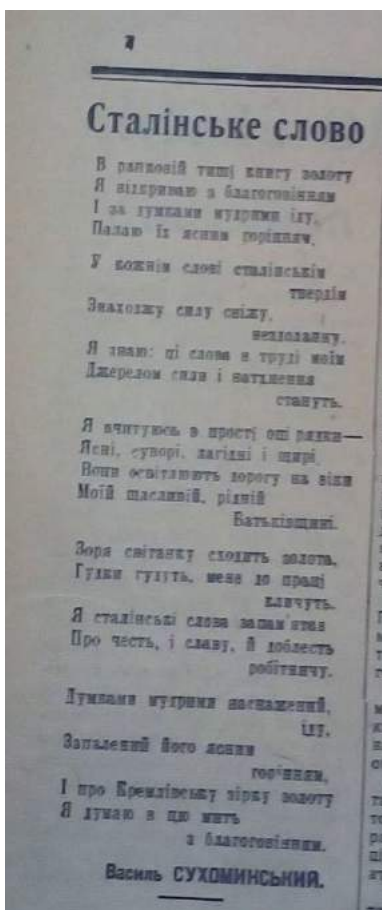
Вірш «Сталінське слово», газета «Кіровоградська правда» за 26 лютого 1952 року

Обласна газета «Кіровоградська правда» друкувала вірші Василя Сухоминського досить часто. Рифмував педагог з будь-якого злободенного приводу. Ось один із таких віршів, датований 23 липня 1949 року:

Урожай

*Серед ночі в степу спалахне небосхил
І впаде на поле, як зірниця...
І мотори гудуть – то пшениця плыве,
Золота українська пшениця.*

*На безкраїх ланах польові табори
До світанку палають вогнями,
А на ранок машини й підводи з зерном
Задзвонять на полях з тракторами.*

*Рідним сталінським іменем цей урожай
Наш радянський народ називає.
Найщасливіша пісня – про радісний труд,
Про вождя над землею лунає.*

В.Сухоминський

Щоб дещо пролити світло на справжнє прізвище педагога, поцікавився записом у Книзі реєстрації Свято-Василівської церкви села Василівка Онуфріївського району. І на сторінці 89 знайшов запис, що 15 вересня 1918 року народився, а 16 вересня був хрещений син подружжя Сухомизьських - Олександра Омеляновича та Ксенії Іудівни, обоє православні, якому дали ім'я Василь. Отож, від народження у педагога Василя Сухомлинського було прізвище Сухомизьський!

До речі, старшого брата Василя Олександровича - Івана, який народився у 1914 році, також хрестили у церкві села Василівка, і також у нього від народження прізвище Сухомизьський. Та у газеті «Кіровоградська правда» за 29 липня 1949 року знаходимо статтю «Наш досвід лекційної роботи», під якою стоїть – І.Сухоминський, керівник лекторію с.Омельник.

На цю плутанину з прізвищем відомого педагога Василя Сухомлинського і раніше звертали увагу краєзнавці. Так працівник Державного архіву Кіровоградської області Іван Петренко віднайшов заяву Василя Олександровича, написану восени 1939 року секретарю Кіровоградського обкому компартії. Підписав її 21-річний педагог з прізвищем Сухомінський. З'явилася заява після того, як у відділі народної освіти Онуфріївського РВК підготували наказ про переведення педагога до школи у селі Млинки, а Василь Олександрович не погодився очолити навчальний заклад і написав про це у Кіровоград. Про описку й мови не може бути, оскільки у цій заяві педагог чотири рази згадає своє прізвище як Сухомінський. Та й у документах засідання бюро Онуфріївського райкому, на якому розглядалася поведінка кандидата у члени ВКП(б) Сухомінського, знову лунає таке трактування прізвища.

Спершу, 25 жовтня 1939 року, учителя викликали на засідання бюро Онуфріївського районного комітету партії і направили у початкову школу вчителем. Та уже 13 листопада відбулося чергове засідання бюро райкому партії, на якому попереднє рішення щодо Сухомінського відмінили, молодого педагога залишили кандидатом у члени ВКП(б), але винесли догану без занесення до облікової картки, також зняли з посади завідувача навчальною частиною Онуфріївської середньої школи, перевівши на посаду «рядового» учителя у тій же школі. Як у заяві до Кіровоградського обкому партії, так і у витязі з протоколу засідання бюро Онуфріївського РПК прізвище Сухомінський ужите чотири рази. Тож це не була помилка секретаря-машиністки!

І ще кілька фактів, які віднайшов Іван Петренко. 27 грудня 1947 року до первинної партійної організації відділу освіти Онуфріївського РВК надійшла заява від Ганни Іванівни Сухомлинської (!) з проханням прийняти її до лав ВКП(б). І на зборах первинної партійної організації, що відбулися наступного дня, прийняли у члени ВКП(б)... Г.І.Сухомінську! Рекомендацію щодо прийому до лав партії Ганні Іванівні дав начальник районного відділу МДБ Кошелев, і прізвище директора він написав як Сухомлинська. Та уже в іншій рекомендації, яку написала Т.С.Резник, прізвище рекомендованої написане як Сухомінська. Разом з цими рекомендаціями у райком партії надійшла ще й характеристика на директора Онуфріївської середньої школи, підписана тимчасово виконуючим обов'язки завідувача районним відділом освіти В.Гарбузом. У ній робота директора школи Г.І.Сухомінської характеризується позитивно, а це прізвище у заяві написане аж чотири рази...

3. 证明

ин-	ин-
т. 82	ин-
май-	ре-
спец-	за-
азонна	ли-
	Ко-
	ли-
	ре-
	«Т

- 26 -

Автобус маршруту №4 «Новоолексіївка-Птахокомбінат» рухається по вулиці Великій Перспективній, під їжджає до Фортечної площі. Фото з колекції Ю.Тютюшкіна, 1958 рік.

У «Довіднику держорганів, підприємств та організацій, назв вулиць та інших довідок по місту Кіровограду» за 1958 рік надрукована схема автобусних маршрутів міста (на знімку). Автобусна станція знаходилася у Соборному провулку. Стоянки таксі були у Соборному провулку, на Вокзальній площі, по вулиці Тимірязєва (Карпи), на розі з вулицею Карла Маркса, та по вулиці Шевченка, 16.

Ось кілька маршрутів із цієї схеми: №10 - до молокозаводу на Балашівці, №11 - на Стару Балашівку, №13 - на Масляниківку, №14 - на Лелеківку, №16 - на Арнаутове, №18 - на Велику Балку, №19 - на вулицю Колодязну, №21 - на вулицю Чайковського, №22 - на Озерну Балку, №23 - на Завадівку, №24 - до хлібзаводу на Балашівці, №30 - до цегельного заводу по Криворізькому КП, №31 - до Кізельгуру...

Окрім цієї схеми у довіднику був ще один додаток - «Схема маршрутів і таблиці вартості проїзду в автобусах м.Кіровограда на 1958 рік». Щоправда, у ній чомусь лише перші сім маршрутів - №1 «Масляниківка-КРЕС (нині - ТЕЦ)», №2 «Міський сад - вул.Куйбишева (Краснокутського)», №3 «Куцівка-Аеропорт», №4 «Н-Олексіївка - Н.Миколаївка», №5 «Ровенське КП (у районі Критого ринку) - Балка», №6 «Криворізьке КП - Н.Некрасівка» та №7 «Ровенське КП - Н.Миколаївка, заготзерно». Що цікаво, одну-дві зупинки можна було проїхати за 15 копійок. А потім вартість проїзду змінювалися у кратному відношенні до 15-ти. Приміром, за проїзд з Масляниківки до КРЕСу треба було заплатити 1 рубль 20 копійок, а від Ровенського КП на Балку - 90 копійок.

Міська влада своїм рішенням від 6 травня 1957 року затвердила «Правила руху транспорту та пішоходів вулицями м.Кіровограда». Максимальна швидкість для автомобілів була встановлена у 40 км/год., для мотоциклів - 35 км/год., вантажних автомобілів - 30 км/год. Регульовані перехрестя можна було проїжджати не швидше 20 км/год., а нерегульовані - не швидше 15 км/год. На водіїв-порушників чекав штраф у розмірі 3 рублів, який треба було сплатити на місці фіксування порушення. У випадку, якщо водій відмовлявся платити, з нього здирали суму утричі більшу.

І СТО РОКІВ ТОМУ БУЛИ ТЕЛЕФОННІ «ЖАРТІВНИКИ»

Перший телефонний зв'язок в Україні встановлено в Одесі у 1882 році. Наступного року телефонні апарати з'явилися у Києві. В Єлисаветграді уперше задзвонив телефон у 1892 році, тобто у цьому році виповнюється 125 років телефонізації нашого міста. Тривалий час мати удома телефон було дорогим задоволенням. А за радянських часів ще й престижно та не усім досяжно. Сьогодні ж міський телефон втрачає конкуренцію з мобільним зв'язком.

Перші роки телефонізації міста описані у книзі «Исторический очерк г.Елисаветграда», яка вийшла під редакцією О.Пашутіна у 1897 році: *«Телефонное сообщение в Елисаветграде было устроено Правительством в конце 1892 года. Предварительная подписка лицам, желающим абонироваться на постановку у них телефонов, была открыта по соглашению городского головы А. Н. Пашутина с г. начальником елисаветградской почтово-телеграфной конторы, С. В. Пеньковским при городской управе.*

Первоначальная абонементная плата 100 рублей за версту в год от центральной телефонной станции в 1894 году понижена до 75 рублей за версту с прибавкой за каждую последующую версту по 15 руб. в год, но и пониженная плата признается еще высокой, вследствие чего телефонное сообщение в Елисаветграде развивается довольно медленно. В 1897 году число абонентов, у которых поставлены телефоны составляет всего около 70».

Перша міська телефонна станція була ручного типу і розрахована на 200 номерів. Оскільки на той поштово-телеграфна контора квартирувала у будинку Барського по вулиці Великій Перспективній (нині будинок №28), можна припустити, що уперше пролунав телефонний дзвінок в Єлисаветграді саме у цьому будинку.

З часом потреби міста у телефонному зв'язку збільшувалися. Як повідомляла газета «Голос Юга» у номері за 28 жовтня 1909 року, *«местная телефонная станция продолжает расширяться. В настоящее время станция, рассчитанная на 200 абонентов, имеет уже свыше 220 абонентов. В виду этого станция усиливается с расчетом на 400 абонентов. Работы по усилению станции уже производятся».*

За даними довідника-щорічника «Весь Елисаветградъ» за 1911 рік, штат телефонної станції міста складався із десяти працівників, а завідував її роботою Г.Г. Смірнов, який мав телефон №47. З такого ж довідника за 1914 рік дізнаємося, що поштово-телеграфна контора знаходилася уже у будинку Заславського по вулиці Гоголя, де нині почтампт. Телефоністками працювали М.А.Соколова, А. Г. Осіс, А.В. Григор'єва, П. О. Нікітіна, М. С. Філіпська, Ф. Ф. Бортникова, В. П.. Єременко та М. А. Петсон.

У цьому ж випуску щорічника були надруковані «Правила устройства и пользования Елисаветградской земской телефонной сетью». Так кожен бажаючий з дозволу земської управи міг під'єднатися до земської телефонної мережі за свій рахунок. На ремонт і утримання телефонних ліній приватні особи, окрім абонементної плати, вносили по 3 рублі 75 копійок за кожен кілометр (1 066,781 м) проводу щорічно. Плата за абонемент для землевласників і приватних осіб, які не займалися комерційними або промисловими підприємствами, і сільських товариств становила 30 рублів щорічно. Для інших - 100 рублів на рік. Плату брали наперед. У разі невнесення абонентом належної з нього плати протягом 10 днів, починаючи з дня закінчення визначеного терміну, вважалось, що абонент відмовився від користування телефонною мережею, а земство мало право розпорядитися про зняття встановленого в абонента апарату і стягнути з нього усю суму за час обов'язкового абонементу. Так газета «Голос Юга» у номері за 3 липня 1905 року надрукувала звернення адміністрації телефонної станції до *«господ абонентов внести деньги за телефон до 10 сего июля, после чего абоненты, не уплатившие денег, будут считаться не желающими абонироваться и будут выключены из сети».*

За окремі розмови зі станцій, відкритих для загального користування, треба було платити 15 копійок за кожні 3 хвилини розмови (час на виклик не рахували). Телефонна розмова тривала не більше 3-х хвилин.

У повіті центральні телефонні станції знаходилися, окрім Єлисаветграда, у Добровеличковці, Бобринці, Малій Висці, Ново-Архангельську, Новомиргороді, Новоукраїнці, Рівному, Устинівці та Хмельовому. Загалом повітова земська телефонна мережа об'єднувала 47 переговорних пунктів. При кожній телефонній станції і залізничних станціях Шостаківка, Плетений-Ташлик, Новоукраїнка, Помічна, Бандурка, Голта, Казанка і Новий-Буг були розсильні, які за 20 копійок виконували доручення осіб, що користувалися телефоном, в межах населеного пункту. За передачу письмових повідомлень по телефону (телефонограма) з абонента стягували по одній копійці за слово письмового повідомлення, а з осіб, які не були учасниками мережі, по одній копійці за кожне слово і по 15 копійок за кожне повідомлення, крім плати розсильному.

Якщо особу викликали на телефонну розмову, вона не платила. Під час грози телефоном заборонялось користуватися. За виявлення і викриття винних у пошкодженні телефонів та крадіжці дроту земська управа видавала премію від 3-х до 10 рублів. У разі невміння говорити по телефону на переговорній станції, спілкувалася чергова телефоністка, яка з'єднувала абонентів. П'яних до переговорів не допускали.

Дуже поширеними були телефонні жарти. Так у номері газети «Голос Юга» за 9 грудня 1909 року повідомлялося, що *«третьего дня какой-то бездельник сообщил по телефону в 1-ю полицейскую часть, что на Александровской улице, возле мельницы Озерянского, «работают» хулиганы. Прибывшие два помощника пристава и пять городских никого в указанном месте не застали»*.

Після Жовтневого перевороту Єлисаветградська міська телефонна мережа була націоналізована. На той час вона обслуговувала 349 абонентів. Роботу станції забезпечував технічний персонал у кількості 29 чоловік, з яких 21 телефоністка.

З БЕЛЬВЕДЕРОМ НА ДАХУ

Бельведёр (від італ. *belvedere* - «чудовий вид») - легка будівля на підвищеному місці, яка дозволяє оглядати місцевість. Окрім окремих споруд бельведером називають також надбудови над будівлями, наприклад башточку з широкими заскленими чи відкритими отворами.

Першим бельведером у нашому місті стала вежа «палацу» Потьомкіна у фортеці Святої Єлисавети. До наших днів збереглися кілька таких надбудов, які були споруджені у

дореволюційні часи. Зокрема, це житлові будинки - №23 по вулиці Молодіжній, №29 по вулиці Чміленка, №76 по вулиці Верхній Биковській, будинок №5 по вулиці Дворцовій, у якому нині мистецький факультет педуніверситету...

«Каменное двухэтажное здание со службами, занимаемое Александровским детским приютом и при нем летний деревянный барак на Ковалевке. Построено было в 1853 году строительным комитетом с Высочайшего разрешения для богадельни, обошлось до 10000 руб» - читаємо в «Историческом очерке г.Елисаветграда», виданого у 1897 році О.Пашутіним. Припускаємо, що стосується ця цитата будинку №23 по вулиці Молодіжній. Споруджувався він у часи, коли головним архітектором міста Єлисаветграда (з жовтня 1849-го по липень 1858-го) був брат відомого письменника Федора Достоевського – Андрій. Щоправда, у своїй книзі спогадів про перебування в Єлисаветграді Андрій Михайлович не згадує цей будинок.

Разом з тим Андрій Достоевський писав, що проектував будинок Кирила Васильовича Соколова-Бородкіна у селі Червоновершкa (у Компаніївському районі). В одному з кутів цього будинку на третьому поверсі є надбудова, яку також можна віднести до розряду бельведерів.

Ось як Андрій Достоевський згадує про співпрацю з К.В.Соколовим-Бородкіним: *«...богатый помещик (Бородкин) заказывает мне проект солидного каменного дома в деревне. Над проектом и сметой на эту постройку я проработал до двух месяцев; неоднократно ездил к помещику и в городскую квартиру, и даже в усадьбу. И вот, наконец, изготовил проект на нескольких листах и подробную смету. Везу заказчику. Надо сказать, что я имел глупость не сговориться в цене, да и знакомые не советовали мне упоминать об этом, говоря, что это такой человек, что может и обидеться! Проект и смету заказчик получил, наговорил кучу комплиментов, всунул в руку запечатанный конверт и отправил меня на своих лошадях домой. Предчувствуя что-то недоброе, я, подъехав к дому, велел кучеру дожидаться. Войдя в квартиру, я сейчас же разорвал пакет и в нем, о ужас! - десять рублевых кредиток! Тут, конечно, я более всего винил себя, что не сделал уговора... Но, несмотря на это, дело нельзя было оставить так... Обдумав, я сейчас же написал записку господину Бородкину, в которой, извиняясь в своей оплошности, заявлял, что я работал над его проектом и сметой более 1,5 месяца, и что я ценю труд этот минимум в сто рублей, а потому возвращая ему врученные мне десять рублей, я покорнейше прошу или прислать мне сто рублей, или вернуть проект, который может составить несколько ценных листов в составляемом мною архитектурном альбоме... В ответ на это я на другой же день получил сто рублей с вежливым заявлением, что он, Бородкин, никак не предполагал таких трудов, и что оценил его наравне с гравюрами, которых на десять рублей можно приобрести сколько угодно! Жалею очень, что записка эта утрачена мною. Она была бы теперь очень ценным документом глупости господ херсонских помещиков».*

Точна дата початку будівництва маєтку К.В.Соколова-Бородкіна у Червоновершці невідома. Можна припустити, що це було у 1854-му. Це двоповерхова цегляна будівля симетрична відносно центральної осі з головного фасаду. Виконана у стилі еклектики. На другий поверх ведуть сходи, а на третій, який є частково у задній частині будинку, можна добратися лише по драбині. Будинок у більшій частині зберіг свій первісний вигляд. Останні 50 років тут сільська школа.

Дехто вважає, що на будинок у Червоновершці схожий будинок по вулиці Дворцовій, 5 в обласному центрі. Хоча ця схожість лише у надбудові-бельведері. Через неї приписують даний будинок Андрію Достоевському. А він згадував, що коли приїхав в Єлисаветград, то на початку Дворцової вулиці був уже один будинок Соколова-Бородкіна. Очевидно, Андрій Михайлович мав на увазі будинок, у якому у радянські часи була міліція, а зараз Головне управління юстиції в області. А от чи проектував він будинок навпроти – Достоевський не пише. Відомо, що у ньому у дореволюційні часи розміщувався готель «Версаль».

На розі Московської вулиці (Чміленка) та Театрального провулку (вулиці Нейгауза) у 1914 році побудували триповерховий будинок, фундатором якого був Авербух. Споруджений він у стилі еклектики. Власник здавав квартири у ньому в оренду. У радянські часи на першому поверсі була їдальня. Пізніше, на це вказує цегла, на даху добудували оглядову вежу. Саме вона та скошений ріг будинку з башточкою помітні здалеку.

Повідомлення у газеті "Голос Юга" за 9 лютого 1911 року доводить, що технік Г.І.Зусман проектував будинок №58 по вулиці Верхній Биківській: *"К началу строительного сезона. В городскую управу стали поступать проекты новых зданий, предполагающихся к постройке в наступающем строительном сезоне. Управой утверждены проектируемые техником Зусманом планы двух больших построек: 3-этажного дома Брикля и 2 - этажного дома Резникова на месте бывшей*

тюрми». Прізвище Брікле рідкісне, і раніше не доводилося його зустрічати в архівних документах. Після Другої світової війни тут були квартири робітників Цукротресту на другому та третьому поверхах, а цокольний поверх займав архів центру науково-технічної інформації.

БУДИНОК ЗІ ШВЕДСЬКИМИ КОРОНАМИ

У нашому місті збереглося багато будинків з оригінальною архітектурою та цікавою історією. Пенсіонер Олександр Петренко, який проживає по вулиці Шевченка, попросив розповісти про будинок, який входить до комплексу хлібозаводу у кварталі між вулицями Михайлівською та Архангельською. Знаходиться він на розі з Михайлівською вулицею. Чоловіка зацікавили башні на даху цього будинку. «Ніде такого не бачив у нашому місті. Що це за будинок і кому належав?» - запитує пенсіонер.

Часткову відповідь на це запитання знаходимо на плані міста Єлисаветграда П.Рябкова за 1914 рік. На ньому по Петрівській вулиці на розі з Михайлівською вулицею позначена Земська Пастерівська станція. Це спеціальна медична установа для проведення щеплень проти сказу. У 1886 році в Одесі була відкрита перша в Росії (друга у світі) Пастерівська станція. З того часу усіх мешканців Єлисаветграда та Єлисаветградського повіту, яких покусали тварини, возили для щеплення до Одеси.

Очевидно, такі випадки не були рідкістю, бо єлисаветградська газета «Голос Юга» періодично розповідала про них. Так, у номері за 10 лютого 1908 року газета повідомляла: *«Третього дня во дворе елисаветградского мещанина Филатова совершенно неожиданно взбесилась его дворовая цепная собака, которая укусила двух других бывших во дворе собак. А затем, когда на визг собак вышел господин Филатов со своими детьми – сыном Федосеем и дочерью Анной, взбесившаяся собака, бросившись на них, также укусила всех троих и, кроме того, еще одного соседа Повотинова. О происшествии было дано знать чинам полиции, которые прибыли на место и по распоряжению ветеринарного врача пристрелили взбесившихся собак. Укушенные же собакой будут отправлены на бактериологическую станцию в Одессу»*. У номері за 19 березня 1910 року читаємо, що *«городовой первой части Л.Третьяков, стоя на посту по Михайловской улице, был укушен бешеной собакой. Его отправили в Одессу на бактериологическую станцию»*. *«12 жертв бешеной собаки. У домовладельца Ш.Полонского, живущего по Клинцовской улице, третьего дня взбесилась комнатная собака. Вечером 27 января собака внезапно набросившись на самого Полонского укусила, укусила его жену, троих*

детей и прислугу их Е.Петрусенко. Искусанные подняли крик, на который сбежались соседи, из коих собака укусила: М.Шнадитейн и ее двух детей, П.Завадовскую 13 лет, и А.Писковенко 75 лет. Общими усилиями собака была убита и доставлена ветеринару, который установил, что собака взбесилась». Останнє повідомлення датоване 29 січня 1911 року.

А у номері за 16 березня 1910 року газета надрукувала наступну інформацію: «К устройству пастеровской станции. Уездная земская управа обратилась в городскую управу с предложением внести на обсуждение городской думы вопрос о принятии городом участия в деле организации в Елисаветграде пастеровской станции для лечения укушенных бешеными животными. Участие это должно выразиться в ассигновании ежегодной субсидии земству в 1500 рублей». І нарішті у номері за 4 лютого 1911 року була надрукована наступна замітка: «К открытию в Елисаветграде Пастеровской станции. На днях уездным земством снято помещение для открывающейся у нас Пастеровской станции в доме Сюненберга на Петровской улице. Открыть станцию предполагается в марте сего года. Рассчитана она на 40 кроватей, и для содержания и оборудования ее земство располагает в данный момент капиталом в 10 тысяч рублей. Станция эта должна обслуживать население Елисаветградского, Александрийского и Ананьевского уездов».

Очевидно, будинок зі шведськими коронами і є приміщенням Пастерівської станції, і належав він Сюнненбергу. Полковник Костянтин Карлович Сюнненберг у 1872-1878 роках командував 7-м уланським Ольвіопольським полком, який у 1865-1875 роках квартирував в Єлисаветграді. Напевне, у ті роки й був побудований вищезгаданий будинок. Помер Костянтин Карлович в Єлисаветграді у 1882 році. А у 1880-1894 роках дружина генерал-майора Єлизавета Григорівна Сюнненберг володіла землями у селі Фурманівка Єлисаветградського повіту (нині у Новоукраїнському районі).

Шведське прізвище Сюнненберг не дуже поширене. Відомих людей, які його носили, можна перерахувати на пальцях однієї руки. Зокрема, один з них - теоретик мистецтва та поет-символіст Костянтин Олександрович Сюннерберг (1871-1942), більш відомий під псевдонімом Костянтин Ерберг. Але чи мав він відношення до Сюнненбергів, які володіли нерухомим майном в Єлисаветграді, - невідомо.

Відбудова хлібзаводу, 1947 рік. Фото з колекції Ю.Тютюшкіна

НА ВЕРХНІЙ ДОНСЬКІЙ ЖИВ ЯКІВ ПАУЧЕНКО

В Єлисаветграді було дві вулиці, які навпіл ділила Велика Перспективна вулиця. Половина однієї вулиці у напрямку Ковалівки називалася Безпопівською, а інша її половина у напрямку річки Балки – Успенською: з 1910 року ці вулиці об'єднали і нова вулиця стала носити ім'я Миколи Гоголя. Інша вулиця у напрямку Ковалівки називалася і називається Дворцовою, а у

напрямку Балки – Верхньою Донською, а з минулого року - Архітектора Паученка. Верхня Донська вулиця закінчувалася на Катранівці. Про Безпопівську, Успенську та Дворцову вулиці ми уже розповідали. Сьогодні черга Верхньої Донської.

Розпочинається ця вулиця з триповерхового будинку на розі з Великою Перспективною вулицею, який належав купцю Нусіму Шмулевичу Сейдеру. До 1917 року на першому поверсі знаходилися магазини, біржа, аптека Шасса і довідкова контора. На другому поверсі були квартири, в одній з яких проживала сім'я власника будинку, а інші він здавав в оренду. Деякий час на другому поверсі квартирували і чотири класи приватної гімназії О.Н.Єфімовської. У 1959 році міська влада збиралася добудувати ще три поверхи під житло, та чомусь добудували лише один.

На цій вулиці знаходяться три, напевне, найкрасивіші будинки Єлисаветграда. У кварталі між Великою Перспективною та Пашутінською вулицями - будинок купця Абрама Барського, у якому нині квартирує обласний краєзнавчий музей. Далі на розі з Пашутінською вулицею - будинок лікаря Ісаака Гольденберга, у ньому нині лікарня №3. І нарешті будинок у кварталі між Карабінерною та Клинівською (Кропивницького) вулицями, у якому жили Паученки-Осьмьоркіни, а нині у ньому музей художника О.Осьмьоркіна. Лише про цей будинок відомо усе – фундатор Василь Паученко, автор проекту його син Яків та початок будівництва – 1899 рік. А от що стосується перших двох будинків, то тут є лише припущення.

Будинок Абрама Барського щедро оздоблений символами та оберегами. Побудований у стилі модерн з елементами еклектизму. Припускають, що особняк споруджений на межі століть, а його архітектором міг бути Олександр Лішневський. 28 серпня 1907 року Абрам Барський загинув від кулі анархіста Лейби Яріна, коли виходив з Великої Синагоги.

Листівка початку XX ст., на якій справа лікарня Гольденберга.

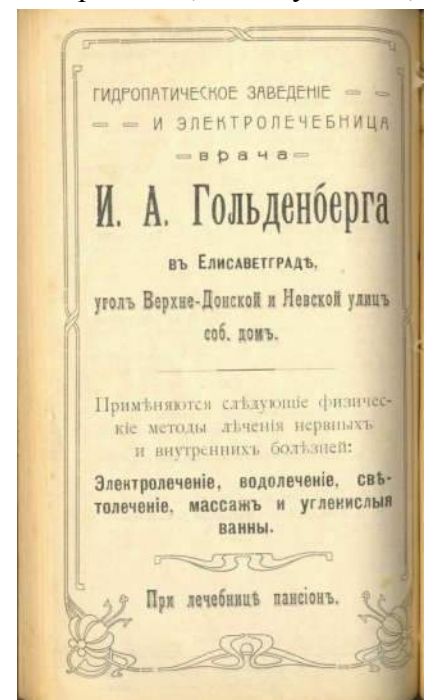
У будинку на розі з Пашутінською до революції була водо- та електролікарня Ісаака Абрамовича Гольденберга, лікаря нервових захворювань. Авторство цього будинку приписують Якову Паученку, хоча документально це не підтверджено. Не відомі й роки будівництва. Споруджений будинок у неомавританському стилі, який вирізняється аркадами, куполами,

складним геометричним орнаментом. Будівля оздоблена декоративною плиткою, тиньк на ній різьблений, а цегла кольорова, різьблені двері у “східній” арці portalу.

Як бачимо з рекламного оголошення за 1914 рік, Ісаак Гольденберг використовував у лікуванні нервових хвороб найпрогресивніші на той час фізіотерапевтичні методи: лікувальні ванни, аеротерапію, ультрафіолетове опромінення, електрофорез і т.п. У 20-х роках минулого століття будинок був націоналізований і використовували його під лікарню, головним лікарем якої був... Ісаак Абрамович. Після Другої світової війни, у 1949-1950 роках, відновлював будівлю лікарні №3 архітектор Олександр Возний

По Верхній Донській вулиці було два казенних єврейських училища: на розі з Пашутінською вулицею - 2-ге, і у кварталі між Михайлівською та Архангельською вулицями - 1-ше.

На цій вулиці збереглося ще кілька споруд дореволюційної побудови, які поки що неатрибутовані.

У БУДИНКУ МЕЙТУСА МУЗИЧНА ШКОЛА ІМЕНІ НЕЙГАУЗА

На плані міста Єлисаветграда П.Рябова за 1914 рік Московська вулиця (за Радянської влади - Держинського, зараз – Чміленка) бере початок на Ковалівці від Грязної вулиці (нині у районі проспекту Перемоги) і закінчується, упираючись у Петропавлівську вулицю (нині – в Олександрійську).

За даними 1913 року, у місті було 13 єврейських молитовних споруд, з них чотири – по Московській вулиці. Насамперед, це Головна синагога на розі з Пашутінською вулицею, та на її подвір'ї молитовна школа «Бес-ганнесес». На розі з Миргородською вулицею (Шульгіних) була так звана Червона синагога (на знімку), а на розі з Олександрівською (Тарковського) – Кравецька (Портняжна) синагога.

Як повідомляла газета «Голос Юга», у 1914 році завершили спорудження триповерхового будинку Авербуха на розі з Театральним провулком. Власник здавав його в оренду під квартири.

У будинку, у якому з радянських часів знаходиться обласне управління міліції, а тепер поліції, був готель. Кому належав цей будинок та роки побудови – невідомі.

На розі з Інгульською вулицею (Декабристів) знаходився дитячий садок Яновської, який працював за системою Ф.Фребеля.

На розі з Іванівською вулицею була лікарня Самуїла Вайсенберга. Споруджений будинок у 1898 році за проектом Якова Паученка у стилі еклектики з переважанням елементів готики і бароко. У додатках до газети «Голос Юга» про нього написано: «Вайсенберг Самуил Абрамович, доктор, ул. Ивановская, собственный дом (лечебница). Внутренние женские болезни», «заведующий городской амбулаторией на окраине города, доктор медицины Гейдельбергского университета С. А. Вайсенберг». До Другої світової війни у цьому будинку була платна (!) поліклініка. У 60-роках минулого століття уздовж вулиці Московської зробили добудову. Зараз тут Управління охорони здоров'я облдержадміністрації.

У наступному кварталі були будинки міського управління та Думський бульвар – нині приміщення облдержадміністрації та площа Героїв Майдану.

Про будинок із зміями, або ще як його називають – «дзеркальний гастроном», на розі з Великою Перспективною вулицею, ми розповідали в одному з попередніх номерів. У нішах з обох боків центральних дверей магазину були вмонтовані оригінальні дзеркала у вигляді пелюсток квітки. Через це магазин і стали називати «дзеркальним». Фундатором цього будинку був купець Максим Терентійович Соловійов.

Навпроти «дзеркального гастроному» з 1959 по 1961 рік збудували приміщення магазину «Дитячий світ» (пізніше – «Будинок взуття») за проектом архітектора Андрія Олексійовича Сидоренка. Також у 1959 році розпочалося будівництво і готелю «Україна» на площі Кірова за проектом архітектора Бориса Львовича Байтіна.

Навпроти Великої Синагоги була приватна лікарня дитячого лікаря Сергія Самуїловича Мейтуса. Хто був фундатором цього будинку, автор проекту та роки побудови – не встановлені. Стил ь будівлі — еклектика з переважаючими елементами англійської неоготики. Бокові і

центральна частини фасаду завершуються зубчастими вежами на зразок середньовічних з круглими віконцями у ренесансному стилі. На другому поверсі проживала сім'я лікаря. Його син Юлій Мейтус став визначним українським композитором, народним артистом України, написав 15 опер. Нині у будинку композитора Мейтуса — музична школа №1 ім. Г.Нейгауза. А музична школа №2 ім.Мейтуса знаходиться в іншому приміщенні, і там же - кімната-музей Юлія Сергійовича. Це один з багатьох абсурдів нашого міста, який створили працівники культури.

У кварталі між Пашутінською та Олександрівською (Тарковського) вулицями заходиться будинок №73, на фасаді якого цеглою викладена дата побудови — 1909 рік. Будинок неатрибутований (на знімку).

У кварталі між Олександрівською та Михайлівською вулицями, по парній стороні, у будинку лікаря Резнікова була професійна єврейська жіноча школа. Очевидно, це будинок, у якому до останнього час квартирувала житлово-експлуатаційна контора.

По цій вулиці знаходилися найпотужніші у місті (з трьома паровими котлами) млини братів М. та А.Дашевських і Бен'яміна Слобідського. Млин Дашевських був на розі з Приютінською вулицею, яка проходила біля Покровської церкви на Ковалівці. Також на вулиці працювало два машинобудівних заводи — Айзака Львовича Шкловського (95 робітників) та Петра Івановича

Кесслера (80 робітників). Останній завод знаходився на розі з вулицею Кавалерійською. На цьому підприємстві також виготовляли нові кінні екіпажі.

Двічі вулицю перетинала лінія трамвая – по Великій Перспективній і по Бульварній (Олефіренка) вулицях.

Окрім вищезгаданих будинків, на вулиці Чміленка знаходиться ще більше десятка дореволюційних споруд. На жаль, усі вони неатрибутовані.

ПОМИЛКА ЖУРНАЛІСТА

Дехто з кіровоградських краєзнавців не погоджується із загальноприйнятим твердженням, що наше місто бере початок від фортеці Святої Єлисавети. Одним із доказів своєї правоти називають страхову дошку, яка була прикріплена на стіні будинку №29 по вулиці Харківській. На ній викарбувана дата „1753”. А отже, стверджують «знавці історії», спершу було місто, а потім уже побудували фортецю. Ця теза увійшла у кілька статей цих авторів та надрукована у їхніх книгах. Проте вона викликає лише іронічну посмішку.

Батьківщиною страхових компаній є Англія. На фасадах будинків у 1862 році уперше (!) з'явилися пізнавальні знаки, які наочно свідчили, що будинок застрахований і належить певному страховому товариству. Страхову дошку видавали клієнту разом з полісом страхування. У першій половині XIX ст. страхові дошки потрапили до Росії з Німеччини. Власник нерухомості з відчуттям великого задоволення кріпив дошку на фасад свого будинку, адже вона підкреслювала його високий соціальний статус в очах оточуючих, а не лише засвідчувала наявність у власника помешкання страхового полісу. «Друге російське товариство страхування від вогню» відразу після створення у 1835 році стало видавати своїм клієнтам страхові дошки. У кожному місті вони були свої. І дати на них – не рік виготовлення дощок чи спорудження будівлі.

Статут «Общества взаимного страхования отъ огня имущества въ г.Елисаветградъ» був затверджений 3 червня 1882 року. 3 15 вересня того року товариство розпочало страхування нерухомого майна, а рухомого – з 1886 року. Страхові дошки товариства згадуються у звіті за 1888 рік. На цих дошках зображений герб міста Єлисаветграда, який затверджений 6 серпня 1845 року. Щоправда, виконаний він вельми довільно і містить помилку у даті – замість «1754» на гербі міста чомусь стоїть «1753». Хто і чому це зробив - не встановлено.

До речі, перше у Росії приватне акціонерне товариство страхування від вогню під назвою ««Российское страховое от огня общество» засноване Указом Миколи I 27 липня 1827 року. Але страхові дошки воно почало видавати пізніше, ніж вищезгадане «Друге російське товариство страхування від вогню», і на них була поміщена дата заснування цього товариства.

На цій даті «попався» у 1958 році журналіст обласної газети. Він часто їздив до родичів у село Тrepівку Знам'янського району. І якось в очікуванні на потяг до Кіровограда побачив на

стіні будівлі вокзалу страхову дошку з текстом «Российское страховое общество 1827 года». Якщо будинок у 1827 році вже страхувався, значить він мав існувати, робить висновок журналіст. Отож, приміщення вокзалу споруджене на 40 років раніше, ніж через Трепівку пішли потяги: залізнична колія Єлисаветград-Кременчук здана в експлуатацію у 1869 році. Далі більше: журналіст припускає, що будинок вокзалу споруджувався як поштова станція, «де ямщики перепрягали коней, а сідоки підкріпляли себе в далеку дорогу»!

Вважається, що відому найбільшу колекцію єлисаветградських страхових дощок зібрав нині покійний Віктор Петраков. Але про це у нашій наступній публікації.

ДАМУ, ЯКА ЗАГУБИЛА РИДИКЮЛЬ ЗІ СТА РУБЛЯМИ, ПРОСЯТЬ ПРИЙТИ У КОНТОРУ ГАЗЕТИ

Майже щомісяця у блоці місцевих новин єлисаветградська газета «Голос Юга» друкувала оголошення читачів про знахідку ними на вулицях, чи в інших громадських місцях, цінних речей та адреси для тих, кому належали ці речі, куди за ними з'явитися – у редакцію газети, поліцейський відділок, чи безпосередньо до людини, яка знайшла їх.

Так у серпні 1907 року у контору газети прийшов прикажчик Стремовський, який знайшов чорну шовкову мантильку (коротка жіноча накидка без рукавів – на фото). У червні 1908 року Перельсон, продавець магазину Гомберга, знайшов на Кавалерійському бульварі чорний шкіряний дамський ридикюль і передав його у будку Аксенфельда на розі Дворцової та Кавалерійської вулиць. Молодий чоловік, який не захотів називати свого прізвища, знайшов уранці 1 грудня того ж року на Нижній Донській (Тараса Карпи) вулиці дорогу дерев'яну палицю з металевим набалдашником і приніс її в редакцію газети.

На початку серпня 1909 року у контору «Голоса Юга», яка на той час знаходилася на розі Іванівської (Чорновола) та Дворцової вулиць, принесли маленький годинник, який знайшли біля Грецької церкви. А наприкінці листопада того року була пожежа на млині Барського. При її гасінні пожежники знайшли чоловічого годинника і просили через газету власника прийти за ним у чергову кімнату. Пані Борисовська знайшла на старому базарі біля магазину свого чоловіка пачку листів, адресованих Касьяну Калінкіну «до вимоги», і дала оголошення про це в газеті, вказавши, що листи можна забрати у магазині.

У січні 1910 року на розі Михайловської та Покровської вулиць, біля млина Гріншпуна, знайшли норкову горжетку, яку віднесли до контори «Голоса Юга». А 1 квітня учень

комерційного училища Бонч-Бруєвича Луцкевич по Миргородській (Шульгіних) вулиці знайшов згорток з грішми, які, як виявилось, загубила бабуся, і після оголошення в газеті, їй повернули пропажу.

У ніч на 13 вересня 1910 у потязі 4-го класу, який йшов до Єлисаветграда, у Плетеному Ташлику зійшла дама, залишивши у потязі ридикюль с паперами та іншими речами. Хтось за пасажирів здав цей ридикюль у контору начальника станції Єлисаветград.

У листопаді 1911 року службовець магазину Камінського Іосельзон знайшов на Дворцовій вулиці гаманець, у якому були 3 рублі, і дав оголошення в газеті. У лютому 1912 року у міському театрі знайшли золоту брошку з камінням, яку віднесли у 1-шу поліцейську частину на Пашутінську вулицю. У вересні на Биківському кладовищі хтось забувся ридикюль з грішми. У номері за 30 жовтня того року газета повідомляла: *«Третьего дня возле гостиницы Ковалевского найдены ридикюль, портмоне с деньгами, золотой и серебряный крест, золотое кольцо и два паспорта: на имя Варвары Тарановой и Варвары Дитковской. За вещами просят явиться в добровольно-пожарное общество к Николаю Новицкому»*. У листопаді Олена Гордєєва знайшла на Олександрівській (Тарковського) вулиці золотий медальйон і віднесла його у канцелярію 1-ї поліцейської дільниці.

Два оголошення були надруковані у номерах газети «Голос Юга» за 18 та 21 листопада 1914 року. В обох випадках за знайденим треба було звертатися на квартиру Надії Терещенкової, яка проживала у будинку Паніковського у Давидівському провулку на Пермському. У першому оголошенні повідомлялося про знахідку за містом у степу золотого хреста, а в другому, що по вулиці Дворцовій знайшли орден Станіслава.

У 1915 році газета друкувала оголошення про знахідку нижньої білизни, загорнутої в газети, яку хтось залишив на лавці на Кавалерійському бульварі напроти будівлі училища, дамського гаманця з грішми та поштовою розпискою на ім'я Зами, який знайшли на Дворцовій вулиці, гаманця з грішми, який знайшли у вагоні трамвая і залишили у книжковому магазині В.М.Золотарьової.

Як писала газета, *«пароконный извозчик Ф.Волкаш доставил во 2-ю полицейскую часть белье и другие вещи, забытые у него в экипаже неизвестной ему женщиной»*, а *«мещанка Лея Левит доставила в часть найденные на улице дамские открытые женские черные карманные часы»*.

Зрідка й потерпілі просили допомоги у розшуку чогось загубленого ними, обіцяючи при цьому винагороду. Так у номері газети за 13 лютого 1907 року було надруковане оголошення 15-річного О.Осьмьоркіна, що *«утеряна вблизи Дворцовой небольшая картина, писанная масляными красками. Нашедшего просят доставить за вознаграждение по адресу Н.Донская, дом Паученко. Спросить г. Осмеркина»*.

У березні 1912 року у центрі міста був втрачений дамський срібний гаманець з вигравірованою монограмою «М.П». В оголошенні просили доставити його в контору «Голоса Юга» за *«солидное вознаграждение»*.

З початком Першої світової війни у місті з'явилося багато Георгієвських кавалерів, і досить часто вони губили свої нагороди. Так запасний Іван Андрейченко просив через газету повернути йому Георгієвський хрест 4-го ступеня та медаль в пам'ять японської війни.

У 1909 році газета повідомляла, що Сухобрусов знайшов на Кінній вулиці золотий браслет і продав його ювеліру. Поліція, дізнавшись про це, відібрала браслет, а Сухобрусова притягнули до відповідальності.

Уночі сторож одного з магазинів по вулиці Великій Перспективній побачив на вулиці корову, прив'язав її біля магазину, а вранці відвів до 2-ї поліцейської частини на Банну площу.

Чи можливе таке сьогодні, запитає читач? Напевне ні. Скоріш за все наші співгромадяни тишком-нишком привласнили б знайдене, ніж стали б давати про це оголошення. В усякому разі, подібні оголошення на сторінках нашої газети рідкість.

ВАМ ЛИСТ, ТАНЦЮЙТЕ!

В «Історичному нарисі м.Єлисаветграда», який вийшов друком у 1897 році під редакцією О.Пашутіна, зазначено, що *«почтово-телеграфная контора в настоящее время помещается в новом наемном здании, специально для нея приспособленном, на Перспективной улице»*. Мова йде про будинок №28 по вулиці Великій Перспективній, у якому зараз базується один з поліцейських підрозділів, а ще кілька років тому було управління по боротьбі з організованою злочинністю. Цей будинок зображений у правій частині поштової листівки, яка має назву «Пошта».

У вищезгаданій книзі читаємо, що у рапорті секунд-майора Чернікова від 26 червня 1770 року до єлисаветградської провінційної канцелярії зазначено, що на утримання пошти збирали по 30 копійок асигнаціями, але лише з чоловіків. З рапорта єлисаветградської поштової контори від 13 лютого 1784 року на ім'я коменданта фортеці Св. Єлисавети генерал-майора Петерсона дізнаємося, що поштова контора заснована у місті у тому ж таки 1784 році. У кошторисних книгах міської думи записано, що наприкінці XVIII століття місто відпускало щорічно на утримання пошти 709 рублів асигнаціями. Ці кошти видавали голові повітового дворянства майору Михайловичу. Хто був першим поштмейстером єлисаветградської поштової контори – не встановлено.

У 1813 році єлисаветградським поштмейстером був Кзюнзенков. У 1830-х роках був популярним поштмейстер Грамеко, а після його смерті - син його. Поштова контора знаходилася в їхньому ж будинку на Нижній Биківській вулиці. Що це за будинок і де він знаходився – не відомо. А коли призначили поштмейстером Гордєєва, поштову контору перевели у двоповерховий кам'яний будинок купця Арешникова на Преображенській вулиці, неподалік Преображенської церкви.

22 жовтня 1830 року в Російській імперії прийняте «Положення про влаштування поштової частини». Поштові установи поділяли на чотири класи. В Єлисаветграді поштова установа належала до 1 класу, у Новомиргороді – 3 класу, у Олександрії, Крилові та Бобринці – 4 класу. В залежності від класу поштових контор були визначені їхні штати. У поштової контори Єлисаветграда працювало більше 20 осіб: поштмейстер, його помічник, бухгалтер, листовод,

кілька старших та молодших сортувальників, унтер-офіцер, більше десятка листонош, охоронці.

У 1870 році з'явилися земські поштові марки. Їх номінали були наступними; ½, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 10 та 25 копійок (марки в ½ копійки вживали для відправки газет та журналів за призначенням). Єлисаветградська земська управа до 1984 року встигла видати 41 марку.

*Єлисаветградська повітова земська поштова марка. Серія 1870 р.
5 коп. Зелена*

На фасаді приміщення Санепідслужби на Биковому прикріплена меморіальна дошка: «На цьому місці в будинку колишньої кінно-поштової станції перебували: в серпні 1824 року - великий російський поет Олександр Сергійович Пушкін, у лютому 1825 року — великий польський поет Адам Міцкевич». У серпні 1824-го через Єлисаветград проїжджав з Одеси до нового місця призначення Олександр Пушкін і зупинявся у місті з 2 на 3 серпня. А у лютому 1825-го кілька днів провів в Єлисаветграді Адам Міцкевич. Оскільки тоді не було готелей та заїжджих дворів, то вважають, що обидва поети ночували у трактирі при поштовій станції.

На «Плане Военного города Елисаветграда с окрестным местоположением, в настоящем виде», датованому 18 лютого 1833 року, є лише одна поштова станція. Позначення нанесене словами та малюнком поштового рижка. Знаходилася ця станція по Великій Пермській вулиці, на місці нинішнього пивзаводу. Але не на розі з провулком Поштовим, як вважають деякі краєзнавці, а в іншому кінці пивзаводу — біля нинішнього пожежного депо. Судячи з плану, вздовж дороги стояв один, напевне головний корпус, а за ним у дворі, літерою “П”, ще один.

А от на плані мікрорайонів Бикове та Чечора такого позначення немає. Тож стверджувати, що на той час там була поштова станція - не можна. Найбільш ймовірно, що Пушкін та Міцкевич зупинялися по вулиці Великій Пермській.

Газета «Голос Юга» періодично друкували різні новини з життя місцевої пошти. Так у номері за 1 липня 1905 року була надрукована наступна інформація: *«Почтовые мытарства. Врач елисаветградской земской больницы господин Трутовский обратился в уездную земскую управу с просьбой о содействии к установлению вблизи больницы почтового ящика. Необходимость последнего мотивируется тем, что в стенах больницы всегда находится около 100 человек служащих и больных, которые, ввиду отдаленности почтовых ящиков, лишены возможности своевременного отправлять корреспонденцию»*. А в одному з серпневих номерів того ж року була надрукована критична замітка: *«Почтовый рекорд. Местный житель господин Р-н доставил нам, врученное ему три дня тому открытое письмо, которое было отправлено из Самары 31 января 1901 года и прибыло в Елисаветград 2 февраля того же года. Таким образом, это письмо валялось на нашей почте четыре года и семь месяцев. Большую быстроту в сношениях по почте и представить себе трудно, да и желать нельзя»*.

На початку ХХ століття поштамт перебрався до будинку Заславського по вулиці Гоголя, де він знаходиться і зараз.

БУДИНОК З ВІКНАМИ НА СТАРУ ФОРТЕЦІЮ

Задум цієї статті з'явився кілька місяців тому, коли кандидат філологічних наук попросила показати на Биковому, мікрорайоні Кропивницького, приміщення колишнього народного училища ім. Жуковського, у якому навчався Володимир Винниченко. Ще більшим одкровенням стало для жінки те, що я вказав на будинок через дорогу від народного училища, і сказав, що на його стіні є пам'ятна дошка, яка вказує, що тут із 1909 по 1919 рік проживав письменник Юрій Яновський. Хоча, автори цієї дошки помилилися з датами, адже Юрій Іванович жив у цьому будинку з 1911 по 1922 рік. Подальше знайомство з роботами дослідників біографії письменника вказало на ще деякі суперечності у датах та фактах.

Як пише С.Плчинда у біографічному романі «Юрій Яновський», дід письменника Микола Максимович Яновський належав до козацької старшини, і після скасування Запорізької Січі отримав дворянське звання. Та начебто при черговому перепису населення воно не підтвердилося для нащадків, і Микола Максимович був записаний у менш престижний стан - «єлисаветградського міщанина». Приблизно у 1890 році Микола Яновський купив землю неподалік Нечаївки.

За даними «Списка населенных мест Херсонской губернии» за 1896 рік, у Нечаївській волості було дві Тетянівки, одну з них ще називали Майєрове на честь власника земель тутешніх – Людвіга Антоновича Майєра, командира військово-робітничого батальйону, що базувався у фортеці Святої Єлисавети (дані за 1844 рік). У якому році він отримав чи купив землю у Тетянівці – невідомо. Також у роботі «Поселення Херсонської губернії за повітовими алфавітами 1856 року» значиться у Тетянівці підполковник Майєр з 14 дворами. За іншим архівним документом, який датований 1863 роком, Людвіг Майєр - землевласник у Тетянівці. Звідки пішла назва села Тетянівка – не встановлено.

У метричній книзі Єлисаветградського Корпусного Успенського Собору є запис про народження 9 березня 1841 року у Людвіга Майєра та його дружини Марії Іванівни сина Василя. «Восприемниками» при хрещенні були генерал-лейтенант барон Дмитро Єрофейович Остен-Сакен та Софія Василівна, дружина поміщика Миколи Яковича Ерделі. У Списках землевласників Єлисаветградського повіту станом на 1 січня 1914 року значиться, що у Тетянівці Нечаївської волості земля належала сім'ї Василя Людвіговича Майєра – Миколі, Григорію, Івану, Володимирі, Олександрі, Ганні та Катерині. Останні з Майєрів виїхали з цих місць після 1917 року.

Згідно із Статистично-економічним оглядом по Єлисаветградському повіту за 1892 рік, у Тетянівці землею володіли - Д.З Рожевський, М.М.Яновський та М.С. Рустанович (на балці Лозоватка, яка впадає з правої сторони в р.Сугаклюю).

Фрагмент Військово-топографічної карти Російської Імперії, зйомка 1846-1863 років

У 1901-му на весняному ярмарку в Єлисаветграді Микола Максимович Яновський познайомився з Мусієм Семеновичем Здориком із Куцівки (тепер Новгородківський район). На Зелені свята Яновський поїхав у гості до Здориків, узявши з собою за візника сина Івана. Так відбулося знайомство батьків майбутнього письменника – Івана та Марії, доньки Здориків.

Освіту Марія Мусіївна здобула у Чигиринському жіночому монастирі. Туди батьки віддали доньку-калічку Настю. Доглядала за нею в монастирі шість років старша Марія. У

монастирському училищі викладали математику, словесність, історію, географію, рукоділля, французьку мову та домашнє господарство. Чотирирічне училище Марія Здорик закінчила на відмінно. Хоча, сам Юрій Іванович називає інше місце, де здобувала освіту його мати.

На Спаса Здорики приїхали у гості до Яновських. А на Покрову відбулося сватання, і восени того ж року Марія увійшла в сім'ю Яновських. Землю в Майєровому й хату Микола Максимович відписав меншому синові Петру. А старшого Івана влаштував у Червоновершці. С.Плчинда пише, що дружина Миколи Максимовича й бабуса майбутнього письменника Меланія Павлівна Ткаченко раніше проживала у Червоновершці, і що до неї в юності засилав сватів Марко Лукич Кропивницький, але одержав категоричну відмову: «Не хазяїн. Не тим ділом займається». У Червоновершці Микола Максимович узяв у оренду в Соколова-Бородкіна землю для сина Івана та його дружини Марії, купив їм хату, подарував кобилу і реманент.

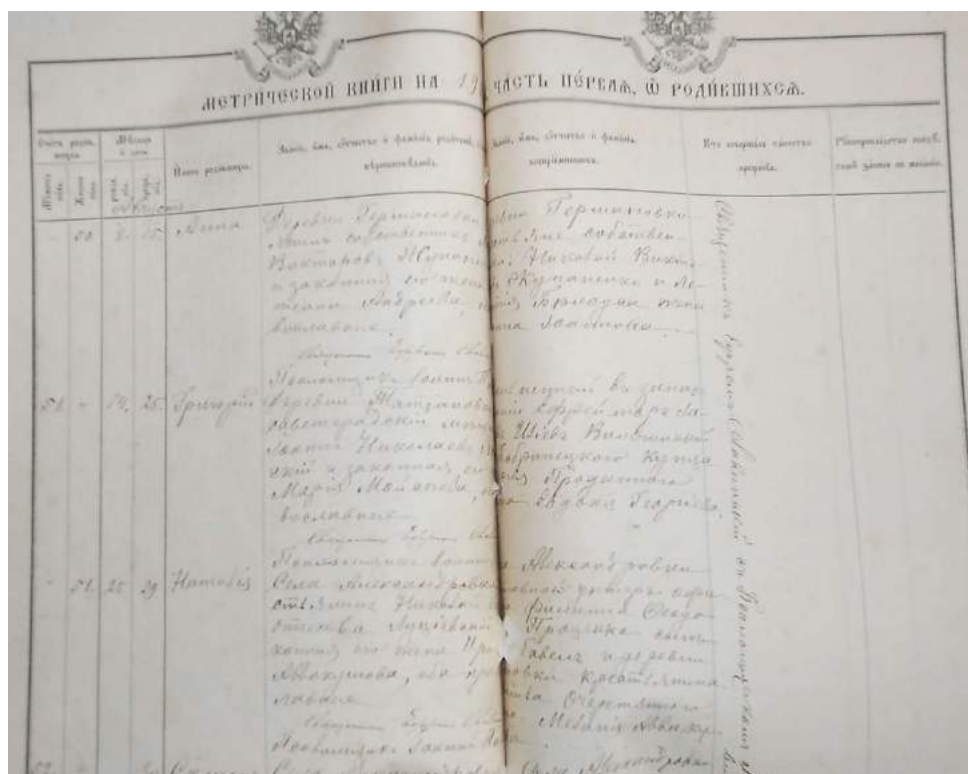
Народжувати первістка Марія Мусіївна поїхала в Майєрове до доброї свекрухи Меланії Павлівни. У Майєровому 14 серпня (27 за новим стилем) 1902 року і народився майбутній письменник Юрій Яновський.

До речі, у 16-му томі Української Радянської Енциклопедії зазначено: «Н. в м. Єлисаветграді (тепер м.Кіровоград) у сім'ї службовця». Цей запис з'явився з подачі самого Ю.Яновського, який, очевидно, не хотів накликати на себе біду, розповідаючи про своє походження. Разом з тим, ще 25 листопада 1945 року він записав до свого щоденника:

«Я народився 14 серпня (ст.ст.) надвечір у дідовій хаті в с.Маярова (Тетянівка), де р.Сугаклей коло с.Жуковки (Нечаєвки). Дід, Микола Максимович Яновський, родом з села Богодушина (десь коло Жеванівки коло Бобринця), переїхав до Маярової коло 1890 р. Народився він р. 1845, вмер 1907-го, похований у Маяровій, на цвинтарі.

Батько, Іван Миколайович, народився в Богодушині чи в Чечелівці, р.1877, умер в селі Лішня (Бишівськ. р-ну Київщина) 1939 р., 4 липня – там і похований.

Мати, Марія Мусіївна Яновська (з роду Здориченків) народилась 1.IV (ст.ст.) 1882 р. в с.Новгородка (Куцівка) Александрійського повіту. Вчилася в Братолюбівці. Дендропарк Давидова – там по один бік річечки Веселої Боковеньки була хата діда (материного батька), він продав її Давидову, там розбито парк. Баба (батькова мати) Мелашка Павлівна Ткаченко з с.Чечелівка (коло ст.Куцівка). Дід пішов у приїми до тестя, жив у Чечелівці, потім переїхав до Маярової, де купив подвір'я і землю у пана Майєра...»

Сторінка метричної книги Сергіївської церкви села Олександрівка про хрещення Григорія (Юрія) Яновського

Як пише Плачинда, оскільки Яновські конфліктували з священником Свято-Покровської церкви з Нечаївки, то той категорично відмовився хрестити новонародженого, і тому Іван та Марія Яновські пішли до церкви в сусіднє село Олександрівку (зараз Обертасове). Але таке твердження є сумнівним, адже у метричній книзі Свято-Покровської церкви за 1902 рік знаходимо записи про народження, у яких записаний «восприемником» (хресним батьком) Петро Яновський, брат батька майбутнього письменника.

Та й за іншими даними, Майєрове відносилося до парафії Сергіївської церкви в Олександрівці. У метричній книзі цієї церкви, яка зберігається в Держархіві Кіровоградської області, знаходимо запис про народження 14 серпня та хрещення 25 серпня хлопчика Григорія. У графі батьків сказано, що *«деревни Татьянаовки Елисаветградский мещанин Иоанн Николаев Яновский и законная его жена Мария Мойсеевна, оба православные...»* Хресним записаний чоловік сестри батька - Яків Ілліч Вільчинський. Хрестив та давав ім'я священник Єфрем Ставинський, і назвав хлопчика Григорієм. Це вже потім батьки стали називати його Юрієм і під цим іменем він увійшов в історію української літератури.

Восени 1909 року Юрко пішов до церковнопарафіяльної школи у Тетянівці, яка містилася в сільській хаті. Наступного року перейшов до земської школи у Нечаївці. До речі, під час навчання у земській школі він ще був записаний як Григорій. У шкільній кімнаті застудився, довелося довго лікуватися і перенести кілька операцій в Єлисаветграді та Одесі.

Подальшу долю Юрія визначила батькова сестра, яка проживала в Єлисаветграді. Її чоловік Яків Ілліч Вільчинський був бухгалтером, мав велику бібліотеку, на якій духовно і виріс Юрій Яновський. Ганна Миколаївна помітила потяг небожа до освіти і влітку 1911 року за домовленістю з батьками Юрія забрала його до Єлисаветграда. Він склав вступні іспити на відмінно і в серпні був зарахований до першого класу реального училища. Жив Юрій у Вільчинських (будинку на знімку).

Що цікаво, С.Плачинда сам собі суперечить, пишучи в іншому творі, що дідусь Мусій Семенович Здорик *«зібрав трохи грошей, найняв квартиру в Єлисаветграді, знайшов собі роботу і забрав до себе двох молодших синів з метою віддати їх у науку (адже у степових селах школи були де-не-де). До Єлисаветграда дід Мусій забрав і Юрка та й влаштував його до школи, а потім – до реального училища»*.

Батька Івана Миколайовича забрали до війська, коли почалася Перша світова війна. Про Юрка і старшу доньку Яновських Олену, яка вчилася в Єлисаветграді у гімназії, піклувалися Вільчинські. Після перевороту у жовтні 1917-го та укладення Брестського миру з фронту повернувся Іван Миколайович. Продавши хату у Майєровому, переїхав з родиною до Єлисаветграда. Оселилися в будиночку, який допоміг придбати двоюрідний брат Марії Мусіївни - Стефан Матвійович Здорик, на площі неподалік старої фортеці. Очевидно, це друга половина будинку, у якому жили Вільчинські. Родина Яновських стала жити разом. Юрій закінчував

реальне училище, Олена вчилася в трудовій школі, на яку було перетворено жіночу гімназію, а Іван Миколайович пішов працювати на завод сільськогосподарських машин.

У 1919-му Юрій Яновський закінчив реальне училище в Єлисаветграді з золотою медаллю. Продовжував писати вірші і служити у різних радянських установах: інструктором у статистичному бюро, інспектором повітової робітничо-селянської інспекції, в повітпродкомі та ін. Брав участь у всеросійському перепису 28 серпня 1920 року.

Навесні 1922 року з Києва приїздить материн менший брат Михайло Мусійович, який щойно закінчив Київський політехнічний інститут і отримав диплом інженера. Він радить племінникові подавати документи до КПІ. Юрій вмовляє свого товариша Миколу Михеєва їхати з ним. І 29 травня 1922 року вони виїхали до Києва, де Юрій вступив на електромеханічний факультет КПІ. Розпочалася нова сторінка у його житті...

Сьогодні про дитячі та юнацькі роки Юрія Івановича Яновського в Єлисаветграді нагадує пам'ятна дошка на стіні будинку по вулиці Ровенській, 11, на Биковому. Щоправда, у цьому будинку письменник жив не з 1909 по 1919 рік, як вказано на дошці, а з 1911 по 1922.

У 1972 році, коли відзначали 70-річчя з дня народження Ю.І.Яновського, у Нечаївці відкрили літературно-меморіальний музей та пам'ятник письменнику (скульптор І.В.Макогон, архітектор А.Л.Губенко).

КОЛЕКЦІЯ ВОДЯНИХ ЖУКІВ, ЗІБРАНИХ БАТЬКОМ МАНІЯКА

Кілька місяців тому в обласному краєзнавчому музеї відкрили поновлений природничий

відділ. Красиво і дорого оформлені стенди та експонати не можуть не сподобатися відвідувачам, особливо школярам. Адже на них багато цікавої і пізнавальної інформації про наш край. Приміром, чого тільки варте опудало страуса (а справді – яка його вартість!) поряд з такими ж опудалами птахів, які колись літали над нашими степами, або ж сьогодні ще літають, але занесені до Червоної Книги. Хоча, до якої з категорій – першої чи другої, належить опудало страуса, - відразу і не зрозумієш.

У кожному із залів відділу природи є багато цікавих експонатів. Один з них – ящик з колекцією водяних жуків Східного Сибіру та Далекого Сходу, яка належала С.Кулику, професору-ентомологу з Іркутська. Причому тут, скажете, східносибірські жучки до нашого краю? Пояснення просте – людина, яка збрала колекцію, наш земляк, родом з села Рівне Новоукраїнського району. Ця колекція була в експозиції музею ще за життя ентомолога. Але після трагічних подій

серпня 1985-го її зняли і відправили у запасники...

...Увечері 17 липня 1985 року у підвалі новобудови по вулиці Винниченка у Кіровограді знайшли труп 6-річної дівчинки. Вона була згвалтована і задушена власним бантом, у тіло жертви убивця засунув електрод. Усі намагання міліції знайти винуватця цього резонансного злочину не приносили успіху. Оперативники дали телеграми по усіх обласних управліннях міліції СРСР з описом кіровоградського злочину. І рівно через півроку, 17 січня 1986-го, в Іркутську затримали на місці чергового злочину 30-річного лікаря швидкої допомоги Василя Кулика. Слідчий запитав, що він може сказати про убивство дівчинки у Кіровограді. Кулик здивувався: «А звідки ви про це знаєте?».

- Улітку 1985 року, коли я згвалтував і вбив у Кіровограді дівчинку, після цього я жалкував, що у мене немає ножа, щоб розчленувати її труп, і не було потрібного інструмента для цієї цілі (напевне у розпачі він знайшов електрод – прим. авт.). Я вважаю, що це приносило мені якесь нове додаткове задоволення, - розповідав слідчому маніяк.

Він зізнався під час слідства, що на його совісті близько 40 злочинів (згвалтування, замаху на згвалтування, розпусні дії щодо неповнолітніх), у тому числі 14 убивств. Це стільки зуміло довести слідство, а скільки не доведено - невідомо. Василя Кулика, якого журналісти під час судового процесу охрестили маніяком у білому халаті, засудили до розстрілу. 26 червня 1989 року вирок було виконано. Йому було 33 роки...

Ще за життя професор С.Кулик (помер у 1983 році) передав до Кіровоградського краєзнавчого музею свої книги, наукові праці та вищезгадану колекцію. Вона була в експозиції музею, коли 17 липня 1985 року до нього навідався син професора. Під час відпустки він вирішив поїхати на Україну провідати родичів. Спершу побував у селі Рівне, де проживала рідна сестра батька. А наступного дня рейсовим автобусом прибув до Кіровограда.

Автор цих рядків розмовляв з двома колишніми працівниками музею, яким довелося спілкуватися того трагічного дня з маніяком.

- Був понеділок, музей не працював, - говорить Валентина Ноженко. – В обідню пору ми стояли на подвір'ї музею. Через хвіртку зайшов невисокий непоказний чоловік у сірих штанах та блідо-голубій безрукавці. «Де тут відділ природи, я – Кулик!» - сказав він. Хтось з колег повів гостя до приміщення показати стенд з колекцією його батька. Пам'ятаю, він ще просив, щоб йому зробили екскурсію по місту. Але ми відмовилися – у кожного була своя справа. А, можливо, щось відчули недобре.

Ознайомившись з експозицією у краєзнавчому музеї, Кулик пішов на площу Профспілок, нині Богдана Хмельницького, звідки збирався їхати на Стару Балашівку до іншої тітки. Було це близько 17 години. В очікуванні автобуса Василь помітив як з дитсадка, що біля лялькового театру на розі з вулицею Декабристів, вийшла дівчинка. Вона проживала за квартал, у провулку Нейгауза, і вирішила не чекати на батьків, а вихователі її не угледіли. Кулик, як коршун, кинувся через площу за дитиною...

Коли через півроку стало відомо хто убив дівчинку, до музею приходили з міліції, опитували працівників, які у той трагічний день спілкувалися з маніяком. Очевидно, тоді керівництво музею і зняло колекцію сибірських жучків зі стіни і сховало подалі.

Сьогодні колекція батька маніяка знову в експозиції.

ЯКІВ ПАУЧЕНКО ПРОЕКТУВАВ СІМЕЙНИЙ БУДИНОК

У фондах Держархіву області зберігається звернення до міської управи міщанина Василя Семеновича Паученка, у якому він просить дозволити йому звести будинок по вулиці Верхній Донській, та проект цього будинку, виконаний рукою його 33-річного сина Якова. Будинок почали споруджувати у 1899 році, коли завершили – невідомо. Його фасад являє собою вдалий зразок еkleктики, так званого цегляного варіанту неоросійського стилю кінця XIX- початку XX століть. Будинок спершу складався з шести кімнат, інтер'єри їх вирізнялися ліпним і різьбленим декором, які, на жаль, у середині 1950-х років були повністю спотворені.

Після завершення будівництва тут проживало дві сім'ї - Паученків та Осьмьоркіних (мати Олександра Олександровича Осьмьоркіна була донькою В.С.Паученка). У номері газети «Голос Юга» за 13 лютого 1907 року надрукована наступна замітка: *«Потеря. Вчера утеряна вблизи Дворцовой небольшая картина, писанная масляными красками. Нашедшего просят доставить за*

вознаграждение по адресу В.Донская, дом Паученко. Спросить г. Осьмеркина». Очевидно, ця загублена картина належала 15-річному Олександрю, який на той час відвідував рисувальні класи, засновані при Єлисаветградському земському реальному училищі академіком Петром Крестonosцевим.

Будинок Паученків-Осьмьоркіних, 20-ті роки минулого століття.

Після смерті батька у 1937 році Олександр Осьмьоркін, який жив на той час у Москві, успадкував 6/7 домоволодіння по вулиці Верхній Донській у місті Кірово, і з 1941 по 1949 рік через мачуху частинами розпродав садибу. За радянських часів у будинку було чотири комунальні квартири.

Стан будинку на початок його реконструкції

Коли і як виникла ідея реставрації цього будинку та створення музею О.Осьмьоркіна, розповів багаторічний головний архітектор міста та його Почесний громадянин Віталій Кривенко.

- В управлінні архітектури був великий макетний зал з запроєктованими об'єктами, які збиралися будувати у Кіровограді, - говорить Віталій Єфремович. - До нас часто приходили поважні гості, і не лише місцеві, а й київські та московські. Не раз був і перший секретар Кіровоградського обкому компартії Микола Гнатович Самілик. Слухав інформації про майбутні плани та новобудови, і йому вони подобалися. Тож у подальшому водив до макетного залу усіх гостей Кіровограда. Я уже не кажу про членів бюро обкому та міськкому партії.

Якось встановили у залі макет майбутнього готелю «Турист». Він уже був запроєктований, але не включений в плани фінансування. Макет гарний, виготовлений київським архітектором. З проектом присутніх знайомив В.Кривенко.

- Вислухавши мою доповідь, - продовжує Віталій Єфремович, - Микола Гнатович дав вказівку голові облради профспілок Володимиру Афанасійовичу Івлєву та першому секретарю міськкому компартії Всеволоду Олексійовичу Сокурєнку готуватися до поїздки у Москву, у ВЦРПС (Всесоюзна Центральна Рада Професійних Спілок – прим. ред.). «І не повертайтеся, поки не буде вирішене питання щодо будівництва у наступному році цього готелю. Беріть з собою архітектора, і нехай він там докаже, що ця новобудова повинна бути у Кіровограді» - наголосив М.Самілик.

Через день В.Івлєв та В.Кривенко виїхали до столиці. Та куди не підуть, скрізь отримують відмову. Лише коли потрапили до одного кабінету, у якому сидів чоловік років 70-ти, що керував роботою усіх відділів капітального будівництва профспілок Союзу. Вислухавши прохачів, він сказав, що ідея цікава, і він запропонує включити готель «Турист» в плани будівництва наступного року.

І справді, дозвіл на будівництво готелю отримали, але все одно треба було ще кілька разів їздити до Москви для узгодження ряду питань. Перед однією такою поїздкою до В.Кривенка підійшла директор обласного краєзнавчого музею Валентина Онисимівна Остапенко і попросила зайти у Москві до Надії Георгіївни Осьмьоркіної, третьої дружини і удови Олександра Олександровича Осьмьоркіна, та з'ясувати можливість передачі експонатів для краєзнавчого музею. В.Остапенко дала В.Кривєнку домашній телефон Надії Георгіївни.

- За день я не впорався із справами, довелося заночувати у готелі. І тут згадав про клаптик паперу з номером Надії Георгіївни. Зателефонував, представився, сказав, що приїхав з Кіровограда-Єлисаветграда. Остання назва міста викликала у жінки жваву реакцію, і вона наполегливо запросила до себе у гості: «Сідайте на метро і негайно їдьте до мене!». Я купив квіти та коробку цукерок і поїхав за адресою, яку назвала Надія георгіївна. Думав, що за півгодини упораюся з візитом, та господиня виявилася цікавою співрозмовницею і говорила про творче життя чоловіка та гостей їхнього будинку увесь вечір. А це справді були знамениті люди - поети, письменники, художники, композитори...

Коли Надія Осьмьоркіна поцікавилася, як там поживає Кіровоград, В.Кривенко, між іншим, сказав, що зберігся будинок, у якому провів дитячі та юнацькі роки її чоловік.

- Віталію Єфремовичу, ви ж головний архітектор міста, давайте зробимо у будинку музей Олександра Олександровича! - запропонувала Надія Георгіївна.

Повернувшись у Кіровоград, В.Кривенко розповів про цю розмову А.Кошелевій, секретарю з ідеології міськкому компартії. Вона узяла з собою заступника голови міськвиконкому В.Суворова та В.Кривенка і вони утрюх поїхали на вулицю Леніна, щоб ознайомитися з станом будинку. Наступного дня була нарада у першого секретаря міськкому компартії В.Сокурєнка. Вирішили відселити чотири сім'ї з будинку у нові квартири та провести реставраційні роботи. В.Кривєнку доручили зібрати архівні дані щодо будинку. Віталій Єфремович звернувся в інвентарбюро та держархів області, і за знайденими документами зробив ескіз плану кімнат будинку, яким він був у той час, коли там жили Паученки-Осьмьоркіни.

Удова художника Надія Георгіївна Осмьоркіна, архітектор за фахом, власноруч розробила проект реконструкції будинку-музею, що припускав, як відновлення початкового зовнішнього вигляду будинку, так і внутрішню перебудову з метою створення експозиційних залів. Техдокументацію на реконструкцію виготовили у Кіровоградському проектному інституті «Ремжитлопроект» під наглядом Н.Осмьоркіної та В.Кривенка. Надія Георгіївна неодноразово приїздила до Кіровограда, зустрічалася з керівництвом міста, музейними працівниками. Відселення мешканців чотирьох квартир, проектування і будівництво затягнулося на тривалий час. Надія Георгіївна передала музею художні твори чоловіка, мольберт, палітру, етюдник, пензлі та інші особисті речі. Ряд картин учнів Олександра Олександровича подарував музею Російський Фонд культури. Художньо-меморіальний музей О. О. Осмьоркіна відкрили у 1994 році.

ПРАЦЮВАВ НА ЗАВОДІ КЛИЧКА

Про промисловість Єлисаветграда початку ХХ століття дізнаємося з кількох друкованих видань. Зокрема, у Адрес-календарі і Довідковій книзі по місту на 1911 рік так охарактеризований стан промисловості та торгівлі у Єлисаветграді: *«В промышленном и торговом отношении Елисаветград несомненно является крупным центром на юге России и в некоторых отраслях промышленности и торговли может претендовать на весьма видное место. Таковы: производство сельскохозяйственных машин и орудий, мельничное и мукомольное дело и мануфактурная торговля. Другие отрасли, хотя и играют видную роль в промышленной жизни, не могут, однако, назваться доминирующими. В Елисаветграде насчитывается 60 фабрично-заводских крупных предприятий, подчиненных надзору фабричной инспекции, с общим числом рабочих более 4000 человек и суммой производительности в 15 миллионов рублей».*

Згідно Довідково-ілюстрованого альбому-книги «Фабрики, заводи та рудники Південної Росії», виданого у 1911 році в Катеринославі, в Єлисаветграді на той час було шість фабрик землеробних машин та знарядь, і ще чотири заводи з чавуноливарним та механічним виробництвом. І це закономірно, адже наш край сільськогосподарський, тож попитом користувалася продукція підприємств, які забезпечували землеробів технікою та реманентом, або ж для переробки сільгосппродукції.

На найбільш потужному заводі Єлисаветграда, який належав Р. та Т. Ельворті, працювало 600 робітників. На заводі товариства В.А.Яскульського було 174 робітники, а знаходився він по вулиці Вокзальній. Керував виробництвом Давид Гедалевич Белаковський. На заводі були слюсарний, токарний, ливарний, ковальський та столярний цехи.

По вулиці Московській (Чміленка) було два заводи – Айзака Львовича Шкловського (95 робітників) та Петра Івановича Кесслера (80 робітників). Останній завод знаходився на розі з

вулицею Кавалерійською. На цьому підприємстві також виготовляли нові кінні екіпажі.

Завод Єлисавети Іванівни Бургард, на якому працювали 48 робітників, знаходився по вулиці Успенській (Гоголя). Зараз у його приміщеннях виробничі майстерні технікуму механізації сільського господарства, це через дорогу від обласної дитячої лікарні. Німець Ебергард Бургард

побудував у Єлисаветграді свій завод землеробних машин та знарядь у 1847 році. У 1860-х завод став акціонерним товариством «Бургардъ и К°». У 1915 році син Ебергада Бургарда Еміль продав завод київському купцю Борису Гронфайну з відстрочкою платежу на 10 років.

Найменшим за кількістю працюючих був завод Карла Карловича Краузе (30 робітників), який знаходився по вулиці Покровській.

Ще два підприємства займалися чавуноливарним виробництвом - А.Жарневича (20 робітників) та М.В.Маркової (30 робітників). Останній завод більш відомий за прізвищем його директора Ф.К.Кличка. Знаходився завод на березі Інгулу на Биковому, у кварталі між Глиняною вулицею та Андріївським провулком.

Торговому дому М.І.Цейтліна належало механічне виробництво, на якому працювало 30 робітників. Ще одне машинобудівне виробництво належало А.А.Яскульському. Його директором був П.Ренг, і на ньому працювало 120 робітників.

Газета «Голос Юга» періодично друкувала оголошення механічного і чавуноливарного заводу І.М. Гомберга, що знаходився по вулиці Костопальній. Також з газетних оголошень дізнаємося, що два машинобудівних заводи знаходилися на вулиці Гоголя: чавуноливарний завод

Танхема Бродського (купив у Краузе) та завод землеробних машин і сільськогосподарських млинів Абрама Львовича Шкловського. У щорічнику газети «Голос Юга» за 1913 рік сказано про нього: «завод А. Л. Шкловскаго существует с 1895 г. Завод занимает собою целый квартал, ограниченный следующими улицами: Московской, Безпоповской (ул. Гоголя), Приютинской и Бульварным переулком, Площадь, занимаемая заводом, захватывает собою около 3000 кв. саж.». У вищезгаданому Довідково-ілюстрованому альбомі-книзі «Фабрики, заводи та рудники Південної Росії», наведені дані п'яти цегельних заводів Єлисаветграда. Один з них - Меєра Львовича Бака, знаходився по вулиці Новгородській, і на ньому працювало 32 робітники. Інші заводи – Х.Л.Бардаха, Хаї Лейбовни Бардах (можливо це одна й та ж особа), Г.М.Бонфельда та товариства Механічного цегельного заводу знаходилися на Биковому.

Також у місті було 13 парових млинів, три з них по

вулиці Московській. На заводі Л.І.Ріпса шість робітників ручним способом виготовляли вершкове масло. І.П.Котляров та М.Б.Дашевський тримали у місті фабрику макаронних виробів. Пиво варили на двох заводах - Герша Йосиповича.Й.Зельцера по Великій Пермській вулиці та Генріха Генріховича Лайера на Биковому. Було у місті і два миловарних заводи – Констатиновського по Покровській вулиці та Тартаковського по Кримській вулиці. На першому працювало чотири робітники, а на другому усього два.

По Нижній Донській вулиці була тютюнова фабрика Ісаака Семеновича Рофе,

на якій ручним способом крутили цигарки 45 робітників. Шкіряний завод Івана Пихова знаходився по Вознесенській вулиці. На цій же вулиці була фабрика з виготовлення свинцевих білил, яка належала І.Г.Фішу. Ще одну таку, але більше потужнішу фабрику у місті, тримав С.П.Таршиш. «Шипучі води» виготовляли на підприємстві А.М.Ліпницького. Фабрику халви та рахат лукума тримав І.М.Мейдман. На двох заводах - братів Леоніда та Петра Феодосійовичів Долинських та Іполіта Івановича Макеева – гнали спирт. Перший завод знаходився по вулиці Михайлівській, а другий - по Іванівській (Чорновола).

Газета "Известия Елисаветградского Совета рабочих и крестьянских депутатов" у номері від 4 липня 1919 року повідомляла, що *«закрываются заводы сельскохозяйственного машиностроения - Бродского, «Пахарь», Могилевского, Лемаскина и Шкловского из-за отсутствия необходимого материала. Продолжают производство заводы Бургардта, Якульского и Эльворти»*. Згодом усі ці заводи та фабрики радянська влада націоналізувала і назвала на свій лад. Деякі з них закрили і сьогодні ніщо у місті не нагадує, що тут, приміром, був завод Маркової.

НА ПРЕОБРАЖЕНСЬКІЙ ВУЛИЦІ НАЙСТАРШИЙ БУДИНОК МІСТА

Однією з перших вулиць Подолу, мікрорайону міста на лівому березі Інгулу навпроти фортеці, була Купецька. Потім її найменували Преображенською, за радянської влади - Карла Лібкнехта, нині вона знову Преображенська. Починалася від Банної площі (Богдана Хмельницького) і пролягала до річки Балки (Біянки).

На початку вулиці знаходиться будинок №3, у якому квартирує ляльковий театр. Деякі дослідники припускають, що будинок належав купцю Когону, який здавав його в оренду під 2-й поліцейський відділок, а у 1900 році прибудував до нього ще дві кімнати. Дозвіл на цю прибудову підписав архітектор О.Лішневський.

Банна площа, разом з Базарною площею біля будинку земської управи по вулиці Петрівській (Шевченка), була місцем, де міська влада дозволяла заїжджим циркачам встановлювати свої шапіто.

Про будинок на розі з вулицею Великою Перспективною, у якому у радянські часи був кінотеатр «Сивашець», ми розповідали в одному з попередніх номерів газети.

На місці нинішнього торгового центру «Депо» у повоєнні часи була швейна фабрика (на знімку), а потім її зруйнували і збудували магазин «Дитячий світ».

У кварталі з Преображенською церквою, від ринку, були будівлі присутніх місць та духовного правління. Вони згоріли під час пожежі 1738 року. Згоріла і дерев'яна Преображенська церква. На її місці, на розі з Олександрівською (Тарковського) вулицею, у 1813 році збудували кам'яну Преображенську церкву.

А на іншому розі перехрестя, по діагоналі, стоїть двоповерховий будинок. Припускають, що він належав багатому купцю Месникову, і датують його 1800 роком, тобто він є найдавнішим будинком міста, який зберігся до наших днів. А ще, начебто, у ньому зупинялися члени царської сім'ї під час відвідування Єлисаветграда.

З «Исторического очерка г.Елисаветграда», який видав у 1897 році О.М.Пашутін, дізнаємося, що «по назначении почтмейстером Гордеева, почтовая контора была переведена в 2-х этажный каменный дом купца Арешникова, на Преображенской улице». Будинок Арешникова не зберігся, знаходився він на розі з Олександрівською вулицею.

По непарній стороні вулиці на розі з Пашутінською ще донедавна була кондитерська фабрика. На іншому розі знаходиться двоповерховий будинок колишнього готелю «Рига», який збудований у 1909 році за проектом техніка Г.І.Зусмана.

Наприкінці XIX століття від перехрестя з вулицею Олександрівською по Преображенській до Костопальної вулиці і далі на Кушівку почав ходити трамвай. «Вчера, в 10 часов 30 минут утра, вагон трамвая №1, шедший по Преображенской улице, на углу Архангельской наскочил на пароконный фаэтон №54. Передняя часть его сломалась. Извозчик счастливо прыгнул с сидения» - писала газета «Голос Юга» у номері за 10 липня 1907 року.

У будинку №47, у якому донедавна базувалася виконавча служба, було комерційне училище «Товариства викладачів». Фундатор будинку М.С.Макаров, а споруджений він у 1911 році.

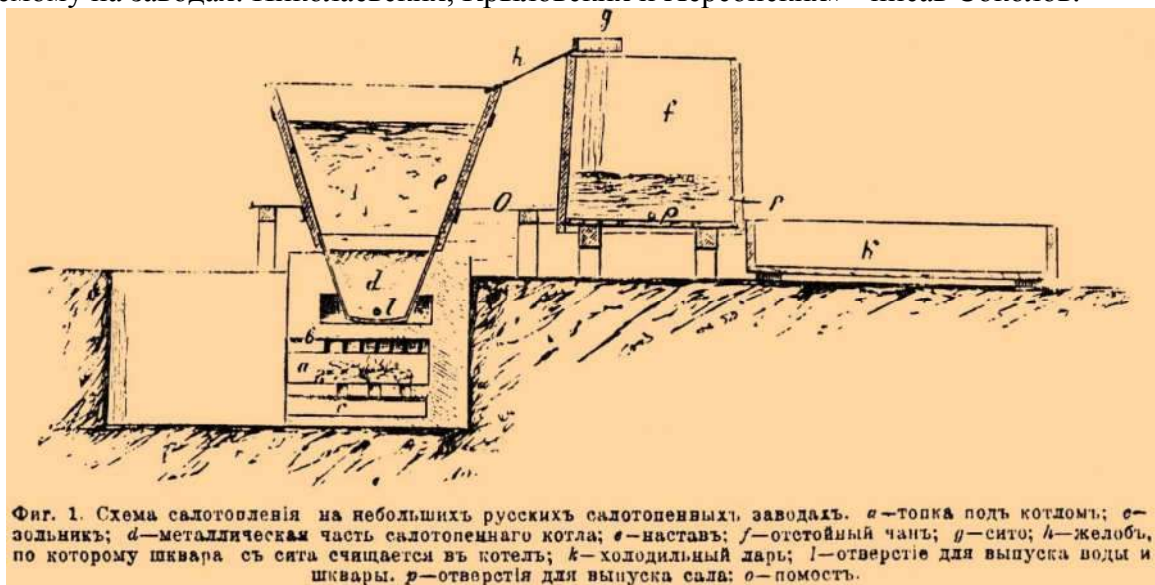
У кварталі між вулицями Одеською та Петропавлівською знаходяться корпуси єврейської лікарні (нині у них обласна дитяча лікарня). Почали будувати лікарню 3 жовтня 1910 року, а завершили, напевне, у 1914 році. На це вказує замітка в одному з квітневих номерів газети «Голос Юга» за цей рік: «К осени предполагается совершенно закончить строительные работы в новой еврейской больнице, в некоторых зданиях которой остались лишь незначительные внутренние работы».

Навпроти єврейської лікарні одноповерховий будинок колишнього притулку благодійного товариства М.Т. та Р.Е. Ельворті. Освячений він був 27 жовтня 1913 року.

На Преображенській вулиці є ще кілька будинків дореволюційної побудови, які поки що неатрибутовані.

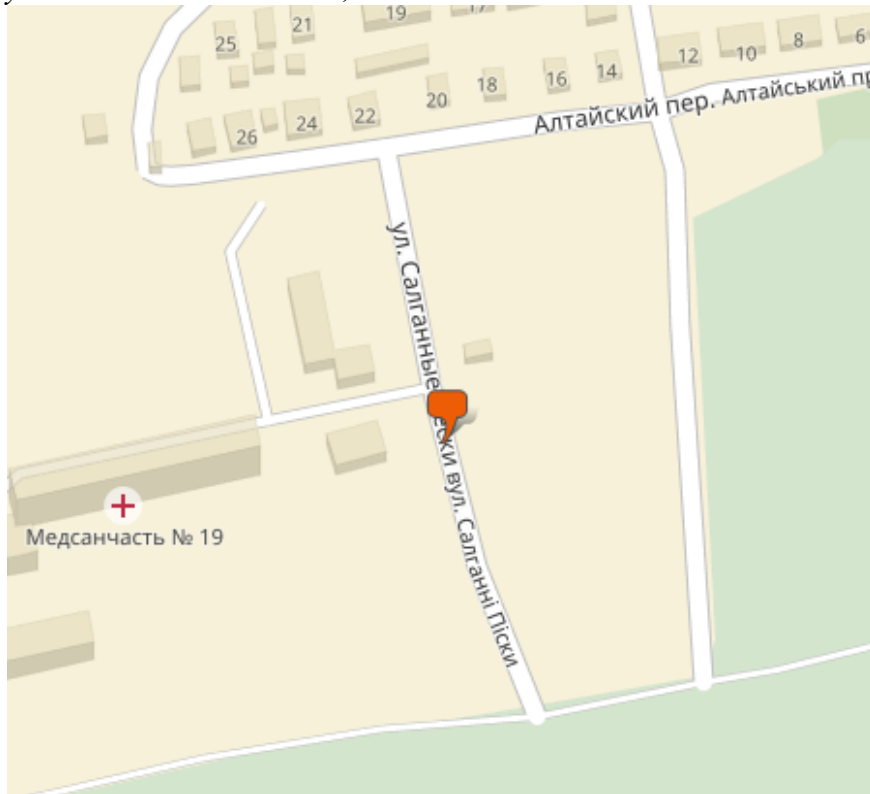
САЛГАННІ ПІСКИ

За даними «Исторической и статистической записки о военном городе Елисаветграде» Г.Соколова, станом на 1848 рік в Єлисаветграді було 12 салотопних заводів. «Сало, добываемое на Елисаветградских «салганах» (так называются салотопни в Новороссии) славится во всем краю: оно продается в Одессе для отправления за границу от 3 до 3 р. 50 к. пуд и предпочитается салу, получаемому на заводах: Николаевских, Крыловских и Херсонских» - писав Соколов.

В «Материалах для географии и статистики России, собранных офицерами генерального штаба» за 1863 рік знаходимо наступне: «Пермские лагеря тянутся в несколько улиц, на

разстоянии слишком версты вдоль Николаевской почтовой дороги и состоят из ряда мешаных домиков загородной архитектуры.. Главная улица, обсажена деревьями, а вдоль Ингула виднеются садики и огороды. Тут же встречается несколько казенных купеческих домов, острог, а над Ингулом находятся салганы, кожевенные и свечносальные заводы».

Очевидно, сучасна назва вулиці Салганні піски у нашому місті пішла від того, що тут, на околиці з піщаними ґрунтами, знаходився салотопний завод.

ОСТАННІЙ ХАРКІВСЬКИЙ ГУБЕРНАТОР

Ми уже розповідали про кількох уродженців нашого краю, та людей, чия доля була тісно пов'язана з ним, і які потім займали високі посади, або ж здобули славу в інших регіонах. Сьогодні мова піде про останнього харківського губернатора Аркадія Іполитовича Келеповського (1870-1925).

Незважаючи на посаду, він був доступним для простого люду - йому міг хто завгодно зателефонувати на робочий телефон, і якщо губернатор був на місці, то особисто брав трубку. До нього також можна було легко потрапити на особистий прийом.

У мемуарній літературі збереглося багато свідчень про Аркадія Келеповського. Зокрема колишній прокурор Московської синодальної контори, камергер Ф. П. Степанов писав: «У 1895 році мій сусід по маєтку Тульської губернії, відставний майор Олексій Миколайович Сухотін, передав мені рукописний примірник «Протоколів сіонських мудреців». Він мені сказав, що одна його знайома дама (не називаючи мені її), яка проживала в Парижі, знайшла їх у свого приятеля (здається, з євреїв) і, перед тим, як покинути Париж, таємно від нього перевела їх, привезла цей переклад в одному екземплярі в Росію і передала цей екземпляр йому, Сухотіну. Я спочатку надрукував його в ста примірниках на гектографі, але це видання виявилось не шанованим, і я вирішив надрукувати його в якій-небудь друкарні, без вказівки часу, міста і друкарні; зробити це мені допоміг Аркадій Іполитович Келеповський, який був тоді чиновником з особливих доручень при ст. к. Сергії Олександровичу; він дав їх надрукувати губернській друкарні».

У Харкові А.І.Келеповський боровся зі спекуляцією, дорожнечою і бездіяльністю поліції. Ось що писала місцева газета «Південний край» у грудні 1916 року: «Губернатор А.І. Келеповський учора, о четвертій годині дня, проходячи по місту, звернув увагу на відсутність поліцейських постів наглядачів на Миколаївській і Павлівській площах, де в той час відбувався особливо жвавий рух публіки. Губернатор відвідав потім канцелярію управління поліцеймейстера, де на його дзвінок тривалий час ніхто не виходив і самі входні двері були замкнені на ключ

зсередини. Губернатор поставив все це на вид поліцеймейстера. Від приставів затребував донесення про причини відсутності поліцейських постів».

Келеповські були відомою дворянською сім'єю в Єлисаветградському повіті Херсонської губернії. Дослідженням їх роду займалися головний спеціаліст Держархіву Кіровоградської

області Лариса Пасічник та знаний місцевий краєзнавець Володимир Босько. Родина Келеповських володіла 10 978 десятинами землі на території нинішніх Новоукраїнського, Петрівського, Компаніївського та Бобринецького районів Кіровоградської області, одним з головних конезаводів Єлисаветградського повіту, будинками в Єлисаветграді, зокрема на Дворцовій вулиці.

З 1868 року батько і дядько останнього харківського губернатора були гласними повітового земського зібрання. Іполит Васильович Келеповський протягом 15 років був повітовим гласним земського зібрання, а також неодноразово обирався у мирові судді. В якості піклувальника повітових народних училищ чимало зробив для розвитку народної освіти у повіті. У документах Єлисаветградського повітового земського зібрання за 1874 рік згадується Семенастівська школа, у якій навчалося 45 селянських дітей, у тому числі 13 дівчаток. Окрім них, взимку в школу приходили і 15 дорослих селян. «Сама школа з року у рік покращується внаслідок тієї участі, яку бере в її долі

І.В.Келеповський», - повідомлялося у звіті повітового земства.

Не менш помітним громадським, а потім і політичним діячем був і молодший брат харківського губернатора Сергій Іполитович (1873-1928). Після закінчення юридичного факультету московського університету він повернувся у рідні місця і обирався гласним Єлисаветградського повітового і Херсонського губернського земств. Від свого повіту обирався до другого і третього скликань Державної Думи, де приєднався до фракції правих (чорносотенців). У 1912 році Сергій Іполитович (на знімку) був предводителем дворянства повіту, головою дворянської опіки, головою повітової землевпорядної комісії, головою повітового суду, головою опікунської ради Олександрійського дитячого притулку.

Дати народження, хрестин та вінчання Келеповських внесені в метричні книги Свято-Миколаївської церкви села Семенастого. Про трагедії, що пережила родина, теж дізнаємося, гортаючи пожовклі від часу церковні книги та сторінки тогочасних газет. У номері за 13 жовтня 1907 року єлисаветградська газета „Голос Юга” писала: «Зверское преступление, жертвами которого сделались бывший земской начальник В. В. Келеповский, его жена и сестра, вызвало большое волнение среди земледельцев нашего уезда. Как мы слышали, по поводу этого убийства состоялось совещание группы землевладельцев, по уполномочию которой бывшие депутаты – предводитель дворянства С. Т. Варун-Секрет, С. И. Келеповский, С. К. Саргани и Луту отправили премьер-министру П. А. Столыпину и министру юстиции телеграммы, в которых ходатайствуют о принятии исключительных мер к предотвращению в будущем подобных преступлений. Ходатайство мотивируется тем, что ныне действующие суды не в состоянии бороться с революцией, а на месте нет сильной власти, способной сохранить жизнь и состояние ни в чем не повинных людей».

Після зречення государя Аркадій Келеповський передав справи призначеному тимчасовим урядом губернському секретарю Павлу Добросельському. Повернувшись до Єлисаветграда, разом з братом змушений був переховуватися від революційної стихії у будинку Соколова-Бородкіна. На початку 1918 року в Єлисаветграді, в будинку Гюнтера по Училищному провулку, жила Надія Миколаївна Келеповська - дружина Дмитра Аполоновича, з молодшою донькою Вірою. Потім Аркадій Іполитович емігрував до Сербії, жив в Нові-Саді і був главою російської колонії. На російському кладовищі цього міста збереглися могили Аркадія і Сергія Келеповських. Цей рід перервався зі смертю в США їх внучатої племінниці Наталії Олексіївни у 2006 році.

ПЕРШИЙ ТЕЛЕГРАФ В ЄЛИСАВЕТГРАДІ БУВ НА НИЖНІЙ ДОНСЬКІЙ ВУЛИЦІ

У переліку пам'яток архітектури Кропивницького, які поставлені на облік, - 571 об'єкт. З них 38 знаходяться на вулиці Тараса Карпи (Тимірязєва, Нижня Донська). І це не дивно, адже ця вулиця одна з найстаріших у місті, і одна з тих, які формували історичний центр Єлисаветграда. Вважається, що першу свою назву вулиця отримала від одного з Донських полків, який дислокувався у місті. Та про це буде окрема публікація. Починалася вона від Водостічного провулку і закінчувалася біля Балківського провулку на березі річки Балка. 32 з 38 будинків Нижньої Донської із вищезгаданого Переліку датовані кінцем XIX століття, ще чотири - XX століттям, і лише щодо двох - №56 та №58, які побудовані німецькими військовополоненими, вказана дата побудови – 1950 рік. Щоправда, навряд чи можна довіряти авторам цього Переліку.

Другий поверх фасаду буд. №6 прикрашають маскарони у вигляді жіночих обличч

Зберігся документ засідання міської думи від 28 січня 1911 року, на якому дума визнала за необхідне

перейменувати вулицю Нижню Донську на Льва Толстого. Згадується така назва і у додатку до газети «Голос Юга» на 1913 рік, де вказані межі попечительських діляниць: 9-та діляниця була обмежена вулицями Великою Перспективною, Льва Толстого, Клинівською, Успенською, єврейською лікарнею та бійнею, а 10-та – Великою Перспективною, Береславською, Клинівською і Льва Толстого. Тобто, у цьому довіднику вулицю Нижню Донську називають вулицею Льва Толстого. Але на картах та планах міста таких позначень не знайдено. Та й газета «Голос Юга» не повідомляла, що губернатор затвердив рішення міської влади Єлисаветграда про перейменування Нижньої Донської на Льва Толстого.

Усе, що залишилося від буд. №16

У 1925 році вулицю найменували на честь російського натураліста Климента Тимірязєва, а у 2016 році - на честь загиблого у війні на сході України Тараса Карпи.

На цій вулиці мали будинки Шатуновський (на розі з Інгульською вулицею), Шкроб, Якубовський, Красовський, Камінський, Фонберштейн, Я.Котляревський, Я.І.Дашевський, Голинська, Томпаков, О.Л.Любельський, Сліпак (на розі з Театральним провулком), Блюмкін, І.Л.Бріль, У.В.Сахарова, Середа, Шполянський, Смірнов та ін..

У книзі «Исторический очерк г. Елисаветграда», яка вийшла у 1897 році під редакцією О.М.Пашутіна, читаємо, що «Нижне-Донская улица, во 2-й части (від Ковалівки до Великої Перспективної – прим. авт.), замощена в 1881 году, обошлась 3711 руб. 60 коп. Перемощен первый квартал в 1890 году на сумму 1500 руб.».

У 1870 році у будинок генерала

Екельна на розі з Великою Перспективною вулицею була переведена Єлисаветградська громадська жіноча гімназія і квартирувала у ньому до побудови нового приміщення гімназії на початку вулиці Петрівської (Шевченка). Потім до будинку Екельна зробили дві добудови – одну по Великій Перспективній, а іншу по Нижньо-Донській. Зараз у цьому приміщенні школа №6.

У жовтні 1859 року в Єлисаветграді відкрили телеграфну станцію, яка перше десятиліття розміщувалася у двоповерховому будинку купця Гричевського на Нижньо-Донській. А першим її начальником був поручик Фон-Шеле.

По парній стороні вулиці, у кварталі між вулицями Шульгіних та Декабристів, три красивих будинки, другий з яких у вищезгаданому Переліку пам'яток записаний як «стайні» (?), а у наступному двоповерховому будинку у радянські часи була жіноча консультація.

На розі з вулицею Декабристів неатрибутований двоповерховий будинок, ще два неатрибутованих двоповерхових будинки на розі з вулицею Чорновола.

У кварталі між вулицями Декабристів та Чорновола знаходиться будинок купця 2-ї гільдії Янкеля Котляревського. У 1901 році його перебудовою зі складського приміщення займався Яків Паученко.

У наступному кварталі по цій же непарній стороні вулиці двоповерховий будинок, на фасаді якого прикріплена мармурова дошка, на якій зазначено, що будинок належав купчисі Ульяні Василівні Сахаровій.

Будинок №57 належав відомому за межами Єлисаветграда фотографу Ізраїлю Леонтійовичу Брілю, який мав у місті кілька фотоательє. Побудований у середині XIX століття.

У кварталі між вулицями Великою Перспективною та Пашутінською була Успенська церква, на місці якої у 1954 році побудували приміщення для обкому Компартії, а зараз у ньому міськрада. Далі на розі з Пашутінською вулицею була лавка купця Блюмкіна.

Лавка купця Блюмкіна

На розі з Пашутінською вулицею була молитовна школа «Бесгамедріш». Приміщення під неї збудували у 1857 році, у 1888-89 роках надбудували другий поверх. З 1928 року у приміщенні квартирували комунальні міські служби. У 50-х роках минулого століття будівлю передали заводу «Гідросила» і її використовували під спортивний зал. Торік будинок відремонтували і здають під офіси.

На розі з вулицею Тарковського знаходиться двоповерховий будинок, у якому з 1945 року

розміщувався «Цукротрест». Будівля виконана у стилі раннього модерну. Автор проекту, фундатор та роки побудови поки що не встановлені.

ЄЛИСАВЕТГРАДЦІ БУЛИ ПЕРШИМИ ОЛІГАРХАМИ ХАРКОВА

Наш край багатий на талановитих людей. Не тільки учених, письменників чи спортсменів, а й підприємців та чиновників. Щодо останніх, то тут можна згадати Івана Івановича Фундукля, який був київським цивільним губернатором у 1839–1852 роках, Павла Олександровича Зеленого, одеського міського голови у 1897-1905 роках, та почесного громадянина Миколаєва та Херсона Михайла Леонтійовича Фалєєва. Також першим міським головою Харкова був елисаветградець Артемій Дорофійович Карпов (на фото). Потім займали цю посаду його брат Федот та син Федота Сергій.

У 1780 році у Харків з Єлисаветграда перебралися сини купця 3-ї гільдії Дорофія Карпова - Федот та Артемій. Зосередивши у своїх руках капітал і владу, вони невдовзі стали першими олігархами міста. Купували або захоплювали торговельні місця в центрі Харкова і землі на околицях. Сьогодні схема розгортання Карповими бізнес-імперії видається досить тривіальною, але в XVIII столітті вони здавалися сміливцями-авантюристами.

У 1784 році 39-річний Артемій Дорофійович Карпов був обраний першим міським головою і займав цю посаду два трирічні виборні терміни. Федот Карпов тим часом розкручував власний бізнес, напевно не без підтримки Артемія. У 1799 році в списку харківських купців він вже значився найбагатшим в місті. Міському купецтву доводилося зважати на елисаветградських прибульців, а здобутою повагою і положенням Карпови користувалися вміло і цілком заслужено. І от 1808 року вже 61-річний Федот Карпов був обраний міським головою Харкова.

Зростали не тільки капітал і вплив заповзятливих купців, а й їхні сім'ї (в Артемія було восьмеро дітей, у Федота - троє). Сергій Федотович Карпов був найосвіченішим підприємцем міста, організував одну з перших в Харкові суконну фабрику. На початку 1820-х, після смерті Федота

Дорофійовича, успадкував його майно і став найбагатшим купцем міста.

Завоювання кланом нових плацдармів відбувалося не без користі для міста. Карпови розвивали торгівлю і виробництво, заснували і розвинули два райони Харкова: Гончарівку і Москалівку.

Харківське купецтво не мало наміру миритися з провідним статусом карпівського клану. У Кузина виступила з пропозицією впорядкувати центральну частину міста за рахунок перенесення торгівлі на Залопанську сторону, де у неї, зауважимо, вже були торгові Суздальські ряди. І генерал-губернатор відповідним указом переніс торгівлю на інший берег річки Лопані - в район сучасного Благівіщенського ринку. Багато купців, які володіли в центрі міста крамницями, зазнали значних збитків, серед них були Карпови. У 1849 році сім'я втратила більше 3 тисяч рублів потенційного доходу від здачі крамниць у найм, а головне, була змушена згорнути власну торгівлю.

У 1837 році 56-річний мільйонер Сергій Карпов був обраний харківським головою, але незабаром відмовився від посади. Це рішення передувало присмерку карповської епохи. Через тридцять з лишком років доходи клану остаточно перетворилися на видатки. Можливо, останньою вдалою справою Карпових був продаж землі місту в 1867 році. Спадкоємці Сергія Карпова наприкінці XIX століття збули все його великі справи.

Гілка роду Карпових по лінії Артемія не відзначалася комерційною жилкою. Найвидатнішим її представником виявився Василь Парфентійович Карпов. Він під псевдонімом Дон Базилю друкував в «Харківських губернських новинах» статті, присвячені культурному життю міста. Найбільшу популярність Василю Парфентійовичу принесли публікації в газеті «Південний край», де він опублікував «Спогади старожила». Потім ці есе були зібрані в книгу, видану в 1900 році під назвою «Харківська старовина. Зі спогадів старожила».

Сьогодні про знатну купецьку династію у Харкові нагадують хіба що Карпівський сад і Карпівська вулиця, яка веде до нього від Південного вокзалу, а також нещодавно перевидана книга «останнього з Карпових», що стала бібліографічною рідкістю.

ПЕРШИЙ ЦУКРОВИЙ ЗАВОД НА КІРОВОГРАДЩИНІ БУВ У МОРГУНІВЦІ

У томі «Історії міст та сіл УРСР», який присвячений Кіровоградській області і вийшов друком у 1972 році, сказано, що *«у 1785 році купець Масленников побудував тут (мається на увазі Єлисаветград – прим. авт.) один з перших в Росії цукровий завод, де працювали наймані робітники»*. І це хибне твердження тепер дублюють усі «знавці» історії нашого краю. Очевидно помилка виникла через неуважне прочитання «Исторического очерка г.Елисаветграда» О.Пашутіна. Олександр Миколайович писав про *«елисаветградского купца Ивана Масленникова, устроившего сахарный завод и нанимавшего в 1785 году у казны корабли для производства заграничной торговли произведениями Новороссийского края»*. Як бачимо, Пашутін не вказав, де саме І.Масленников збудував цукровий завод, але з тексту не випливає, що в Єлисаветграді.

Не виключено, що це було у Кременчуці, про що йде мова у поданні князя Платона Зубова імператриці Катерині II про нагородження І.Масленникова та ще трьох купців золотими медалями. Князь пише, що І.Масленников *«собственным своим коштом устроил в Кременчуге сахарный завод сколько ради собственной пользы столько и для пользы общей и частной во время состояния Елисаветграда в ведомстве Екатеринославской губернии»!*

Припускаємо, що перший цукровий завод у нашому краї був у селі Моргунівка Новомиргородського району. Про це йде мова у праці «Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Херсонская губерния. Составил генерального штаба полковник А.Шмидт. Часть вторая. Санкт-Петербург, в типографии Калиновского, 1863 год»: *«Свеклосахарный завод. Эта промышленность наименее свойственна Херсонской губернии, как потому, что здесь топлива мало и оно дорого, так и от того, что свекла здесь от засух дурно родится и нередко на нее нападают насекомые. Несмотря на то, в Бобринецком уезде, в д. Моргуновке, существует свеклосахарный завод купца Хетцкеля Моргуновского, на котором*

получается до 3,000 пудов сахара, на 27,000 р. с. (27 тысяч рублей серебром – прим. авт.) и употребляется рабочих около 120 человек».

Приватновласницькі єврейські колонії Єлисаветградського та Олександрійського повітів

Засновником села Моргунівка був майор Микола Цветанович - командир 3-ї роти (Петроострівської) Чорного гусарського полку. Землю під слободу він отримав 5 липня 1772 року, цей день і можна вважати датою заснування Цветинівки. Його син Дмитро володів іншим сільцем. Два сини Дмитра Миколайовича були морськими офіцерами. Цветановичі розчинилися у прізвищах дівочої лінії.

У 1846 році колишній купець Хаскель Моргуновський купив ці землі для 40 єврейських родин. У 1854 році колонію відвідав Маркус Гурович, вчений єврей при Новоросійському генерал-губернаторові. Він знайшов її в хорошому стані. Процвітання цієї колонії Гурович приписав марнославному засновнику і гонитві його за обіцяною урядом нагородою, але тим не менше він вважав досягнуті результати вельми втішними і вважав, що безпосередній нагляд власника єврея за поселенням його одновірців приніс величезну користь в сенсі усунення будь-яких умов, відволікаючих євреїв від землеробства. Будинки в цій колонії були красиві і оточені садами, з яких особливо чудовий був сад колоніста Абрама Кругляка з багатьма плодовими деревами і тютюном. Сад Кругляка отримував щорічно дохід до 350 рублів сріблом. *"Подібного явища не можна зустріти в казенних колоніях"* – зазначає О.Лернер в книзі «Євреї в Новоросійському краю».

У «Списках населенных мест Херсонской губернии (по сведениям 1859 г.)» зазначено, що Моргунівка - єврейська колонія при річці Малій Висі Єлисаветградського повіту, по праву сторону транзитної дороги з міста Новомиргорода в містечко Хмельове, стан 3-й, від повітового міста 114 верств, від станової квартири - 18 верств. У 1859 році в колонії було 40 дворів, 250 жителів, єврейський молитовний будинок.

У 1896 році в Моргунівці, яку ще називали тоді Хаскелева, Ерделієвської волості було 47 дворів і 337 жителів. Сьогодні у селі дві вулиці – Центральна та Степова, і воно у підлеглості Жовтневої сільради Новомиргородського району. За словами голови сільради В.Карпулевського, у селі проживає до десяти осіб. Але що тут у XIX столітті був цукровий завод - голова сільради не чув.

ДВІ ПАРАСКЕВИ-П'ЯТНИЦІ З КОЛЕКЦІЇ ОЛЕКСАНДРА ІЛЬІНА

У стаціонарній експозиції обласного краєзнавчого музею представлені сакральні предмети з колекції Олександра Ільїна. Серед них - ікона Покрова Пресвятої Богородиці і Образ Святої Параскеви, датована 1752 роком. Що цікаво, є у фондах музею ще одна подібна ікона, майже копія даної. Вона у гіршому стані, потребує реставрації. І також була колись у колекції Ільїна.

Не дивлячись на те, що святих мучениць досить рідко зображували в українській сакральній традиції, образ Параскеви П'ятниці був одним з найбільш популярних у малярстві. В XVII–XVIII століттях Параскева, як і святі Миколай та Юрій, входить у пантеон народних святих. Її образ втрачає сувору ієратичність, набирає рис фольклорного звучання. У народній уяві Свята Параскева виступає в ролі доброї, мудрої господині, яка приносить у хату достаток і щасливу долю.

Не виключено, що про невідреставровану ікону Параскеви-П'ятниці згадувала газета «Зінов'ївський пролетарій» в одному з вересневих номерів за 1928 рік: *«Історико-етнографічні дослідження. Незважаючи на постійні заходи, що їх вживалося за часів царату в справі знищення навіть всякого натяку на часи Запоріжжя й козащини, виявляється, що церкви Зінов'ївщини ще й до цього часу зберегли низку предметів, які ведуть своє походження з часів Запоріжжя, або з часів, коли серед люду ще твердо трималися спогади про запорізькі «вольності». Серед предметів такого порядку чільне місце займає образ «Покрови й Параскеви-П'ятниці», що його датовано 1752 роком. Варто зазначити, що цей рік в житті старої Зінов'ївщини має велике значення. Цього року цариця Єлизавета Петровна підписала наказа про будівництво на запорізьких землях фортеці, яку й було названо на честь Св. Єлисавети; з форштадту (присілка) цієї фортеці й розвинулося сучасне місто Зінов'ївське. Образ знаходиться в церкві села Петроострів, і, як про*

це свідчить напис на образі, помальований».

Того ж 1928 року про цю ікону йдеться мова і у №6-10 журналу «Краєзнавство», щомісячному органі Українського комітету краєзнавства: «... у Хмельівському районі в околицях с.Петроострів, де виявив 2 городища римської доби, й виявив по церквах низку речей історично-етнографічного значення (а тому – образи Покрова й Параскеви-П'ятниці, писані коштами козака Іркліївського курія, Данила Горба)».

Петроострів (колишні назви — хутір Давидівка, Третя рота) - село у Новомиргородському районі. Відомо, що у 1752 році в Давидівці проживало 56 сімей, а станом на 1772 рік в Петроострівському шанці існувала дерев'яна однопрестольна Преображенська церква. У 1752–1764 роках тут розташовувалася Третя рота новосербського кінного Гусарського полку.

Оскільки у журналі «Краєзнавство» підкреслювалося, що «більшість зібраного матеріалу вивезено за межі округи – або тимчасово, або назавжди», то припускаємо, що вищезгадану ікону забрали з церкви у Петроострові у тому ж таки 1928 році, або ж 30-ті роки, коли було зруйновано церкву у селі, і передали до окружного краєзнавчого музею у Зінов'ївському.

У читачів може виникнути запитання: а як ця ікона потрапила до О.Ільїна? На нього дають відповідь самі працівники обласного краєзнавчого музею під час екскурсій та виставок. За їх словами, О.Ільїн у радянські часи часто обмінювався з музеєм експонатами. Дивно, чи не так! Адже як можна співставити історичну та художню вартість цих «експонатів»? Дані обміни інакше як грабежами не назвати. А от що стосується дій працівників музею, то це якщо не злочин, то елементарна безграмотність. У радянські часи багато сакральних експонатів не були обліковані у музеї, і вони не цікавили заполітизованих істориків, які могли за фотографію якогось борця за владу рад на Кіровоградщині із відчуттям виконаного обов'язку віддати ту ж ікону Параскеви-П'ятниці О.Ільїну. Колекціонер часто користувався цією «партійною безграмотністю» музейників.

Коли ж до рук О.Ільїна потрапляв якийсь раритет, він замовляв його копію комусь з кіровоградських художників. Автор цих рядків розмовляв з людиною, яка називає тільки чотири прізвища митців, які таким чином підробляли в Ільїна. (Розповідь одного з них у планах наступних публікацій).

Тож припускаємо, що коли після смерті О.Ільїна комісія вилучала з його домоволодіння рештки колекції, дві майже ідентичні ікони Параскеви-П'ятниці потрапили до обласного краєзнавчого музею. Ту, що була у кращому стані, тобто копію, віддали на реставрацію. А ту, що була у гіршому стані, зберігають нині у запасниках, хоча вона й має більшу історичну цінність, ніж копія.

Така версія автора цих рядків. Спростувати чи підтвердити її може лише експертне дослідження обох ікон. Але навряд чи його хто буде замовляти, адже це великі гроші. Тож маємо те, що маємо – одна ікона на стіні музею, а інша, написана у XVIII столітті на гроші козака, – у сховищі.

ЗАРАЗ ЦЕ «НЕ ПРИНЦИПОВЕ ПИТАННЯ»

У вересні 1910 року Едмунд Артурович Гюнтер просив дозволу у міської думи Єлисаветграда на встановлення біля свого будинку по вулиці Дворцовій двох чавунних стовпів.

Вони мали тримати навіс перед магазином, як це було зроблено ще три роки тому біля сусіднього будинку Громадського клубу. Гюнтер збирався поставити стовпи для зонта біля самого бордюру тротуару, і навіс мав бути над тротуаром на висоті 4,5 аршина. Мова йде про триповерховий будинок №28. Припускаємо, що фундатором, або ж одним із власників цього будинку, був Едмунд Артурович Гюнтер. Архівний документ свідчить, що у 1911 році міська управа надала йому дозвіл на надбудову третього поверху на своєму будинку по вулиці Дворцовій. А 14 квітня 1914 року газета «Голос Юга» повідомляла про новобудови того року, зокрема згадувала і цей будинок.

Що ж стосується запиту Едмунда Гюнтера, то дума не надала йому дозволу на встановлення біля свого будинку навісу на чавунних ставпах. Проти були три гласні – І.Г.Дубровінський, Р.І.Венгловський та А.К.Тарковський. «Вопрос этот принципиальный, - читаємо у листі-відповіді, - и если разрешить Гюнтеру устроить навес при его магазине, то нужно разрешить устройство таких навесов и при других магазинах. Между тем Дворцовая улицы узка и навесы эти будут обезображивать ее и стеснять движение по ней».

Так було в Єлисаветграді. У

Кропивницькому це уже не «принципове питання».

ШТАМП ІЗ ТРИЗУБОМ

Кілька років тому біля старого недіючого корпусу школи у селі Підлісне Олександрівського району копали вигрібну яму і знайшли під землею пляшечки з-під ліків, шприци та інший медичний непотріб, серед якого був невеличкий шматок гуми. На звороті він потрісканий від часу. А на лицьовій стороні чиясь невміла рука вирізала ножом тризуб з хрестообразним мечом у центрі. По колу напис: «Є-градківська управа». Єлисаветградка – селище за кілька кілометрів від Підлісного.

Спершу виникло дві версії походження цього штампу. Або ж він виготовлений у роки визвольної війни на Україні на початку минулого століття, або ж це сталося у роки Другої світової війни. Перша версія відразу відпала, оскільки у 1918-19 роках не було управ. Отож, припускаємо, що штамп виготовлений у серпні-вересні 1941-го.

Двоповерхова кам'яна будівля старої школи у Підлісному має давню історію. Хоча поки що не встановлено, коли й хто її збудував. Відомо лише, що у цій будівлі було земське правління, де працював батько Гната Юри, і куди Гнат Петрович ходив два роки допомагати батькові переписувати папери, коли закінчив земську школу. Місцеві жителі кажуть, що у роки Другої світової війни у будівлі був німецький госпіталь.

Своє припущення з приводу цього штампу висловив архівіст Держархіву Кіровоградської області Іван Петренко:

Відразу помітно, що штамп саморобний, і, очевидно, виготовлений з каблука армійського чобота, оскільки іншу гуму у ті часи важко було знайти. Напевне його виготовив якийсь українець, який у перші місяці війни, тобто у серпні-вересні 1941-го, мав наївні сподівання, що німці, прогнавши комуністичну владу, дозволять відродити незалежну Україну. Але наприкінці вересня того ж року ці сподівання щезли. Фашисти заарештували на теренах області усіх українських націоналістів і кинули їх до в'язниці СД (на фото), яка знаходилася у нинішньому обласному шкірвендиспансері по вулиці Комарова.

общий вид тюрьмы СД в Кировограде

За словами краєзнавця Василя Даценка, у Кіровограді для в'язниці СД окупанти визначили приміщення педтехнікуму по вулиці Польовій (нині Габдрахманова). Це було місце жаклих тортур, садистських катувань і прямих вбивств. У березні 1943-го філією в'язниці СД у Кіровограді став концентраційний табір у Терновій Балці Компаніївського району, який існував до вересня 1943 року. Там утримували до 700 в'язнів, більшість з яких (євреї, цигани, комуністи, члени ОУН) були розстріляні. Зокрема, 30 січня 1943 року розстріляли членів ОУН І. Попова, І. Кирика, Г. Голя, М. Бонецького, Д. Чабана, М. Стахурського та інших. Не виключено, що у в'язниці СД у Кіровограді, або ж у концтаборі у

Терновій Балці, загинув і автор штампу з тризубом.

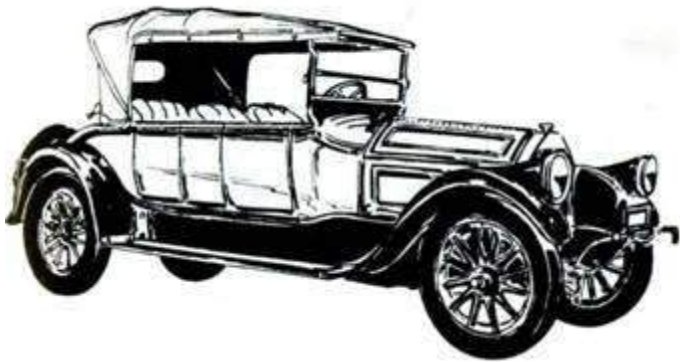
У 1985 році на подвір'ї облшкірвендиспансера встановили пам'ятний знак у формі гранітної стели, на якій прикріплена меморіальна мармурова дошка з текстом, що тут у колишній в'язниці СД, у 1941-1944 роках німецько-фашистські загарбники закатували і розстріляли понад 2 тисячі радянських людей. Навесні 1944-го їх останки ексгумували і перепоховали на спеціально створеному кладовищі мирних жертв нацистського терору за територією 1-ї міської лікарні.

НА АВТОМОБІЛІ РОБЕРТА ЕЛЬВОРТІ БУВ НОМЕР ДВАНДЦЯТЬ

У якому році вулицями Єлисаветграда проїхав перший автомобіль, та хто був його власником, - поки що не встановлено. А от скільки було автомобілів у нашому місті у 1913 році, кому вони належали, та що це були за автомобілі, дізнаємося зі справи про збір податків з користувачів автомобілів та велосипедів за цей рік, яка зберігається у фондах Держархіву області.

У списку, який завірив поліціймейстер міста Ф.А.Верішко, значиться 14 прізвищ:

А.К.Серединський, С.І.Келеповський, П.В.Сербінов, Д.В.Шехтер, В.В.Гавриленко, Р.Й.Венгловський, Е.Ільшенко, штаб-ротмістр В.В.Загута, В.Ф.Віхляєв, Ю.І.Коган, Х.І.Еннер, І.І.Бабакін, відставний штаб-ротмістр Ф.Ф.Кіреєвський, Є.С.Трофименко. Дехто, як Сергій Іполітович Келеповський та Федір Федорович Кіреєвський, мали по два автомобілі.

Однак, як бачимо з матеріалів архівної справи, навіть головний поліцейський міста не знав у кого на той час були автомобілі. Про це свідчать листи, які міська управа надсилала автомобілістам з проханням сплатити податок за минулий рік. Також міська управа просила автомобілістів узяти номери для своїх транспортних засобів. У цих листах читаємо прізвища В.А.Луцьянова, спадкоємців Ф.С.Єсипова, міського архітектора Л.Г.Пещанського, міського

голови Г.Й.Волохіна, М.А.Чикаревського, М.М.Бракера, власників машинобудівних заводів Е.Бургардта та Р.Ельворті, М.І.Макеева та інших.

З відповіді Роберта Ельворті дізнаємося, що він мав автомобіль англійської фабрики «Воксхолл» з потужністю двигуна 20 кінських сил. Роберт Едуардович просив, у разі, якщо номер 12 ще ніхто не узяв, надати йому його.

А Петро Сербінов відповів на лист управи, що автомобіль він купував не для того, щоб «роз'їжджати» ним по місту, а виключно для поїздок у свою економію, тож він сплатив податок у земську управу. Такого ж змісту була і відповідь міській управі і Сергія Іполітовича Келеповського.

Дехто з єлисаветградців став власником автомобіля у 1913 році. Зокрема, це були Аркадій Кирилович Середенський та Єфрем Степанович Трофименко. Перший придбав 22-сильний автомобіль «Форд», а другий став власником автомобіля «Максвелл».

А от Іван Іванович Бабакін, який тримав магазин церковних предметів, відповів, що він випадково став власником автомобіля, купив його, щоб перепродати. Зараз автомобіль стоїть і він ним не користується.

5 вересня поліція отримала заяву від Елюкіля Іцкова Когона, що він продав свій автомобіль з потужністю двигуна 18 кінських сил Сейдеру Шевелевичу Рожденственському з міста Бобринець, і поки що цей автомобіль перебуває на ремонті.

Мала службовий автомобіль і земська управа - Російсько-Балтійського заводу з потужністю двигуна 24 кінські сили. Архітектор Леонід Григорович Пещанський повідомляв, що він має автомобіль французької фабрики «Берліе» з двигуном у 10 кінських сил.

У номері за 19 липня 1909 року газета «Голос Юга» писала: «Дикие нравы. Третьего дня проезжал на автомобиле один из директоров завода Эльворти. В предместье Чечора автомобиль был окружен мальчишками, которые стали бросать в него камнями. В результате автомобиль получил повреждения». А 14 березня наступного року газета повідомляла, що податок з автомобілів в місті встановлений з розрахунку 1 рубль за 1 кінську силу.

Також з цієї архівної справи ми дізнаємося, що у 1913 році книгу «Автомобіліст» придбав старший писар міської управи Іван Шепітько.

У 1913 році представником автомобільної фірми «Форд» в Єлисаветграді був нотаріус В.Г.Шевченко.

Утримувач Великого Московського готелю Міхель Ельевич Кричевський придбав автомобіль «Форд» з потужністю двигуна 22 кінські сили. Комісія оглянула автомобіль і дала свідоцтво на їзду по місту та перевезення пасажирів. Кричевський збирався перевозити цим автомобілем із залізничного вокзалу до готелю своїх клієнтів. У свідоцтві було вказано, що автомобіль має два гальма і задній хід. Також Кричевський зазначав, що він найняв досвідченого водія, який мав стаж роботи три роки.

Міщанин Олександр Якович Еннер просив видати йому свідоцтво на 4-циліндровий автомобіль-торпеду системи «Опель» з потужністю двигуна у 14 кінських сил.

У вересні 1913 року гласний міської думи І.С.Заславський звернувся до міської управи з заявою про необхідність прийняти правила для автомобілістів: «В настоящее время, благодаря

увеличенному числу автомобилей, как в самом городе, так и в уезде, по улицам города носятся десятки автомобилей, развивая колоссальную скорость, в особенности по Большой Перспективной и Дворцовой улицам, имеющих хорошую мостовую. Движение далеко не безопасно. Ввиду этого предлагаем выработать общие постановления для езды на автомобилях, с ограничением скорости – не более 10-12 верст в час». І у тому ж році такий документ з'явився за підписом міського голови Г.Й.Волохіна.

РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКА ВІЙНА У СПОМИНАХ МИКОЛИ САДОВСЬКОГО

Прокофій Чумаченко знаменникъ Архангелогородскаго полка, участвовавшій въ бояхъ подъ Никополемъ, Плевно 8 и 18 Юля, 3 Августа, 28 Ноября и 2, 4 и 5 Января подѣ Филиппополемъ.
Литограф. Петербургъ, С. Вильбергъ, 12 Февраля 1879 г. Въ Типографіи Второго Слѣдствія Свѣ. Е. И. В. Канцелярія.

29 березня в обласному краєзнавчому музеї відбулася презентація виставки «Російсько-турецька війна 1877-1878 років у батальному живописі кінця XIX - початку XX століття та спогади про війну нашого земляка Миколи Садовського».

Ця війна стала передумовою для здобуття незалежності Болгарії. Серед її учасників були й наші земляки, зокрема видатний режисер та актор, один із корифеїв українського театру Микола Садовський, який прямо з Єлисаветградського реального училища, де навчався, йде на фронт добровольцем. Брав участь практично у всіх великих боях на Балканах, в переправі через Дунай, обороні Шипкинського перевалу, наприкінці кампанії дійшов до самого Константинополя. Був нагороджений Георгієвським хрестом, представлений до офіцерського чину. Однак не спокусився військовою кар'єрою, а, повернувшись на Єлисаветградщину, зайнявся сімейним захопленням – театром.

М.Садовський залишив спогади про цю війну - «Спомини з російсько-турецької війни 1877-1878 рр.». Вони були опубліковані однією книгою уперше сто років тому у друкарні Товариства «Час» у Києві. Один з примірників цього видання зберігається у фондах обласного краєзнавчого музею. Слід додати, що на початку 1993 року книга буда перевидана в Кіровограді за ініціативою співробітників

заповідника-музею І.Тобілевича (Карпенка-Карого) «Хутір Надія».

Гравюра з книги, виданої у Санкт-Петербурзі у 1879 році. Підпис під малюнком – «Прокофій Чумаченко знаменникъ Архангелогородскаго полка, участвовавшій въ бояхъ подъ Никополемъ, Плевно 8 и 18 Юля, 3 Августа, 28 Ноября и 2, 4 и 5 Января подѣ Филиппополемъ». На гравюрі зображений прапрадід працівниці обласного краєзнавчого музею Мирослави Єгурнової.

В експозиції виставки в краєзнавчому музеї фотокопії більше 20 батальних полотен кількох художників. Серед них, зокрема триптих нашого земляка Петра Осовського, на якому художник зобразив свого діда, який брав участь у цій війні.

ПИВО В ЄЛИСАВЕТГРАДІ МОЖНА БУЛО ЗАМОВИТИ ЗА ТЕЛЕФОНОМ

Один з кіровоградських краєзнавців-«казкарів» стверджує, що зельтерська вода була винаходом власника місцевого пивзаводу Г.О.Зельцера. Та не лише наш земляк трактує історію

по-своєму. Краєзнавець з міста Кишинів також вважає, що вода названа на честь його земляка - Шльоми Зельцера, який був власником пивзаводу у бесарабському місті Резина. До речі, за даними 1910 року у ще одному бесарабському місті Сороки пиво-медоварений завод тримала Песя Меєрівна Зельцер. Разом з тим зельтерською називають мінеральну воду з джерел Зельтерс у Німеччині, а також штучну столову мінеральну воду, виготовлену шляхом насичення питної води вуглекислим газом з додаванням лужних солей. Взагалі раніше

зельтерською називали будь-яку столову мінеральну воду.

У 1863 році по вулиці Великій Пермській купці Штейн і Шапошніков побудували пивзавод. На початку 1880-х його придбав Г.О.Зельцер. Очевидно, було кілька власників, бо завод отримав назву «Акціонерное общество Елисаветградскаго пиво-медовареннаго и солодовеннаго завода Г.О. Зельцеръ». У 1911 році міська управа видала дозвіл Гершу Осиповичу Зельцеру на будівництво кам'яної конюшні по вулиці Солдатській, і такий же дозвіл отримало акціонерне товариство «Зельцер» на спорудження кам'яного будинку по Великій Пермській вулиці. Також відомо, що Осип Гершкович Зельцер мав нерухомість у Безіменному провулку.

У номері за 10 березня 1910 року газета «Голос Юга» повідомляла: «Пивоваренным заводом Г.О.Зельцера выпущено в продаж пиво «Сальватор». Имеется во всех классных ресторанах и заводских пивных. Заказы с доставкой на дом исполняются аккуратно и немедленно. Телефон №69». З реклами заводу за 1912 рік бачимо, що його пиво здобувало золоті та срібні нагороди на виставках. У тому році на заводі виготовляли шість сортів пива: «Англійське біле «Кристал»», «Сальватор», «Пільзенське»,

ФИРМА УДОСТОИЛАСЬ ЗОЛОТЫХЪ И СЕРЕБРЯН. НАГРАДЪ.

Акционерное Общество

Елисаветградскаго Пиво-Медовареннаго и Солодовен. Завода

„Г.О. ЗЕЛЬЦЕРЪ“

производитъ слѣдующіе сорта пива:

- 1) АНГЛІЙСКОЕ БѢЛОЕ „КРИСТАЛЪ“,
- 2) САЛЬВАТОРЪ,
- 3) ПІЛЬЗЕНСКОЕ,
- 4) МАРТОВСНІЙ ЭКСПОРТЪ,
- 5) КАРАМЕЛЬНОЕ,
- 6) БАВАРСКОЕ.

«Мартовський Експорт», «Карамельне» та «Баварське». У 1914 році на заводі відкрили окрему лінію для виготовлення фруктових напоїв «винятково з натуральних соків та рафінованого цукру».

У 1912 році два пивоварних заводи міста зварили і продали більше 200 тисяч відер пива, тобто 2,5 мільйони літрів. Коштував хмільний напій 7 копійок за літр. Продавали його у винних погребях, пивних, трактирах, яких у повіті було на той час аж 283.

Газета «Голос Юга» писала: «Пивоваренный завод Г.О.Зельцера обращает внимание господ потребителей «английского пива», что кроме этикета настоящего формата будет наклеиваться «заводская разливка», вследствие появившегося в продаже пива Голтянского товарищества в тождественными в образце и этикеткам нашего завода. С совершенным почтением завод Г.О. Зельцера».

Наш земляк Дон Амінадо в повісті «Поезд на третьем пути» згадує, що в Зимовому театрі продавали пиво Стрицького. Пивні часто зустрічаються у повідомленнях поліції, оскільки там відбувалися бійки та крадіжки. Місцеві газети писали про подібні випадки у пивній «Гамбрінус» по вулиці Верхній Донській (зараз - Паученка), у пивних Лайєра у саду Лайєра, Черняка на

Солдатській вулиці та ін.

У номері за 1 вересня 1917 року елісаветградська газета «Известия» надрукувала рішення робітників – членів Єлісаветградської професійної спілки «Искусственных минеральных вод и пивоваренных заводов» з приводу контрреволюційного заколоту генерала Корнілова. Отож, як бачимо, пивзавод у місті був не один. Зокрема на плані Єлісаветграда за 1913 рік за нинішнім приміщенням міської поліції по вулиці Вокзальній позначений пивоварений завод Макєєва.

Що ж стосується сімейства Зельцерів, то поки що невідомо звідки вони приїхали у Єлісаветград, та як склалася їхня доля після Жовтневого перевороту.

ГОЛОВНИЙ ВЕТЕРИНАРНИЙ ЛІКАР ЄЛИСАВЕТГРАДА

Працівники ветеринарної медицини України відзначають своє професійне свято у другу неділю серпня. А от елісаветградська газета «Голос Юга» у номері на 1 січня 1917 року пропонувала вважати днем ветеринарів Єлісаветграда 21 травня. У цей день у 1884 році розпочала свою діяльність елісаветградська міська ветеринарна організація.

У цьому номері газета розмістила некролог з приводу смерті міського ветеринарного лікаря С.Зерцалова. Помер Сергій Олександрович опівдні в останній день 1916 року на 63 році життя після тривалої і тяжкої хвороби. Зерцалов з 21 травня 1884 року перебував на міській службі. У червні 1914 року з нагоди 30-річчя перебування на посаді міська управа вручила йому грамоту. «Усі, хто зустрічався з будь-яких причин протягом багаторічного перебування

Сергія Олександровича в Єлісаветграді, звісно, збережуть про нього пам'ять як про чудову, добру, працелюбну людину», - писала газета.

Будинок Зерцалових по Бобринецькому шосе. Фотографія з фондів обласного краєзнавчого музею.

Згідно останньої волі С.Зерцалова, його велике зібрання книг з ветеринарної медицини вартістю 1500 рублів передали міському громадському управлінню для кабінету ветеринарного нагляду при міській скотобійні.

О восьмій годині ранку 3 січня 1917 року тіло С.Зерцалова винесли з будинку покійного по Бобринецькому шосе (на знімку, будинок зберігся). Об 11-й годині у Грецькій церкві його відспівали. На церемонії були присутні керівники та члени міської управи, гласні думи, медичні та ветеринарні лікарі, родичі та знайомі покійного. Поховали Сергія Олександровича на Биковському кладовищі. 5 січня газета «Голос Юга» надрукувала подяку родини Зерцалових усім тим, хто прийшов вшанувати пам'ять Сергія Олександровича.

За даними 1913 року, колезький радник Марія Миколаївна Зерцалова мала у власності будинок на Кавказькій площі, а разом з чоловіком колезьким асесором Сергієм Олександровичем - будинок по Бобринецькому шосе. Відомо, що М.Зерцалова здавала будинок на Фортенній площі під розшукове відділення. Столовий фарфоровий набір з восьми предметів, який належав родині Зерцалових, нині виставлений в експозиції обласного краєзнавчого музею. Перу Сергія Олександровича належать кілька друкованих наукових праць, дві з яких зберігаються у відділі рідкісних і цінних документів обласної бібліотеки

ім. Чижевського.

Людині, яка залишила помітний слід в історії Єлисаветграда, не знайшлося місця на карті Кропивницького. Торік, топонімічна комісія у рамках декомунізації вулиці 40 років Перемоги повернула їй історичну назву Бобринецьке шосе. А от про увіковічнення пам'яті С.Зерцалова, який жив на цій вулиці, навіть мови не йшло.

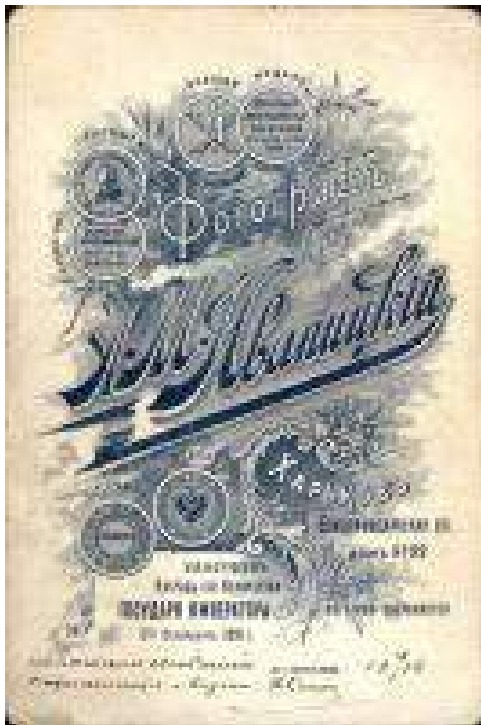
УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР У ЛИСТІВКАХ

У відділі мистецтв обласної бібліотеки ім. Чижевського у Кропивницькому відкрилася виставка "Український театр: Тобілевичі" - серія листівок по фотографіях Олексія Іваницького (Харків, 1903 р.) з колекції Володимира Могилюка».

Лікар за професією Володимир Могилюк має багато захоплень - поет, перекладач, красзнавець. А ще він відомий колекціонер старожитностей, зібрав велике колекцію раритетних друкованих видань та світлин з історичними постатями, зокрема з тими, хто народився на Кіровоградщині, або чиє життя було тісно пов'язане з нашим краєм.

Завдяки унікальній серії листівок з приватного архіву Володимира Могилюка перед нами розкриваються маловідомі факти гастролей Малоросійської трупи під керівництвом П. К. Саксаганського і М. К. Садовського за участю І. К. Карпенка-Карого у червні 1903 році. Івану Тобілевичу прийшов довгоочікуваний цензурний дозвіл на постановку історичної драми «Гандзя». Актор та режисер Панас Саксаганський готує виставу до прем'єри. Три тижні ідуть репетиції, готуються нові декорації та нові костюми для персонажів п'єси. Вся ця робота йде під керівництвом художників Сергія Васильківського та Миколи Уварова, дослідників української старовини та козацької тематики. Прем'єра відбулася 31 липня 1903 року у театрі саду «Тіволі» у місті Харків.

Ймовірно, саме до цієї прем'єри актори знімаються в образах персонажів драми: Любов Ліницька – Гандзя, Микола Садовський – польський полковник Пиво - Запольський, Саксаганський – гетьман Ханенко. Харківський фотограф Олексій Іваницький готує серію листівок "Український театр: Тобілевичі".

Фотороботи Олексія Іваницького вирізнялися високою якістю виконання, оригінальністю композицій, новаторськими знахідками (фотоколаж, фотомонтаж, великоформатні фотопортрети). Влітку 1884 року Олексій Михайлович разом з видатним українським істориком Д. Яворницьким і художником С. Васильківським їздили до колишньої Запорозької Січі знімати краєвиди тих історичних місць, які згодом були відтворені на фотопапері.

Олексій Іваницький також був відомим як автор і видавець поштових листівок. Він надрукував декілька серій, присвячених краєвидам Харкова і Белгорода, українському театру і видатним акторам. Широко відоме фото Олексія Іваницького - усміхнений Карпенко-Карий з книгою у руках.

Олексій Іваницький зробив десять знімків акторів. Досі не дослідженим залишається питання оформлення серії листівок до друку «Видання Е.С-ка. Українська вмілість». На думку харківчанина Аркадія Хільковського за цими ініціалами стоїть Євген Сердюк, один з фундаторів українського архітектурного стилю модерн. Володимир Могилюк зібрав сім листівок, які й представив на виставці

у бібліотеці. На них І. Карпенко-Карий, П.Саксаганський - три листівки, на двох з них у ролі Ханенка з «Гандзі», М.Садовський – дві листівки, на одній у ролі Б.Хмельницького, Л.Ліницька та М.Садовський – у ролі Гандзі й Пиво-Запольського у сцена з «Гандзі».

ЯК "СВЯТКУВАЛИ" ВЕЛИКДЕНЬ ЗА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

У радянський час Великдень, як і решту релігійних свят, українцям доводилося святкувати майже підпільно.

У Кіровограді зруйнували Знаменську церкву на Биковому та Петропавлівську кладбищенську церкву. На місці Успенського собору комуністи збудували приміщення обкому партії. Володимирівську церкву віддали під Будинок культури працівників торгівлі, у Покровській приймали склотару, а у Преображенській влаштували картинну галерею. Грецька церква залишилася єдиною у місті, де правили службу.

З Воскресінням Христовим комуністи 70 років боролися рейдами та заборонами. Кого помічали на всеношній або з крашанками, могли вигнати з роботи або виключити з колгоспу. У 1930-му вихідний через Великдень перенесли з неділі на четвер, щоб свято стало робочим днем. Коли ця практика не прижилася, стали людей виганяти на ленінські суботники, недільники і масові ходи з опудалами священиків, які потім спалювали. До цього дня приурочували антивеликодні лекції: дітям розповідали, що великодні гуляння плодять п'яниць і хуліганство. Колгоспні бригади намагалися відправити на роботу подальше в поле, а дітей забирали на виїзні екскурсії, за ігнорування яких батьків викликали в школу. У Страсну п'ятницю, час глибокої скорботи у християн, для школярів любили влаштовувати танці. А у понеділок після Великодня педагоги перевіряли руки у дітей: якщо помічали сліди від крашанок – були проблеми.

- У 80-ті роки у КІСМі проходив конкурс дискотек міста, - говорить Микола Барабуля, художній керівник БК «Авіатор». - Я був у журі. Сиділи за столом увесь день, проголодніли. В інститутській їдальні спекли хліб у вигляді паски, з дивною назвою «Весняні хлібці». І нам поставили на стіл цей хліб, щоб їли. На другий день викликали нашого директора у райком партії, а я працював тоді у Будинку народної творчості, і кажуть - а що це ви їли паску? Хтось доповів, вислужився.

Тесть у мене був партійний, - продовжує Микола Іванович. - Коли він поїхав у відрядження, теща бігом до церкви, домовилася похрестити онука. Хрестили у дома, щоб ніхто не бачив. А то тестя могли покарати. У кого в сім'ї не було партійних, то ті були трохи сміливіші, а хто мав партійний квиток, боялися, адже могли виключити з партії, осоромити на партійних зборах.

- Мої батьки до церкви на Великдень не ходили, - говорить директор музичної школи №2 Валентина Ревенко. - На те була вагома причина – вони працювали учителями. Та на кожне свято у нас на столі були крашанки та паска. Сестра матері співала у церковному хорі, тож після служби приносила освячений мамин великодній кошик.

Щоб вчасно "присікти і викорінити", райкоми з парткомаами відряджали на всеношну компанію до бабусь свої рейди. Заслони з педагогів, оточення комсомольців, загони чергових дружинників всю ніч позіхали під церквами, виловлюючи в натовпах вихованців і колег. Там, у партії, теж не дурні люди сиділи. Вони розуміли, що старих баб уже не перевчиш – вони, як вірили в Бога, так і далі будуть вірити. А ось молодь намагалися виховати безбожниками.

За словами Миколи Садового, народного депутата України двох скликань, який у радянські часи був секретарем парторганізації Кіровоградського педінституту, він не пам'ятає, щоб «зверху» надходили якісь вказівки щодо Великодня. Разом з тим Микола Ілліч не заперечує, що він разом з іншими членами так званого комсомольського спецзагону ходив біля церкви з червоною пов'язкою на рукаві. Пояснює це тим, що до церкви йшло багато народу, більше ніж сьогодні, тож члени спецзагону робили прохід у натовпі, щоб через нього безпечно проходили прихожани, і не було тисняви.

- Мене чуть з інституту не вигнали за те, що ходив до церкви на всеношню, - говорить заслужений тренер України В'ячеслав Жуков. – Було це у 1987-му. Я, третьокурсник істфаку нашого педінституту, був на практиці у школі №11. Були нам на практиці і дві першокурсниці. І от я вирішив повести їх на всеношню до Грецької церкви. Коли підходили, побачив у натовпі комсорга інституту, він мене упізнав. А у понеділок після обіду мені телефонує однокласник і каже, що мене «пропісочили» у стінгазеті, яка висить на стіні між поверхами. Намалювали з великою сіткою, повною різноколірових крашанок. Оскільки прізвищ першокурсниць комсорг вузу ще не знав, то їх тільки намалювали. «Гаплик! – подумав. – Вижнуть!». Я перевівся у педінститут з військового училища, де вступив у партію, був у комітеті комсомолу факультету. Викликали до ректора інституту Поляруша. Олег Євгенович запитує, що я робив у церкві. І я вирішив піти ва-банк, сказав, а вони ж знали, де я навчався, що товариші з вулиці Леніна

доручили мені одну справу. Поляруш запитує яку. «Ну, цього я вам не скажу. Це уже у них запитуйте», - відповідаю. Очевидно Олег Євгенович сам хотів пошвидше покінчити з цим інцидентом, бо сказав, щоб я йшов на практику у школу, і більше до церкви не ходив. Я попросив залишити собі пам'ять стінгазету. Вона у мене довго лежала в антресолях...

Щоб утримати народ удома у святую ніч, влада робила йому нечуваний подарунок – давали телеконцерти "Мелодії і ритми зарубіжної естради" та інші рідкості.

- Яюсь до мене звернулися, щоб написав сценарій антипасхального свята, щоб молодь пішла до клубу, а не у церкву, - продовжує Микола Барабуля. - Я тоді працював у Будинку культури імені Калініна, який знаходився у Великій синагозі. Тоді популярною на телебаченні була програма Молчанова «До и после полуночи». От і ми зробили це свято за подібним сценарієм. Розпочали о 23-й годині, а завершили о шостій годині ранку. Було кілька програм - танцювальна в одному залі, в іншому крутили відеофільми, а в третьому йшов концерт. Звісно, працював буфет. Це був так званий альтернативний відпочинок молоді у Великодню ніч. Але захід закінчився як завжди неприємностями – хлопці перебрали, розбили унітаз у туалеті і у подальшому нам заборонили там робити щось подібне.

Це зараз крашанки розмальовані, а тоді були переважно одного кольору – червоно-коричневого. Мама красила їх у цибулинні, яке кидала до казана з водою, доводила до кипіння, потім кидала яйця – вони виходили червоними. У кого, як у нас, у селі та ближніх селах не було церкви, та люди все одно ставили на святковий стіл крашанки та пасхи, які пекла кожна господиня.

- У 80-ті роки я був на керівній посаді, - згадує пенсіонер Олександр М. – За тиждень до Великодня у моєму кабінеті побував інструктор міськкому партії. Сказав, що потрібно провести роз'яснювальну роботу серед підлеглих, щоб вони не йшли до церкви на свято. А тих, хто ослухається, будуть карати. Та так сталося, що мати підвернула ногу і попросила мене допомогти донести їй до Грецької церкви великодній кошик. І ось ми підходимо з мамою до церкви, і я відчуваю на собі чийсь погляд. Дивлюся - цей мій інструктор стоїть з червоною пов'язкою на рукаві. «А ви що тут робите? – запитує. - Я ж вас попереджав!». «Мамі допоміг дійти. А ви чого тут?» - відповідаю. «Так я ж фіксую тих, хто порушив інструкції партії» - гордо сказав партієць. «Так і я прийшов подивитися, чи підлеглі мене не ослушалися», - кажу. А торік на Великдень вранці виходжу з під'їзду - назустріч з кошиком мій інструктор: «Христос Воскрес! - вітається. - А ви що, не ходили на всеношню до церкви?» – запитує. Набожним став на старість.

ВУЛИЦЯ МУЗИКАНТІВ

У заяві до міської управи, яка датована 7 серпня 1895 року, земський гласний Павло Зелений писав, що у місті є одна вулиця, назву якої треба змінити - Безпопівська. Так тоді називали частину нинішньої вулиці Гоголя від вулиці Великої Перспективної у напрямку Ковалівки. *«Такое название улица эта получила, вероятно, от того, что при заселении города на ней жили и имели дома преимущественно сектанты, не приемлющие священства. Но в настоящее время этих сектантов нет на ней, и даже дома принадлежат другим лицам»*, - писав Зелений. Павло Олександрович просив перейменувати Безпопівську вулицю на Абазівську – на честь Миколи Савовича Абазі, херсонського губернатора. Однак це клопотання залишили без задоволення.

Перейменували Безпопівську вулицю лише через 14 років. У номері за 6 січня 1910 року газета «Голос Юга» надрукувала наступну замітку: *«Начальник губернии утвердил постановление городской думы о наименовании Беспоповской улицы и части Успенской улиц до собора – улицей имени Н.В Гоголя»*.

Слід сказати, що на цій частині нинішньої вулиці Гоголя збереглося більше двох десятків красивих дореволюційних будинків, жоден з яких поки що не атрибутований, і, що дивно, жоден з них дослідники історії міста не приписують генію Якова Пауценка. Та й лише про кілька з цих будинків можна з впевненістю сказати, хто там проживав.

Будинок, у якому нині квартирує Фортечна райрада, колись належав купцю Івану Бабакіну, що мав магазин церковних предметів. Будинок №38 належав купцю Миколі Іванову, який у 1908-1911 роках був міським головою Єлисаветграда.

Будинок №32 у 1872 році придбала Ксенія Олексіївна Савельєва, прабабуся нинішньої його

власниці Галини Павлівни Поверенної. Ксенія Савельєва прибула до Єлисаветграда разом з іншими дівчатами-старовірами. Їхня община проживала у гуртожитку, який був приблизно напроти КРЕПу №1. Про історію сім'ї Поверенних, яка відображена у домовій книзі, ми уже розповідали.

Як писав О.Пашутін, у 1850 році Безпопівську молитовню з Безпопівської вулиці перенесли на Преображенське кладовище.

За словами Галини Поверенної, у будинку №40 (на знімку) проживала родина Нейгаузів. На фасаді будинку є пам'ятна дошка, що тут з 1920 по 1962 рік жив художник Володимир Федоров. Його мати була домробітницею у Нейгаузів. Трішки далі у напрямку вулиці Декабристів був будинок родини Шимановських.

На розі з вулицею Миргородською (нині Шульгіних) двоповерховий будинок №67. Дехто стверджує, що у ніші його фасаду у післявоєнні роки стояв бюст Гоголя. Щоправда інші переконані, що бюст був у вікні, треті – стояв на будинку, четверті - бюста там взагалі не було.

Двоповерховий будинок на розі з вулицею Чорновола побудований у 1955 році. Це один з перших типових будинків післявоєнної побудови.

У кварталі між вулицями Декабристів та Чорновола дві двоповерхові будівлі, у яких зараз знаходяться навчальні заклади.

На перехресті з провулком Поліцейським (нині Декабристів) знаходиться будинок, який колись належав нотаріусу Володимиру Григоровичу Шевченку. Відомо, що він був представником автомобільної фірми «Форд» в Єлисаветграді, та що у його нотаріальній конторі працював писарем майбутній корифей українського театру Гнат Петрович Юра.

Парну сторону колишньої Безпопівської вулиці на розі з вулицею Великою

Перспективною завершує будівля поштамту.

САКРАЛЬНІ ПРЕДМЕТИ З КОЛЕКЦІЇ ОЛЕКСАНДРА ІЛЬІНА

Минулого тижня у приміщенні обласного краєзнавчого музею відкрилася виставка «Сакральні предмети з колекції О.Ільїна». В експозиції ікони Покрови Пресвятої Богородиці і образу Св. Параскеви, Богоматері Одигитрії, Богоматері Охтирської, Богоматері Ченстоховської та ряд інших, хрести, церковне начиння, а також інструменти, якими Олександр Борисович реставрував церковні книги, - з фондів краєзнавчого музею, а також 12 таких книг з його колекції, які нині зберігаються в обласній бібліотеці ім.Чижевського.

У відділі рідкісних і цінних документів бібліотеки ім.Чижевського колекція кириличних стародруків із зібрання О.Ільїна налічує понад 400 примірників. Серед найстаріших книг «Євангеліє», надруковане у Львові у 1644 році, та «Требник», надрукований у друкарні Києво-Печерської Лаври у 1646 році. Над ілюстраціями «Требника» працював український гравер Ілля.

Особливе місце у колекції займають рукописні видання. Серед представлених на виставці «Октоих» 1907 року. Цей рукопис має маргіналію: «Сия святая певчая книга нарицаемая «Обыход церковный» труды и тщания мещанина посада Добрянки Городиевского уезда, Черниговской губернии Киприяна Филипповича Самыкова, проживающего в селе Зыбкой Александрийского уезда, Херсонской губернии». Село Зибкове сьогодні в Онуфріївському районі.

Серед книг розкішне видання «Біблії» за 1878 рік з малюнками видатного художника-ілюстратора Гюстава Доре. Широкому загалу також представлені видання, оправи до яких створив Олександр Ільїн.

Сакральні предмети з колекції О.Ільїна експонуватимуться до 20 червня, так що у читачів є можливість більш детально ознайомитися з ними.

НА ДВОРЦОВІЙ БУЛА СКУЛЬПТУРА АПОЛОНА

В одному з попередніх номерів ми розповідали про історичні будинки на вулиці Дворцовій - від Палацу до вулиці Інгульської (нині Декабристів). Сьогодні наша розповідь про другу частину вулиці.

На розі з Інгульською, де зараз офіс «Ощадбанку», знаходився одноповерховий будинок, а далі - будинок Громадського зібрання. Він був збудований у 1869 році купцем Дашевським за проектом Матвеева. У 1872-му Громадське зібрання викупило цей будинок, а у наступному році добудували другий поверх, на якому розмістили клуб та бібліотеку. На фасаді була пам'ятна дошка, що тут у 1869-1883 роках виступав аматорський театральний гурток, заснований І.Карпенко-Карим та М.Кропивницьким, а у 1875 році уперше поставлено «Вечорниці» П. Ніщинського. Тобто, сцену цього будинку можна назвати колискою українського театру. Окрім того тут виступали Олексій Толстой, Олександр Вертинський, Ігор Северянин та багато інших видатних акторів, письменників, поетів, співаків та музикантів. У середині 90-х років минулого століття, уже за часів незалежної України, будинок зруйнували.

Далі до вулиці Дворцовій знаходиться триповерховий будинок №28. На його стіні охоронна табличка, що тут до революції було правління банку, а от якого – ініціатори її встановлення не вказали. Припускаємо, що фундатором, або ж одним із власників цього будинку, був Едмунд Артурович Гюнтер. Архівний документ свідчить, що у 1911 році міська управа надала йому дозвіл на надбудову третього поверху на своєму будинку по вулиці Дворцовій. А 14 квітня 1914 року газета «Голос Юга» повідомляла про новобудови того року, зокрема згадувала і цей будинок.

У червні 1909 року газета «Голос Юга» повідомляла, що книжковий магазин М.Береславського, який знаходився у будинку Бардаха на розі Дворцової та Іванівської (Чорновола) вулиць, купує та продає «всевозможные подержанные книги». У цьому ж будинку до 1872 року квартирувало Громадське зібрання. А 15 лютого 1899 року у будинку Бардаха відкрили Єлисаветградську громадську бібліотеку.

Непарну сторону вулиці на розі з вулицею Декабристів розпочинає будинок, фундатором якого був купець Максим Терентійович Соловйов, а архітектором - Яків Васильович Паученко. Збереглися його креслення. Побудований у 1915 році. Споруджений у стилі еклектики з використанням архітектурних форм пізнього класицизму. Початково будинок призначався під банківську установу.

Далі йде двоповерховий будинок №19, на фасаді якого емблема навчального закладу та дата побудови «1950». Споруджувався він як адміністративна будівля школи фабрично-заводського навчання №2 за проектом архітектора Олександра Йосиповича Возного.

На будинку №23 охоронна дошка, на якій вказано, що у ньому була земська аптека. На думку автора, тут допущена помилка. Адже на усіх відомих ярликах земської аптеки, які клеїли на пляшках та упаковках з ліками, зображений будинок №21.

На непарній стороні вулиці, між Іванівською та Великою Перспективною вулицями, згідно плану П.Рябкова за 1913 рік, були товариство «Опора» та «Гранд-Отель» - очевидно це будинки №29 та №31 відповідно. Разом з тим охоронна дошка з позначенням «Гранд-Отель» розміщена аж на фасаді будинку №35. Припускаємо, що це зроблено помилково, адже у кількох повідомленнях газети «Голос Юга» зазначається, що напроти «Гранд-Отелю» знаходиться Об'єднаний банк, тобто вікна готелю не виходили на площу. Готель був на другому поверсі будинку №31, а на першому була книжкова крамниця Р.Злотопольського.

На післявоєнній фотографії у ніші на другому поверсі будинку №35 бачимо скульптуру Аполлона. Як пишуть автори книги «Маленький Париж», скульптура була мармуровою і, начебто,

її демонтували у 1954 році, коли відзначали 10-річчя звільнення Кіровограда від фашистських загарбників. Тоді ж на фасаді влаштували ліплення у вигляді герба Радянського Союзу та щита зі словами Сталіна «Наше дело правое – мы победили». За Радянських часів тут був Центральний лекторій. Сьогодні на фасаді уже немає ні герба, ні щита. Де поділася статуя Аполлона – невідомо.

На розі з Великою Перспективною вулицею знаходився книжковий магазин І.Золотарьова. На розі з Іванівською вулицею, де зараз шестиповерховий корпус облдержадміністрації, знаходився двоповерховий будинок, на першому поверсі якого були магазини, а на другому банк. За радянських часів тут працював кінотеатр «Хроніка».

Про історію комплексу будівель, в яких сьогодні знаходиться облдержадміністрація та площа перед ними, ми уже розповідали, тож обмежимося кількома рядками. Землю цю подарував місту у 1839 році сенатор Іван Іванович Фундуклей. У 1848-50 роках міська влада розпочала будівництво цегляної двоповерхової споруди з каланчею та поряд двох однакових будинків. Потім було кілька добудов та перебудов. У середині 60-х років минулого століття влада добудувала третій і четвертий поверхи. Таким як сьогодні приміщення ОДА стало у 1968 році.

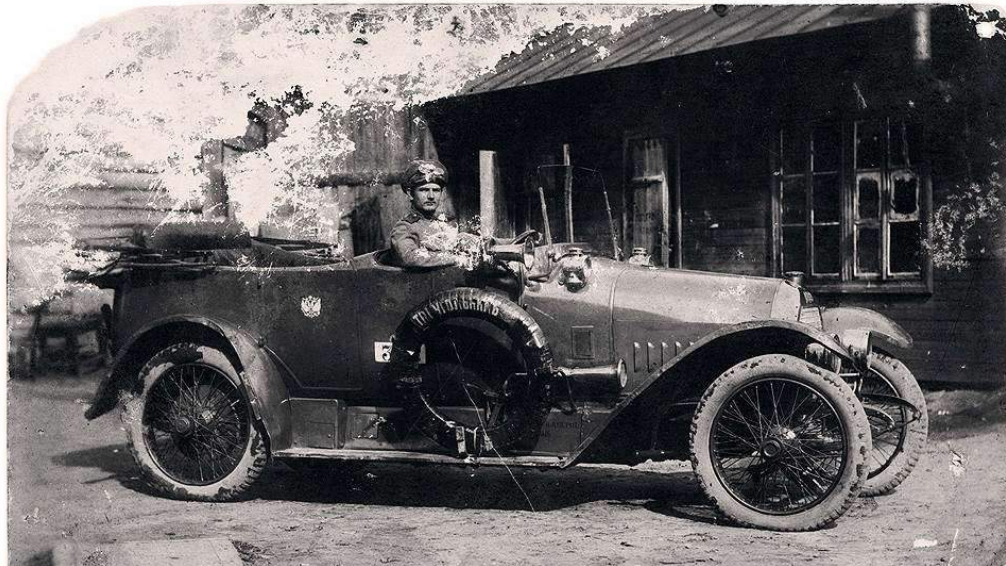
ПЕРША АВАРІЯ В ЄЛИСАВЕТГРАДІ З П'ЯНИМ ВОДІЄМ

В одному з попередніх номерів ми розповідали хто були першими власниками автомобілів в Єлисаветграді, та якими транспортними засобами вони володіли. Не виключено, що першим водієм, який скоїв дорожньо-транспортну пригоду у нашому місті, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, був Федір Петренко. Про це повідомляла газета «Голос Юга» у номері за 7 травня 1914 року.

6 травня того року в окружному суді, без участі присяжних, слухали справу Федора Петренка. Його звинувачували за двома статтями статуту про покарання – 123 та 128, тобто за необережну їзду у стані алкогольного сп'яніння, наслідком чого стали «поранення та ушкодження в здоров'ї». Ця перша п'яна ДТП сталася у ніч на 17 квітня 1913 року. Федір Петренко керував автомобілем, в якому були пасажери. Водій не включив передні ліхтарі і, розвинувши швидкість до 40 верст на годину (1 верста - 1 066,7 км), автомобіль біля сільськогосподарської виставки збив з ніг та переїхав дружину помічника справника Євдокію Альбіцьку. Лікарі діагностували у потерпілої ушиби рук та ніг і перелом ноги. Євдокія Альбіцька пред'явила цивільний позов на 3000 рублів.

Під час процесу підозрюваний не визнав своєї провини. Пояснив, що ніч була місячна, і тому він погасив ліхтарі. Свідки пригоди стверджували, що водій був п'яний і їхав, не рахуючись з обов'язковими постановами. Окружний суд призначив Федору Петренку місячний арешт та

повністю задовольнив цивільний позов.

Також припускаємо, що перша автомобільна аварія з потерпілими в Олександрії сталася 8 квітня 1914 року. Увечері того дня компанія молодих людей, як сьогодні кажуть мажорів, поїхала покатися по місту на автомобілі Леонтєва. Це були троє синів А.Д.Байдака та син В.Р.Буцького. По Інгульській вулиці (нині Діброви), неподалік вокзалу, один з Байдаків, який, очевидно, був напідпитку, заволодів кермом автомобіля, хоча шофер не бажав передавати йому керування. Шофер включив задню передачу, автомобіль наїхав на тротуарний стовб. Від сильного поштовху пасажирів випали на землю. При цьому син Байдака, який керував автомобілем, був тяжко поранений, інші пасажирів відбулися легким переляком.

РОВЕНСЬКИЙ ПРОСПЕКТ

Таку назву до 1967 року носила Соборна вулиця. На плані Єлисаветграда за 1913 рік вулиця Велика Перспективна закінчувалася на Фортечній площі. За Чечорою, яром на Биковому, що спускався до Інгула, нині це вулиця Глінки, було православне Биковське кладовище, а далі – поле. Зліва за Фортечною площею - нові квартали мікрорайону Олексіївка, які закінчувалися Ярмарковим бульваром, нині вулиця Комарова, після якого була Ярмаркова площа. А далі – дорога на Новомиргород.

Після війни Биковське кладовище сплюндрували, а на його місці збудували кілька житлових багатоповерхівок, дитячий садок, поліклініку, приміщення колишніх Кіровського райвідділу міліції та обласного ДАІ. Місто розрослося і так з'явився Ровенський проспект – за назвою села Рівне, яке нині у складі Новоукраїнського району. У 1941-42 роках німці проклали кам'яне шосе через сучасну Кіровоградщину. До Кіровограда воно пролягало через село Рівне, звідси і назва проспекту.

А у 1959-1962 роках у кварталах між вулицями Глінки та Комарова і Комарова та Андріївською завод «Червона зірка» збудував по п'ять триповерхових житлових будинків для

своїх робітників. Біля крайнього будинку на розі з Андріївською вулицею встановили скульптуру у вигляді робітника та робітниці. Справа на знімку – територія іподорому, на якій у подальшому збудують приміщення Критого ринку та житлові п'ятиповерхівки.

Скільки простояла вищезгадана скульптура – невідомо. А от вулицю перейменували у 1967 році, назвали вулицею 50 років Жовтня.

Те ж саме місце через 58 років

Торік, у ході декомунізації, міська топонімічна комісія навіть не розглядала питання про повернення вулиці попередньої назви. Назвали її хоч і не оригінально, зате актуально – Соборною вулицею.

ОБІЦЯНА НАГОРОДА ЗА «ЯЗИКА» ТАК І НЕ ЗНАЙШЛА СОЛДАТА

З кожним роком рідшають ряди ветеранів Другої світової війни. Ось і у квітні на 94-му році життя помер полковник Микита Афанасійович Наконечний. У липні 1941-го 18-річний юнак з подільського села Оляниця пішов воювати. Північний Кавказ, Кубань і Крим – такими були фронтові дороги зв'язківця з танкової частини. Микита Афанасійович залишив для своїх онуків книгу спогадів про жахи тієї війни та свою участь у запеклих боях з ворогом.

Одного разу начальник штабу полку доручив Наконечному та ще одному бійцю віднести у штаб дивізії, який був за кілька кілометрів у селі, пакет з донесенням. Йшли польовою дорогою, обабіч якої росли густі кущі. Раптом Наконечний зупинився і вказав товаришу на дві фігури у німецькій формі, які були від них метрів за сто. Німці йшли з автоматами на грудях і щось голосно обговорювали. Сховавшись у кущах, бійці стали чекати на ворога. А коли німці підійшли, Наконечний дав чергу з автоматами по одному з німців, і той упав як підкошений на дорогу. Інший німець сам інстинктивно упав на землю і став наосліп стріляти з автомата у напрямку кущів. Та у цей час на нього ззаду напав товариш Наконечного, оглушивши ударом саперної лопатки по голові. Удвох зв'язали ворога і повели у штаб. Там здали «язика» та віддали пакет з донесенням. Через півгодини, після допиту німця, до бійців вийшов майор і повідомив, що вони привели цінного «язика», і пообіцяв за це представити до нагороди. При поверненні у частину, Наконечний ще довго думав: а що, якби німці першими помітили радянських солдат?

Як не раз говорив Микита Афанасійович, досить часто якісь незрозумілі сили у критичні моменти оберігали його. Не один раз цей Ангел-охоронець відводив від солдата біду і рятував життя. Уже у першому бою на Північному Кавказі снаряд перебив гусеницю танка, якого розвернуло боком до напрямку німецьких пострілів, тож при вибуху наступного снаряда цей танк захистив Наконечного.

Або ж коли перебували у станиці Абінській. Позаду будинку румуни вирили велике

укриття, де ховали коней під час радянських обстрілів. Зараз там відпочивало з десяток радянських піхотинців. І у цей час налетіли німецькі літаки та стали бомбити станицю. Наконечний зібрався бігти в укриття за будинком, але господарка будинку схопила його за руку і потягнула у погріб з іншого боку. Як тільки устигли залізти туди, пролунав вибух і їх прикидало землею. Коли усе затихло, Микита з жінкою вибралися на поверхню. Як виявилось, бомба упала на те місце, де знаходилися піхотинці в укритті.

Подібне сталося і на горі під містом Темрюк, коли з іншим зв'язківцем встановлювали переносну радіостанцію. Микита побіг в окоп за акумулятором, а у цей час на бруствері, де був товариш, розірвався снаряд.

І таких випадків Наконечний описав у своїй книзі спогадів більше двох десятків...

У травні 1944-го, після звільнення Криму, Микита Афанасійович написав першого листа з фронту своїм батькам на Вінничину. А через два місяці і сам приїхав у рідне село на кілька днів у відпустку. Йому запропонували навчання у Полтавському танковому училищі, яке на той час базувалося у місті Олександрія. Потім училище перевели у Кіровоград, де Наконечного й зустріла радісна звістка про Перемогу.

- 8 травня 45-го, коли уже полягали спати, раптом чуємо стрільбу. Усі піднімаємося і вибігаємо на вулицю. То стріляли вартові на постах. Дізнаємося, що закінчилася війна, - пригадував Микита Афанасійович.

Потім була служба у танкових та ракетних частинах. А у 1969-му, після 28 років служби, за станом здоров'я Наконечний змушений був вийти у відставку. Серед його бойових нагород – чотири ордени, два з яких Червоної Зірки, більше десятка медалей, зокрема, медаль «За відвагу» та дві медалі «За бойові заслуги». А за того язика, так й не отримав обіцяну відзнаку...

У ЗІНОВ'ІВСЬКУ ЗБИРАЛИСЯ ВИПУСКАТИ МОТОЦИКЛ КЗ-1

Перший радянський мотоцикл називався «Союз». Розробили його у середині 1920-х років московські інженери на чолі з П.Львовим. У 1928 році мотоцикли стали конструювати в Іжевську під маркою «Іж». Там же створили модель «Іж-300», виробництво якої налагодили на Ленінградському заводі «Червоний жовтень», і випускали з 1931 по 1938 рік. В Іжевську цей же мотоцикл випускали під назвою «Іж-7». У 1934 році розпочали збирати першу радянську важку модель ПМЗ-А-750, а в 1939-му - «дублера» британського BSA і найкращого довоєнного мотоцикла в СРСР - Тіз-АМ-600. Конструкцію мотоцикла М-72 «піддивилися» з німецького BMW R71, який викривував Вермахт, і стали випускати його у 1941 році.

Третя сторінка зінов'ївської газети «Соціалістичний наступ» за 18 листопада 1934 року.

Міг бути у цьому переліку радянських мотоциклів і КЗ-1, який збиралися випускати у Зінов'ївську. У 1934 році Одеський обком компартії, а більша частина Кіровоградської області до 1939 року входила до Одеської області, очевидно за рознарядкою зверху, прийняв рішення виготовляти мотоцикли у Зінов'ївську. У свою чергу Зінов'ївський міськом компартії схвалив ініціативу надати заводу «Червона зірка» «додаткове замовлення на виготовлення мотоциклів».

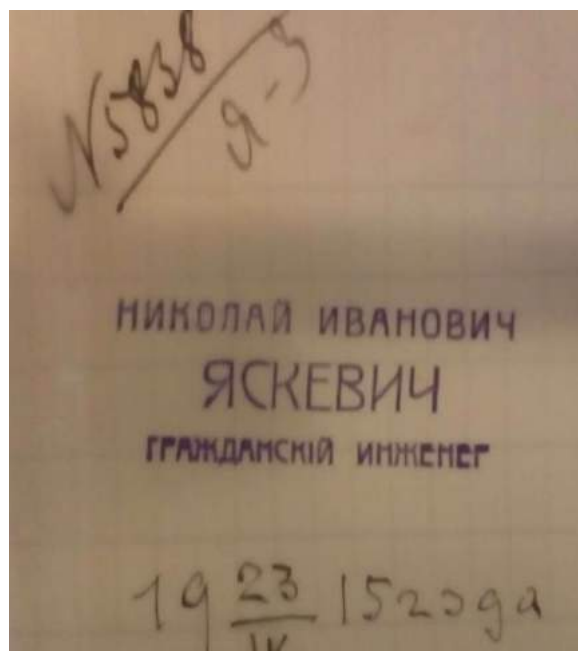
Місцева газета «Соціалістичний наступ» присвятила цілу сторінку формату А1 темі виготовлення мотоциклів на «Червоній зірці». Загальний заголовок до сторінки був таким: «За Радянський мотоцикл марки «Червона Зоря». Центральний матеріал сторінки - відкритий лист робітників заводу до Орджонікідзе, наркома тяжкої промисловості, у якому вони висловили своє одобрення ініціативи партії та уряду. Про можливість заводу розповів його технічний директор А.С.Дужак. Начальник механічного цеху №1 писав про переваги заводу, а заступник начальника техвідділу Л.І.Касвінов – про те, що уже розпочалися підготовчі роботи з випуску мотоцикла. Також на сторінці були невеликі замітки за підписами головного механіка заводу С.М.Івановича, начальника ремцеху Ключенка, найстарішого майстра Т.П.Шпаченка, начальника виробництва М.В.Шмульяна, начальника дільниці П.С.Гузовського, начальника ливарного цеху І.І.Мельнікова.

Тому, яким бачить мотоцикл марки КЗ-1 завідуючий конструкторським бюро заводу І.Н.Каховський, була присвячена його замітка. Каховський 20 років проїздив на мотоциклах різних марок. Мав досвід їх експлуатації, добре знав конструкцію. На його думку, мотоцикл повинен бути простим в управлінні і нескладним за своєю конструкцією, з двотактним двигуном та залізною штампованою рамою. «Такий мотоцикл з одноциліндровим двигуном об'ємом 300-350 куб см дав би потужність до 10 кінських сил, що «цілком достатньо для їзди без коляски по всяких дорогах і з коляскою по дорогах середньої проходимості», – писав Каховський. Також він зазначав, що двотактний двигун немає механізмів, які вимагають систематичного регулювання, а тому догляд за ним буде посильним будь-кому. Залізна штампована з аркушевого матеріалу рама надзвичайно надійна, проста для обробки, і ремонт буде нескладним у разі потреби. Усі її з'єднання будуть з допомогою прогоничів, а не зварюванням. «Знаючи устаткування заводу «Червона зірка», я вважаю, що за невеликих капіталовкладень на придбання спеціалізованого устаткування, в основному для механічної обробки, мотоцикл такого типу «Червоної зірки» може бути засвоєно», - резюмував завідуючий конструкторським бюро.

Та, напевне, на цих газетних публікаціях й закінчилися розмови про випуск мотоциклів на заводі «Червона зірка». Очевидно, «додаткове замовлення» отримав якийсь інший завод.

ЦИВІЛЬНИЙ ІНЖЕНЕР, ЯКИЙ ВОЮВАВ У ПЕРШУ СВІТОВУ

У другій половині XIX – на початку XX століть в Єлисаветграді працювало багато

талановитих архітекторів і цивільних інженерів, та їхня діяльність поки що мало досліджена. Як не дивно, невідомо навіть, що ж насправді побудував в Єлисаветграді місцевий геній Яків Паученко. Що уже тоді говорити про цивільного інженера Миколу Яскевича. У Києві він залишив по собі багату спадщину будинків. А от що побудував у Єлисаветграді - невідомо. До того ж дослідники творчості Миколи Івановича вважають, що це було у 1914 році, хоча документи, які зберігаються у Держархіві Кіровоградської області, вказують на 1915 рік.

Особистий штамп М.І.Яскевича на заяві до міської управи з приводу призначення його на посаду міського архітектора Єлисаветграда. Документ зберігається у фондах Держархіву Кіровоградської області

Київський нащадок польського роду Яскевичів народився 18 жовтня 1868 року в інтелігентній родині управителя Івана Кіндратовича Яскевича і його дружини Ольги Олександрівни. У 1893-му закінчив Петербурзький інститут цивільних інженерів (був четвертим за успішністю на курсі). До 1899-го, тобто до відставки, працював на посаді молодшого губернського архітектора будівельного відділення Київського губернського правління. А потім, протягом десяти років, обіймав посаду інспектора Страхового товариства, поєднуючи її з активною роботою над приватними замовленнями. Як писав Яскевич, "затем строил дома владельцам, как ответственный инженер, применяя систему железобетона: в фундаментах, перекрытиях и лестницах".

Творчість Яскевича умовно розподіляється на два періоди. Перший - 1893-1908 роки: період проектування в стилістиці «цегляного стилю», історизму з псевдоренесансним декором, тобто стилістичні уподобання доби історизму-еклектизму. Другий - 1909-1918 роки: період впровадження стилістики модерну.

М.Яскевич був членом комісії з числа виборців по Старокиївській дільниці. Мав досить неординарні уподобання – був членом правління Київського Атлетичного товариства та членом правління Київського Вільно-Пожежного товариства з попередження пожеж.

У 1915 році Єлисаветградська міська управа оголосила конкурс на заміщення посади 2-го міського архітектора. Виявив бажання зайняти її киянин Яскевич. У своєму резюме з поміж іншого він вказав, що з 1893 по 1915 рік збудував у Києві 123 будинки (чи не помилка? – прим. авт.) кошторисною вартістю 27,5 мільйона рублів. Це прохання Яскевич надіслав до Єлисаветграда 29 березня. І йому відразу відповіли: якщо влаштовує річна зарплатна у 1500 рублів плюс 300 рублів роз'їзних, він повинен терміново повідомити про це. 4 квітня Яскевич надіслав телеграму в Єлисаветград, що згоден, але приступить до виконання обов'язків лише з 1 травня.

Про те, що на посаду 2-го архітектора запросили колишнього колезького асесора М.І. Яскевича, Єлисаветградська міська управа повідомила письмово губернатора для затвердження на посаді. Проживав в Єлисаветграді Микола Іванович у готелі Коваленка по вулиці Дворцовій. Займався будівлями на базарах міста та Завадівським і Соколівським народними училищами. Очевидно, його не влаштовувала зарплата, бо 15 липня звертається з заявою до міського голови. Пише, що перший архітектор Л.А.Любельський отримує на 600 рублів більше, а от обов'язки у них однакові. Просив підвищити річну платню на 200 рублів. У серпні Яскевич пише ще одну заяву до міської управи. Просить уже 1800 рублів.

У фондах Держархіву Кіровоградської області є ще одна заява М.Яскевича. Датована вона 9 вересня 1915 року. Микола Іванович просить міську управу призначити його на вакантну посаду 1-го архітектора міста, яку до цього займав Л.А.Любельський. Але цього не сталося. 30 вересня з Херсона в Єлисаветград надійшло повідомлення. Губернатор писав, що «ввиду имеющихся у меня неблагоприятных сведений о Николае Ивановиче Яскевиче... не могу допустить его на городскую службу».

Напевне Яскевич продовжував працювати в Єлисаветграді, оскільки 27 листопада того року з заявою до міської управи звернувся архітектор Юліан Карлович Штіфт. Він просив зарахувати його на посаду 2-го архітектора міста, а у разі затвердження на цій посаді М.І.Яскевича, зобов'язувався звільнити її.

Ймовірно, у світлі того, що губернатор звільнив М.Яскевича з посади як політично неблагонадійного, не випадковим було його призначення начальником гідрозагону Управління Гідротехнічних робіт Армії Південно-Західного фронту. Микола Іванович перебував на фронті майже три роки, отримав контуження і був поранений в ногу.

Останні відомості про інженера М.Яскевича датовані 1918 роком: Микола Іванович повернувся до Києва і брав участь в конкурсі на вакантну посаду міського архітектора. У своїй заяві він згадує 32 об'єкти, хоча дослідники його творчості нарахували більша 40 будинків у Києві. Подальша доля Миколи Івановича невідома. А його якісно зведені архітектурні об'єкти збереглися до наших днів. Та чи проектував щось Яскевич в Єлисаветграді за півроку свого перебування у місті – поки що невстановлено.

РОЗБУДОВУВАВ ЄЛИСАВЕТГРАД 32 РОКИ

Прізвище міського техника К.Шостовського можна зустріти у багатьох архівних матеріалах нашого міста кінця XIX - початку XX століття. І це закономірно, адже Костянтин Єрастович займався будівельною справою в Єлисаветграді з березня 1884 року по грудень 1916 року. Про деякі біографічні дані будівельника ми дізнаємося з його заяви до міської управи з приводу відставки та призначення пенсії.

Де народився і навчався – К.Шостовський не вказав у заяві. А трудову діяльність в Єлисаветграді розпочав з посади техника-будівельника у міській управі. Однак 15 січня 1892 року змушений був залишити службу. Місто збиралося влаштовувати водопровід і потрібен був спеціаліст, який знався на цій справі. Тож запросили інженер-механіка Г.Тупіцина.

Удруге К.Шостовський поступив на міську службу 23 листопада 1906 року і працював техніком до 30 листопада 1916 року, коли попросив звільнити з посади за станом здоров'я та призначити пенсію. Костянтин Єрастович пише, що перебував на міській службі 18 років, батько трьох синів та доньки, дружина померла, має у власності два будинки по Петрівській вулиці у другій частині, які приносили щорічний дохід в сумі 2600 рублів, а також дачу на Озерній Балці вартістю 4 тисячі рублів. Один з будинків К.Шостовського зберігся до наших днів, знаходиться він на розі з вулицею Шульгіних (на знімку).

У фондах Держархіву області є аркуш паперу, списаний з обох боків, на якому К.Шостовський перерахував об'єкти, які будував за час служби. Першим у цьому переліку йде будівля класичної гімназії по вулиці Петрівській, навпроти будинку техника, яку він перебудував з колишніх московських лавок. Після приїзду в Єлисаветград імператора Олександра III замінив дерев'яні ферми Великого мосту через Інгул. На території фортеці у міській лікарні споруджував чоловічий корпус і хірургічний барак, два дерев'яних бараки обклав цеглою. У 1916 році там же збудував інфекційний барак та каплицю. Керував будівництвом трьох народних училищ – будинку з лампачу на Соколівських хуторах за проектом П.Барташевича (1905 рік), дерев'яного будинку на Завадівці та цегляне приміщення народного училища на Катранівці за проектом Д.Вальтера (1909 рік). Побудував приміщення міської скотобійні на Салганній площі. Спорудив кілька сараїв у Думському провулку, асенізаційний обоз, а на міському бульварі три кіоски. У дитячому приюті зводив літній барак. Займався перебудовою московських лавок під казарми. Деякий час безкоштовно завідував міськими землемірними роботами, нарізав ділянки під забудову на Соколівських хуторах та Завадівці. Керував замощенням та перемощенням Великої Перспективної, Чигиринської, частини Вигонної, Грязної, Гоголя та частини Верхньої Биківської вулиць. Займався перебудовою Успенського собору, зокрема робив схованки для дзвонів.

Відомо також, що Костянтин Єрастович разом з інженером Жарневичем у 1895 році розпочав будівництво кількох корпусів земської лікарні по Береславській вулиці. Зберігся лише будинок поліклініки, у якому зараз видають закордонні паспорти.

Наступником К.Шостовського став архітектор П.І.Віньковський. Це був останній архітектор дореволюційного Єлисаветграда.

ДРУГА ЧАСТИНА ВУЛИЦІ ГОГОЛЯ МАЛА НАЗВУ УСПЕНСЬКОЇ

В одному з попередніх номерів ми розповідали про Безпопівську вулицю - частину нинішньої вулиці Гоголя від Ковалівки до Великої Перспективної вулиці. Далі у напрямку річки Біянки була Успенська вулиця. На фасаді будинку №78 прикріплена пам'ятна дошка, що у 1926 році її перейменували на честь Гоголя.

На цій частині вулиці більше двох десятків старовинних будинків, та атрибутовані з них лише кілька. Непарну сторону на розі з Великою Перспективною розпочинав Успенський собор, на місці якого у 1954 році збудували приміщення обкому компартії. За собором до Пашутінської вулиці знаходився постійний двір, до якого

входило кілька будинків, споруджених у другій половині XIX століття. На іншому розі навпроти Успенського собору був будинок Д.Барського. Від нього залишилися лише підвальні приміщення. Зберігся проект будинку, датований 1899 роком, який завізував архітектор міста Олександр Лішневський.

По парній стороні у кварталі між вулицями Пашутінською та Олександрівською (нині Тарковського) знаходилося 5-те народне училище. Зберігся один з його корпусів, зараз у ньому музей міліції області. Через дорогу від училища на кількох картах міста Павла Рябкова позначена міщанська управа. На розі з Олександрівською вулицею була німецька кірха.

Фундатором будівлі, у якій сьогодні дитсадок по вулиці Гоголя, 123, був поручик Федір Федорович Єсіпов, а проектував її Яків Васильович Паученко. Та у вересні 1901 року вдова Єлизавета Федорівна Єсіпова висловила невдоволення тим, що не був дотриманий проект. Оскільки Паученко відмовився усувати недоліки, то Єсіпова звернулася до Олександра Лішневського. Хоча той уже жив у Санкт-Петербурзі, та приїхав в Єлисаветград і намалював новий проект фасаду будинку.

У фондах Держархіву області збереглися документи, що у 1911 році міська управа надала дозвіл Івану Георгійовичу Швецю на побудову двоповерхового цегляного будинку по вулиці Успенській у кварталі між Архангельською та Карабінерною вулицями. У 1913-му будинок був споруджений (нині корпус школи №24). Хто автор проекту - поки що не встановлено. 29 січня 1913 року І.Г.Швець звернувся із заявою до міської управи з проханням придбати у нього будинок для потреб міста. 30 травня 1913 року міська управа відмовила Швецю. Пояснення таке: незручне розташування - будинок знаходиться на «червоній лінії» вулиці та відсутнє внутрішнє подвір'я.

З 24 вересня 1899 року по Успенській, від Великої Перспективної до Олександрівської (Тарковського) вулиці, і аж до німецької окупації міста ходив трамвай.

«101-Й КІЛОМЕТР» АРХІТЕКТОРА ЛЕОНІДА ДВОРЦЯ

На місці зруйнованого Успенського собору по вулиці Великій Перспективній у 1954 році збудували приміщення обкому Компартії України. У ньому сьогодні апарат міської ради. Одним з авторів проекту будинку був архітектор Леонід Дворець. Цікаву версію того, як талановитий московський архітектор змушений був перебратися із столиці у провінційне містечко, повідав Почесний громадянин міста, багаторічний його головний архітектор Віталій Єфремович Кривенко:

- Як розповідав кіровоградським колегам Леонід Федорович, у нього було хобі, яке у радянські часи не заохочувалося. Він любив грати у преферанс. Сідав за стіл з двома перевіреними, як вважав, колегами на квартирі одного з них. Підбивали підсумки гри далеко за

північ. Остання така гра закінчилася о третій годині ночі. Більше години Дворець добирався додому в інший кінець Москви. Та лише роздягнувся і ліг подрімати кілька годин перед роботою,

як у двері постукали. На порозі стояли люди у шкірянках. Нічого не пояснюючи, вони вивели архітектора на вулицю, посадили у «чорний воронок» і повезли у ДПУ. Там Дворець зрозумів, що один з двох колег написав заяву, що він за столом під час гри розповів гострий політичний анекдот. Не виключено, що автор доносу вирішив таким чином позбутися від більш талановитого конкурента по кар'єрній драбині. І за цей анекдот, якого можливо й не було, архітектора відправили на десять років до в'язниці і заборонили потім жити у столиці п'ять років.

Відбувши термін покарання, Дворець змушений був їхати за «101-й кілометр». Так у ті часи називали спосіб обмеження у правах для окремих категорій громадян. Їм забороняли селитися у межах 100-кілометрової зони навколо Москви, Ленінграда, столиць союзних республік, інши великих та «закритих» міст. Тож Дворець і оселився у Кіровограді, оскільки неподалік міста проживали родичі дружини.

Це був чудовий фахівець, пригадує Віталій Єфремович, освічена та інтелігентна людина. Окрім приміщення обкому партії, Л.Дворець брав участь у проектуванні ще кількох знакових для Кіровограда будинків. Зокрема, добудовував корпус поштамту до рогу з вулицею Карла Маркса.

Будівля поштамту є пам'яткою архітектури. Дехто датує її 1893 роком. За даними 1913 року, власником будинку був Заславський. А от ім'я фундатора, автора проекту та роки побудови - документально поки що не встановлено. Яким же було до побудови це місце, та що добудував Л.Дворець, - свідчать архівні фото.

адміністративних об'єктів.

А от Віталію Єфремовичу довелося займатися реставрацією поштамту. Ним органічно була вписана у загальне рішення надбудова третього поверху, встановлені група «Ангели-провісники» та годинник. Відновили і вхід до головної зали з вулиці Великої Перспективної, як це було ще у проекті Л.Дворця. Відреставроване приміщення головпоштамту урочисто відкрили у передостанній день 2000 року. Слід додати, що дана реконструкція отримала другу відзнаку Держкомітету України з будівництва та архітектури серед

ТРЕТІЙ ПАСАЖ

Наші читачі, чия молодість припала на повоєнні часи, можуть пригадати, як вони відвідували сеанси у кінотеатрі «Сивашець». Цей будинок на розі вулиць двох Карлів – Маркса і Лібкнехта, був чи не найпопулярнішим місцем для побачень закоханих. Усі нові фільми можна було подивитися у місті лише тут.

В архіві багаторічного головного архітектора і Почесного громадянина міста Кіровограда Віталія Кривенка збереглася фотографія, з якої добре видно, де знаходився кінотеатр «Сивашець». Очевидно знімок був зроблений з будинку обкому партії, у якому нині міськвиконком. У правій частині фотографії будівля магазину «Дитячий світ».

Хто автор проекту та фундатор приміщення, у якому був кінотеатр «Сивашець», та у якому році воно побудоване - поки що не встановлено. Деякі дані про кінотеатр ми дізнаємося з публікацій у місцевій пресі.

У вересні 1910 року Матільда Трестер просила міську управу Єлисаветграда дозволити їй на власному подвір'ї «покрыть железной крышей пространство между двумя стенами А и Б». З креслення, яке додала до заяви Матільда Адамівна, бачимо, що її нерухомість знаходилася на розі вулиць Преображенської та Великої Перспективної. Стіна А - будинок на розі вулиць, який орендував під магазин Державець. Стіна Б – це уже інший, паралельний, будинок на відстані кількох метрів, який орендував під магазин Манзон.

У номері газети «Голос Юга» за 15 липня 1911 року читаємо: «Третий пассаж. Местный купец М.Соловьев приобрел дворовое место Трестера на углу Б.Перспективной и Преображенской улиц и решил также устроить пассаж».

Як повідомляла місцева газета «Соціалістичний наступ», 15 лютого 1932 року у Зінов'ївську відкрився «заново» звуковий кінотеатр. «Зінов'ївщина збагатиться ще одним важливим огнищем культури» - писала газета. До 1 травня 1935 року відкрили «літнє кіно на свіжому повітрі». У подальшому місцеві газети щомоменту анонсували показ фільмів у «Сивашці».

А 17 жовтня 1935 року «Кіровська правда» надрукувала наступну замітку: «Шедеври» кінореклами. Вже кілька днів поспіль біля кіно «Сивашець» красується

написана величезними літерами об'ява. Наводимо її повнотою, зберігаючи стиль: «согласно телефонограммы г.Одесса картина Петер задержана в виду большого успеха у нас пойдет с 17-го октября. Билеты действительны. Обмениваются места в кассе». Кіно щодня одвідують сотні учнів – і ось їхні знання з російської мови підкріплюються таким «шедевром». «Пётр» — музична комедія угорського режисера Германа Костерліца, випущена на екрани у 1934 році.

У роки війни у «Сивашці» показували фільми для усіх бажаючих.

- У 50-ті роки я частенько дивився фільми у «Сивашці», - говорить пенсіонер з обласного центру Валентин Миколайович Жердів. — У товариша

дядько там працював. Пропускав нас «зайцями» через «чорний хід». Місце зустрічі з товаришем – на трубі біля фасаду швейної фабрики, яка була на місці магазину «Дитячий світ». Пам'ятаю, красиве фойє, на підвищенні грав оркестр, співали. У дворі, від провулку, був літній зал.

- На денні сеанси білети продавали без зазначення місць, - пригадує Віталій Єфремович Кривенко. – Купивши білети, ми сиділи чекали, поки відкриють двері. А потім старалися першими забігти до зали і всістися на козирні місця - у першому ряду, або ще краще на підлозі перед ним.

Наприкінці 60-тих років на місці «Сивашця» побудували ресторан «Київ».

КІРОВОГРАДСЬКІ «ЧЕРЕМУШКИ» ПРОЕКТУВАВ ОЛЕКСАНДР ВОЗНИЙ

Коли заходить мова про архітекторів нашого міста, то першим у списку називають Якова Паученка, і безпідставно приписують йому зо два десятки будинків. Потім ідуть Олександр Лішневський та Андрій Достоєвський, хоча у місті сьогодні немає жодного збудованого останнім будинку. Чомусь не згадують не менш талановитих, і до того ж плодovitіших, - Зусмана, Шиліна, Драго... Мало говорять і про зодчих, які змінювали обличчя Кіровограда у повоєнні часи. Серед них був Олександр Йосипович Возний, головний архітектор міста у 1954-1962 роках. Це, до речі, один з найтриваліших термінів перебування на цій посаді у нашому місті.

У квітні 1984 року Олександр Йосипович, на прохання свого молодшого колеги Віталія Кривенка, склав перелік будівель та споруд, які були спроектовані та побудовані у місті за його авторської участі. З цього документа – аркуша паперу, списаного з обох сторін, ми дізнаємося чим прикрасив місто Возний.

Першим у переліку була адмінбудівля школи фабрично-заводського навчання №2 по вулиці Дворцовій, яка збудована у 1948-49 роках. У цей же час Возний займався реконструкцією парку ім.Леніна (зараз Ковалівський парк) - розробляв генплан парку, головний вхід до нього, літній театр та шахово-шашковий павільйон. У 1949-1950 роках відновлював будівлі лікарні №3 по вулиці Леніна (Архітектора Паученка) та добудував до школи №6 по вулиці Тимірязєва (Карпи) навчальний корпус з актовим залом.

Проектував Олександр Йосипович і два 48-квартирних житлових будинки на розі вулиць Карла Маркса (Велика Перспективна) і Шевченка - на першому поверсі в одному з них був магазин «Колобок», а в другому книжковий магазин. Будувалися вони у 1952-1956 роках.

За проектом Возного збудований і навчальний корпус школи керівних колгоспних кадрів по вулиці Карла Маркса (зараз у цій будівлі медуніверситет). У 1952-55 роках разом з Леонідом Федоровичем Дворцом споруджував адмінбудівлю обкому КПУ (нині у цьому будинку міськрада).

Розробляв Олександр Йосипович і проекти двох мікрорайонів - по проспекту Правди (вулиця Тельнова), так звані «Черемушки», та по вулиці Жовтневої Революції (Вокзальній), неподалік залізничного вокзалу. Займався інтер'єром малого і великого залів засідань у Будинку

Рад (зараз будинок ОДА). Реконструював зал для глядачів муздрамтеатру ім. Кропивницького у 1977-78 роках. Проектував будівлю меморіального музею на хуторі Надія (1962-64 роки) та будинок Рад у місті Чигирин (нині Черкаської області) у 1952-54 роках. У 1954 році займався у Новомиргороді реконструкцією пам'ятки архітектури - райлікарні. Реконструював та добудував Будинок культури ім.Калініна (Велика синагога) для танцювального ансамблю Ятрань (1948-1952 роки).

- Написавши по пам'яті цей перелік, Олександр Йосипович дав мені і кілька своїх фотографій, - говорить Віталій Єфремович. – На одній з них, груповій, він зі своєю дружиною Валентиною, також архітектором, та іншими колегами. Дружина середня у першому ряду. Олександр Йосипович – другий зліва у верхньому ряду. У середньому ряду ще два відомі у Кіровограді архітектори - третій зліва Ізраїль Львович Лернер та другий справа Борис Львович Байтін. На зворотній стороні фотографії є підпис, що вона подарована 1 серпня 1946 року.

- Возний був принциповою та інтелігентною людиною, як, до речі, і більшість архітекторів, з якими доводилося працювати, - продовжує Кривенко. - Тактовно відносився до оточуючих, зокрема до молоді. Завжди міг підказати щось, порадити, допомогти. Користувався авторитетом серед колег та будівельників. Не лише проектував, а й вів нагляд за спорудженням об'єктів. Вісім років був головним архітектором міста. Потім працював в обласному відділі архітектури та проектній групі Мисьбудпроекту.

Віталій Єфремович пригадує такий випадок.

- Я нашвидку руку зробив позначення на кресленні, сподівався, що його правильно зрозуміє і розмістить на кальці наш копіювальник Сергій Михайлов. Олександр Йосипович побачив це і говорить мені: «Віталію, - а він завжди до молодших звертався по імені, але на «ви», - ви повинні так розмістити надпис на аркуші, щоб це було і красиво, і щоб копіювальник раз побачив, і зрозумів, як це треба робити надалі. Треба старанно відноситися до креслень». І я цю пораду запам'ятав назавжди.

Батьки Возного проживали на Олексіївці. І він виробив щоденний ранковий, так би мовити, ритуал. Вставав рано і пішки йшов на Олексіївку провідати батьків, дізнатися як вони, а потім – на роботу пішки, і ніколи не запізнювався.

Збереглися фактично усі об'єкти, які були спроектовані та побудовані у місті за авторської участі Олександра Йосиповича Возного. Виключенням є тільки Ковалівський парк - зруйновані головний вхід до нього, літній театр та шахово-шашковий павільйон.

ПО ВУЛИЦІ ІВАНІВСЬКІЙ БУЛА ПЕРША В ЄЛИСАВЕТГРАДІ ДАМСЬКА ПЕРУКАРНЯ

У 1762 році на лівому березі Інгулу виник житловий район, розрізаний вулицями на квадратні і прямокутні квартали. Однією з вулиць стала Іванівська, яка отримала назву від равеліна Св. Іоанна фортеці Св. Єлисавети. У 1926 році вулицю перейменували на Луначарського, а у 2008-му - на Чорновола.

На старих планах міста Іванівська позначена від Банної площі (тепер площа Богдана Хмельницького) до вулиці Петровської (нині вулиця Шевченка). На перетині з цією вулицею розміщувався новий базар, а за ним була Ярмаркова площа. На початку Іванівської – на Банній площі, та на її перетині з вулицею Петровською – на Ярмарковій площі (на її місці нині сквер біля пам'ятника Т.Шевченку), міська управа виділяла заїжджим циркачам місце для встановлення шапіто.

Земська управа на межі століть (сьогодні один з корпусів гімназії №5)

У 1886-му вулицю замостили добірним великим каменем у кварталі від Банної площі до вулиці Успенської (Гоголя). Тоді ж проектувався лоток для скидання води. Наприкінці XIX століття усю вулицю вимостили гранітними осколками з гранітним тесаним бордюром і вона була головним шляхом для перевезення гужовим транспортом вантажів до залізничного вокзалу.

Забудова Іванівської велася поквартально одно-двоповерховими цегляними будинками житлового та громадського призначення, в основному,

по червоній лінії вулиці. До наших днів збереглося зо два десятки старих будинків. Фасади деяких з них під час ремонтів були спотворені.

Як і на більшості вулиць міста, дореволюційні будинки на Іванівській неатрибутовані. Лише про один будинок - Вайсенбера, відомо хто його фундатор, автор проекту та рік забудови. Ще можна назвати фундаторів двох інших будинків на цій вулиці – Когана та Баумгартена.

Будинок на розі з Дворцевою (не зберігся, знаходився у кварталі нинішньої ОДА). У будинку були Російський банк для зовнішньої торгівлі, а на першому поверсі Південно-російський книжковий магазин І.Золотарьова.

Двоповерховий цегляний будинок Баумгартена на розі з вулицею Петровською споруджений у стилі класицизму і датується другою половиною XIX століття. У 1895-му у ньому розмістили земську управу. Нині це один з корпусів гімназії №5.

На перетині з вулицею Олексіївською (Гагаріна) знаходилася домово церква лікарні Червоного Хреста (не збереглася).

На розі з вулицею Дворцовою зберігся двоповерховий будинок кінця XIX століття, споруджений у стилі еклектики з елементами модерну. Він належав Бардаху. На першому поверсі був книжковий магазин М.Береславського. До останнього часу на другому поверсі розміщувався обласний ЗАГС.

До цього будинку примикають два цікавих двоповерхових будинки у стилі еклектики з використанням елементів класицизму і модерну. З 20-х років XX століття приміщення займали редакції кількох обласних газет. В інтер'єрах кімнат збереглося багате ліплення на стелях. На фасадах кілька пам'ятних дощок.

Як повідомляла газета «Голос Юга», у 1914 році на Іванівській побудували будинок для біржі. Не виключено, що це будинок, у якому квартирує газета «Народне слово». Одноповерхова споруда вирішена у формах пізнього класицизму.

Ріг з вулицею Чміленка прикрашає будівля лікарні Самуїла Вайсенберга (нині тут Управління охорони здоров'я ОДА). Споруджений будинок за проектом Якова Паученка у 1898 році у бароковому стилі. Відрізняється пропорційністю форм, добре промальованими та витонченими ліпними деталями. Вайсенберг відкрив тут лікарню і лікував «внутрішні жіночі хвороби».

У стилі модерн вирішено житловий будинок на розі з вулицею Карпи. Ця двоповерхова споруда з прямокутними еркерами на рівні 2-го поверху і великими вікнами.

З місцевої дореволюційної преси відомо, що у будинку Хороманського на Іванівській була вегетаріанська їдальня. Купецький син Айзیک Генріхович Музиканський тримав фотоательє у власному будинку. Ще одне фотоательє було у будинку на розі з Дворцовою. У 1910 році у будинку Зархе відкрилася перша у місті дамська перукарня Іди Даін-Гольштейн, де робили зачіски за «останніми журналами». На Іванівській були готель «Вікторія» та «Купецькі номери» Даїні. У 1914 році побудований будинок Державця на розі з вулицею Гоголя (очевидно, у ньому нині обласний Будинок народної творчості). У 1899 році лікар Абрам Гершковч Когон отримав дозвіл на будівництво будинку у кварталі між Дворцовою та Петровського, де влаштував поліклініку і лікарню.

За радянських часів вулицю продовжили на кілька кварталів вверх. За перехрестям з Комуністичним проспектом (зараз Студентський) вона повертала вправо і вливалася у початок вулиці Карла Маркса (Велика Перспективна). Кwartали від вулиці Гагаріна до Комуністичного проспекту забудували дво-трьохповерховими житловими будинками, а далі – п'ятиповерховими гуртожитками заводу «Червона зірка» і багатоповерховим будинком Держархіву області на непарній стороні.

КОМІСАРА ЗНАЙШЛИ ПІД СІНОМ У КЛУНІ

Щорічно 22 вересня в Україні відзначається День партизанської слави. Звичайно, не можна недооцінювати внесок підпільного руху опору у боротьбі з ворогом. Та за радянських часів праці вітчизняних істориків, які висвітлювали становище в Україні часів її окупації, буквально рясніли ідеологічними міфами та штампами.

В урочищі Зелена Брама, що біля села Підвисоке у Новоархангельському районі, за офіційною статистикою діяло кілька партизанських загонів, зокрема ім.Сталіна, «Південний» та ім.Чапаєва. Згадуючи про бій одного з цих загонів поблизу села Борщова, радянські історики пишуть, що «партизани завдали нищівного удару окупаційним військам». А ось що з приводу бою розповідав батько, який був 1927 року народження. Недільного дня німці відправили з

Підвисокого до Умані валку із кількох саней. Везли на залізничну станцію продукти, які зібрали по ближніх селах. На передніх і останніх санях сиділи поліцаї. Дорога за лісом пролягала повз Борщову. А того дня у селі грали весілля. Партизани прийшли з Явдошиного Яру, де у них були землянки, поїсти та розважитися. Коли хтось сказав про продуктовий обоз, що проходив повз село, вони повибігали з хати, завернули сани до лісу і вивантажили продукти до своїх землянок. Дядьків із саньми відпустили. Повернувшись у Підвисоке, вони доповіли волосному керівництву

про напад, а те зателефонувало в Умань. До лісу прибули дві вантажівки з есесівцями, оточили Явдошин Яр і з мінометів зрівняли землянки партизанів із землею...

Офіційна статистика говорить, що на Кіровоградщині діяло 20 партизанських загонів, керівництво якими здійснював підпільний обком партії на чолі з П.Василиною та М.Скирдою. Прізвище останнього не було увіковічене на карті Кіровограда напевне тому, що він покінчив життя самогубством. А от вулиця Василина існувала до ери декомунізації.

Торік її перейменували на Леоніда Куценка. Та на фасаді приміщення, у якому сьогодні медуніверситет, залишилася пам'ятна дошка на честь героя Василина. Висить на стіні будинку колишнього обкому компартії, а нині міської ради, у якому торік засідала комісія з декомунізації, і пам'ятна дошка підпільному обкому партії.

Уродженець села Леськи, що під Черкасами, Петро Василина у 1938 році був обраний першим секретарем Кам'янського райкому партії, а з утворенням Кіровоградської області став членом Кіровоградського бюро обкому партії, завідувачем сільського відділу. Був делегатом 18-го з'їзду ВКП(б) у березні 1939-го, учасником ВДНГ у тому ж році, у 1940-му нагороджений орденом Леніна. 3 липня 1941-го Василина керівник партизанського підпілля, секретар підпільного обкому партії. У серпні того ж року організував партизанські групи у Чигиринському, Златопільському та Кам'янському районах. У лісах Холодного Яру створив партизанський загін і був його комісаром. Закатований німцями в черкаській в'язниці в грудні 1941 року.

Такою була в радянські часи офіційна інформація про героя-партизана. У 1967 році працівник Кіровоградського облархіву Іван Пархоменко описав бій партизанів із фашистами 16 вересня 1941-го: «З табору вийшли в бік центральної дороги Василина, Куценко, комісар загону Беркін і кілька бійців. Усі несли пляшки з горючою сумішшю. Через деякий час почувся гуркіт моторів. На дорозі з'явилися бронемашини, танкетки. Перша машина порівнялася з Василюю. Розмахнувшись, він зі злістю кинув у неї пляшку. Броню лизнули язика полум'я. Натхненні прикладом Василина, партизани знищили ще кілька бронемашин. Танкісти й мотоцикли повернули назад».

Героїчна поема, інакше й не скажеш. Та через 50 років після цієї публікації інший працівник Держархіву області Іван Петренко, на підставі знайдених документів, стверджує про зовсім інше.

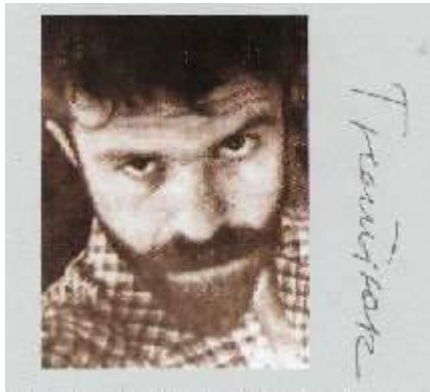
- Доля Василина склалася трагічно, а після війни обросла героїчними подвигами, проте героїки як такої не було, - переконаний Іван Данилович. - 10 серпня 1941 року Петро Василина прибув з Кіровограда до Холодного Яру у партизанський загін Кам'янського району. Пробув у лісі понад місяць. 16 вересня загін оточили німецькі війська. І цього ж дня, тобто у скрутну для партизан хвилину, Василина чомусь покидає ліс. Разом з ним загін залишили інструктор обкому партії Л.Перфільєв та місцевий партизан Петро Петренко. Вони відправилися до Пляківки у Кам'янському районі, рідного села Петренка, де з місяць прожили у його хаті. Під кінець жовтня Василина попросив командира партизанського загону А.Куценка виділити йому двох охоронців, щоб ті допомогли дістатися села Леськи, де проживали його батьки. П.Василина, Л.Перфільєв та

Г.Беркін у супроводі партизан дійшли до Лесьок. Усі троє мали зброю – пістолети і кілька гранат. Йдучи з Пляківки, Василина залишив у Петренка велику суму грошей – 30 тисяч карбованців, а також усі свої документи. У листопаді 1941-го поліція дізналася, що комісар переховується у будинків батьків. З десятків поліцаїв оточили садибу і знайшли Василина у повітці, де він сховався під сіном. Секретаря підпільного обкому партії відвезли до Черкас, де у тюрмі він і загинув. Смерть і обставини арешту засвідчив начальник Черкаського МВ НКВС Салгалов.

- Як бачимо, у тяжкий момент облави німців на партизан, партійний функціонер Василина, замість того, щоб організувати опір нацистам, чи власноруч зі зброєю в руках боронити базу загону, покинув ліс, боячись, напевне, за власне життя, - продовжує Іван Петренко. - У Пляківці він жив безбідно, маючи величезну суму коштів. У батьків під час арешту опору поліцаям не чинив, хоча і мав чим, але не зробив спроби з боєм вирватися від десяти місцевих охоронців порядку, а, навпаки, заховався у сні. Усі повоєнні розповіді про його героїчну поведінку серед партизан Холодного Яру є вигадками: участі у бойових операціях Василина не брав, нічого не організовував, навпаки, з лісу фактично дезертирував, подавши приклад рядовим партизанам. Також сумнівно, щоб зі зброї, яку він мав при собі, хоч раз прицільно стрельнув по нацистах.

Покрита поки що таємницею і справжня біографія іншого керівника партизанського руху Кіровоградщини – генерала Михайла Скирди. Напевне, не усе було правдою, що про нього писали у газетах та книгах, бо Скирда у 1979 році наклав на себе руки з-за нез'ясованих обставин.

НЕБЕЛІВСЬКІ ПАСТОРАЛІ ГРИГОРІЯ ГНАТЮКА

Минулого понеділка, 15 травня, в обласній бібліотеці ім. Чижевського у Кропивницькому відбулася презентація каталогу робіт Заслуженого художника України Григорія Гнатюка. Оскільки уродженець села Небелівка Новоархангельського району називав свої роботи пасторалями, то й видавці вирішили дати назву каталогу «Небелівські пасторали».

Це перша спроба зібрати роботи непересічного митця, який у 2012 році трагічно загинув у 62 роки у рідному селі. Вийшов каталог у поліграфічно-видавничному центрі ТОВ «Імекс-ЛТД» з Кропивницького. Ініціаторами його появи були працівники відділу мистецтв бібліотеки ім.Чижевського. Автором проекту виступив художник Федір Лагно, який добре знав Григорія Гнатюка. Зважаючи на обсяг коштів, які були виділені на видання, він вийшов тиражем 1000 примірників і у меншому обсязі, ніж планувалося. З повною версією каталогу можна ознайомитися на сайті бібліотеки.

Добрим словом на презентації згадали художника ті люди, які були з ним добре знайомі, або ж, як отець Олександр, вважають його своїми друзями, що багато чому навчили. За словами завідувачої відділом мистецтв бібліотеки Світланої Ушакової, першими, хто помітив талант Григорія Гнатюка і офіційно визнали це, були японці. Його роботи експонувалися у 1987-88 роках на виставці «Сучасне образотворче мистецтво» в цій країні і були відзначені медаллю. Коли ж про це дізналися у Москві, то у Київ надійшов запит: хто це, чому ми не знаємо такого художника?

Слід додати, що Григорій Гнатюк був першим митцем Кіровоградщини, який отримав у 2009 році звання Заслуженого художника України. Член Спілки художників України з 1987 року. Закінчив Харківське державне художнє училище (1975), живописно-педагогічне відділення. Працював у художньо-виробничих майстернях (Чита, 1975-1979). У 1980-1987 роках – художник-оформлювач Кіровоградського художньо-виробничого комбінату Художнього фонду УРСР. З 1987 року брав участь у всесоюзних, республіканських та всеукраїнських художніх виставках. Учасник міжнародних виставок: «Сучасний радянський живопис»(1987, Токіо), «Імпреза-89»(1989, Івано-Франківськ), Калінінград-90. Персональні виставки: Кіровоград (1986, 1987), Київ (1989,1990), Австрія (1998). Твори знаходяться в Галереї сучасного та східноєвропейського мистецтва «Червоний квадрат»(Лондон), дирекції виставок Міністерства культури Російської Федерації, дирекції виставок Міністерства культури України, Кіровоградському обласному художньому музеї, приватних колекціях Мартіна Мюлера (Цюрих), США, Канади, Німеччини,

Австрії. Основні твори: “Збір картоплі”(1981), “Двір”(1964), “Домашні клопоти”(1986), “Солять помідори”(1993), “Зникаючі блюзи”(1996), “Моя мати”(1999), “Біля криниці”(2000), “Очікування”(2002). Для творчості Григорія Гнатюка були характерні філософічність, глибокий психологізм образів, своєрідне поєднання української народної традиції та західно-європейського постімпресіонізму.

КОМЕРЦІЙНЕ УЧИЛИЩЕ «ТОВАРИСТВА ВИКЛАДАЧІВ»

У дореволюційні часи в Єлисаветграді було кілька комерційних училищ. Найбільш відоме - 1-ше комерційне училище, яке квартирувало у будинку Маріані на розі вулиць Дворцової та Миргородської (на його місці сьогодні пам'ятник першому трамваю – прим. ред.). А от про 2-ге комерційне училище «Товариства викладачів» інформації обмаль.

У зв'язку із закриттям приватного комерційного училища Бонч-Бруєвича, 29 травня 1911 року його директор Л.А.Кейль, викладачі та 300 учнів звернулися з колективним листом до губернатора. Вони просили дозволу на відкриття нового комерційного училища «Товариства викладачів». Через місяць, 22 червня, такий дозвіл міністерство надало. Училище стали називати 2-м комерційним. Розмістили його у щойнозбудованому будинку М.С.Макарова по вулиці Преображенській. Припускаємо, що це будинок №47.

Щоправда, міська влада спершу була проти цього. 1 вересня 1911 року будинок оглянула спеціально створена комісія, до якої входили, зокрема, лікар Л.М.Бомзе, міський архітектор П.Ф.Федоровський, інженер К.Е.Шостовський, санітарний лікар В.І.Фіалковський. Виявилося, що стіни нещодавно оштукатурили, і вони ще не встигли висохнути, через що у кімнатах була надмірна вологість. Комісія заборонила навчати дітей, поки не висохне штукатурка. Особливе заперечення висловлював лікар Фіалковський. Однак, навчання у цьому будинку усе ж розпочалося. Це, зокрема, підтверджує акт його повторного огляду тією ж комісією 5 жовтня.

Відомості про викладацький склад училища знаходимо у додатку до газети «Голос Юга» за 1913 рік. Директором був Леонтій Антонович Кейль, законоучителем - священник отець Іоанн Лювавський, викладачами А.Т.Бабчинський, Л.А.Вільман, Є.П.Вінтергерст, Е.Д.Жуган, подружжя Косовських, М.К.Ламбрінуді, Х.Х.Масс, В.Т.Пономарьов, А.М.Починалін, С.Г. Слюсаренко, О.О.Тулуб, А.В.Шафонський, лікарем – В.П.Гомберг.

З журналу учнів 2-го класу на 1911/12 навчальний рік дізнаємося, що серед учнів були хлопчики з відомими у місті прізвищами – Льова Заславський, Мойсей Державец, Лейба Немировський, Григорій Островський, Наум Любарський та ін.

У радянські часи у будинку була музична школа №2, з 1993 року - народний суд Ленінського району, зараз - виконавча служба. Будівлю відносять до типу новобудов перехідного періоду від стилізаторства в «цегляному стилі» до раціоналістичного напрямку у розвитку архітектури. Прямокутний у плані, без підвалу, з атиковим поверхом. Головний вхід у лівому куті вуличного фасаду. Між поверхами металеві сходи з ажурним огороженням. Вуличний фасад більш нарядний, його центральна частина виділена ризалітом. Стіни першого поверху рустовані. По вертикалі будівля має потрійну композицію, яка завершується атиковим поверхом. Верх другого поверху опоясує ажурний карниз з цегли.

Хто був автором проекту будинку М.С.Макарова – поки що не встановлено. Оскільки Петро Федорович Федоровський займав посаду міського архітектора Єлисаветграда з 1 лютого 1911 по 10 січня 1912 року, то, очевидно, йому доводилося наглядати за спорудженням будівлі. Відсутні також і відомості про фундатора будинку. Із замітки у газеті «Голос Юга» за 4 грудня 1908 року дізнаємося, що він був членом міської управи: *«Вчера из помещения «швейцарской» при городской управе неизвестно кем похищена шапка члена управы М.С.Макарова».*

ПОДЗВОНИ МЕНІ, ПОДЗВОНИ

Таксофони на вулицях міст у Радянському Союзі з'явилися у 1927 році, вони були ручними. Автоматичні набули поширення лише через три роки з введенням автоматичних телефонних станцій (АТС). До грошової реформи 1961 року вартість дзвінка з телефону-автомата коштувала 15 копійок, а потім – 2 копійки. По міжміських телефонах-автоматах можна було дзвонити не тільки у Москву, але й в столиці союзних республік. Після розпаду СРСР таксофони переобладнали, і з'явилася можливість дзвонити за жетонами, а потім - за таксофонними картками.

Типова картина часів СРСР - обірвані трубки у вуличних телефонах-автоматах, або просто не працює телефон з якоїсь причини. Особливо прикро, коли він з'їдав 2 копійки, а зв'язку не було. Деякі несвідомі громадяни кидали у телефони-автомати різні предмети, щоб здійснити розмову, апарати через це ламалися часто. Підлітки опускали в таксофон монету у 2 копійки на мотузці, а потім витягували її назад після дзвінка.

У 40-50-х роках радянські телефони-автомати розміщували в дерев'яних телефонних будках, потім - у металевих будках, у яких часто було розбите скло. Одну з таких будок сьогодні можна побачити на дачній ділянці у міліцейському кооперативі неподалік села Степне, де її колишній дільничний прилаштував під туалет.

У «Довіднику по місту Кіровограду» за 1958 рік наведені адреси 19 телефонів загального користування. Таксофони були у залі очікування залізничного вокзалу; на пошті та переговорному пункті по вулиці Гоголя; на поштових відділеннях на вулицях Чигиринській, Авіаційній та Кримській; в обласному суді; педінституті; на Колгоспному ринку по вулиці Карла Лібкнехта (Преображенській); на Новій Балашівці по вулиці 2-й Шахтарській та біля поштового відділення; у парку ім.Леніна (Ковалівський); біля міської Дошки Пошани по вулиці Леніна; біля банку та обласного управління сільського господарства по вулиці Карла Маркса; біля магазину міськкоопторгу по вулиці Шевченка, 19; на розі вулиць Карла Маркса та Леніна на площі ім.Кірова; біля готелю «Україна», який на той час знаходився у будинку №26 по вулиці Леніна; біля магазину №89 по вулиці Береславській, 39 (Єгорова).

Оскільки квартирні телефони у радянський час можна було встановити лише «по блату», тож вони були у не багатьох кіровоградців. Щоб здійснити екстрений дзвінок за номерами «01» (пожежникам), «02» (міліція) та «03» (швидка медична допомога), треба було бігти до таксофона. Дзвінки за цими номерами були безкоштовними.

Вуличні телефони-автомати у наш час велика рідкість. Мобільний зв'язок їх поглинув.

У ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОМУ ПОВІТІ БУЛО 12 ВЕРБЛЮДІВ

Переглядаючи щорічний додаток до газети «Голос Юга» за 1913 рік, у розділі «Тваринництво» звернув увагу на те, що у «приватних власників» Єлисаветградського повіту станом на 1911 рік було 12 верблюдів.

До цього не доводилося зустрічати у дореволюційних газетах та документах, щоб хтось з

землевласників тримав у своєму маєтку таких екзотичних для нашої місцевості тварин. Можливо, що хтось купив верблюда за для розваги, як, приміром. сьогодні олігархи купують для своїх домашніх звіринців тигрів чи крокодилів, уже не говорячи про страусів. А, може, цих верблюдів використовували як тяглову силу на якихось роботах.

Єдину згадку про верблюда вдалося знайти лише у книзі «Материалы для оценки земель Херсонской губернии. Том II. Елисаветградский уезд (статистико-экономическое описание уезда). Херсон. 1886»: *«До чего иной раз доходит зверство особенно землевладельцев из непривилегированных сословий показывают случай имевший место в даче №51, где один землевладелец из мещан застрелил верблюда, принадлежащего его соседу, за то только, что тот переступил его межу»*. Очевидно, дача №51, або ще як її називали - Буховецька дача, знаходилася у селі Буховецьке, нині у Бобринецькому районі, за 44 км на південний захід від Бобринця.

Загалом за даними ветеринарного відділення земської управи, у повіті на 1911 рік було майже 197 тисяч коней, 85 тисяч корів, близько 67 тисяч іншої рогатої худоби, майже 19 тисяч волів, 58 тисяч овець, більше 76 тисяч свиней, півтори тисячі кіз, 18 ослів та 12 верблюдів. Того ж року земство закупило партію племінних биків для розвитку тваринництва. На обліках ветеринарного нагляду повіту були 16 приватних заводів рогатої худоби, які мали 56 биків-виробників. Для поліпшення верхових та робочих коней у повіті користувалися жеребцями з Єлисаветградської казенної конюшні, яка у 1911 році відпустила на случні пункти 90 жеребців, якими, за даними конюшні, були покриті 2598 маток, з яких 57% належало селянам. Тварин лікували в 16 амбулаторіях, і у 1911 році ветеринари прийняли майже 40 тисяч тварин, яких 14,6% мали заразні хвороби (короста, сап, сибірська язва, мито, інфлюєнція).

ЛИСТ ДО СТАЛІНА

У Центральному державному історичному архіві України зберігається лист комсомольця Пастушенка, жителя села Полонис- те (нині Голованівського району Кіровоградської області). Надісланий він на початку 1932 року Йосипу Сталіну. Автор сподівався, що «вождь усіх народів» не відає, яким каторжним є життя селян, і розповідав йому про вивезення хліба у хлібозаготівлю та голодування колгоспників.

«Добрий день, шановний секретар ВКП(б), товариш Сталін!

До Вас пишу листа з України, з глухого закутка села. Візьміть військову карту і знайдете село на річці Ятрань, зветься Полонисте на Уманщині Бабанського району.

Ось таке вислухайте, тов. Сталін! Село має 317 дворів, колективізоване на 100%. А що, тут думаєте радянська влада? Ні, не радянська, а чисто буржуазний строй. Пригадайте панщину, 6 днів роби панам, а 7-й - неділя, в яку не можна робити, бо свято. Так і на селі, щодня роблять в артілі.

Коло дому нічого, крім будівель, а ти податок із дому дай за те, що робили в колгоспі, самообкладання віддай, позику підписався в колгоспі на 40 крб. - віддай із дому.

Третій рік в колгоспі усупільнено все, та ще й хлібозаготівлю дай за ту землю, що здав у колгосп за 3 роки. Не йди до колгоспу за хлібом, бо ще й сам здай пудів 45 з 3 дес. поля, ну і пай у кооперації 28 крб., аванс і будівництво теж до 15 крб. здай з дому, а за продукти за три роки - копійки грошей, отаке життя.

Село виконало план на 65%. Колгосп вивіз весь хліб до фунта, всі культури. Зараз коням ні в зуб, лише пшенична січка і кроплять ме- лясом, вже загинуло 56 коней.

На селі щоденно гине з голоду 3-4-6 коней, нема ні зернини. Свиней було розвели 500 штук, вже подошло з голоду 184 штуки, їдять жом за січку. Лише мається 60 корів, з яких у м'ясо йде 46 штук, а на все село лишається на 1932 р. 14 штук.

Оце вам розплід скота, бо район буряково-скотарський і є передбачення, що протягом двох місяців погине вся худоба, і починають вмирати з голоду люди, пухнуть, діти кажуть - „хліба, хліба“.

Не думайте, шановний керівник, що не робили люди (і вдарно), але був недорід, який до уваги ніхто не бере. Прошлий рік урожай був середній і то ледве прожило населення і план був 38 тис. пуд., а зараз 57 тис. пуд. Зараз буксир над буксиром, бригада 86 осіб ходить 3 місяці і нічого не роблять, день у день ходять під кожну хату. Від початку кампанії уже пере шпарили разів 60 кожну хату. Забрали до фунта всі городні культури, в колгоспі, в колгоспників залишили на душу 2 пуда картоплі, а всю до фунта - в заготівлю.

Ніякого передбачення на весняний посів, насіння ні фунта немає, ніякої культури - ні картоплі, ні фа- солі, ні віки, ні чечевиці, ні гороху, ні гречки, ні проса, ні ячменю, ні вівса, ні сої - все до фунта, і буряки, і капусту квашену забрали, і забирають курей. і здають селяни, бонічим годувати, іде таємний забій кролів. Оце таке, товаришу Сталін.

Трудовень обійшовся 37 коп., а пара чобіт - 36 крб., пара черевиків - 26-22 крб., костюм - 80 крб., який був 25 крб. прошлий рік. Ви розумієте, що і пачка папірос 35 коп. роз- курочних.

Отак, тов. Сталін, сто день на одну пару чобіт, урівнялка, довели владу рад. Керують не робітники і селяни, а поміщики та буржуї, тому що робітник не буде висисати останньої крові з серця, тому що він розуміє голод і холод. Фунта соломи не дають, в хатах холод, роз- куркулюють бідняків, колгоспників викидають з колгоспу за те, що хліба не дають.

Зажим - не дають селянові балакати на зборах, садять в БУПР. Кажуть, «ми тюрем не будуємо, а руйнуємо», а в нашому районі уже 9 кулацьких хат повних. З будинка збудували нових, садять і судять нізащо. Що захотіли активісти, то й зробить, а маса ні при чому. Сільраду вибрали, але й жодного члена вибраного, всі нові й нові чужі люди, не вибрані, і та ж кооперація, і все.

Маса населення підбурена проти радвледи, немає ніякої культроботи, одна хлібозаготівля й годі, сіль- буд закритий, ніхто не йде, чекаючи з дня на день смерті. Робітникам, які працювали колись у колгоспі, а зараз пішли на промисловість, їх дітям і дружинам нема спокою. Пайок, який привозять, забирають голодні. Вечором не можна вийти в село, б'ють каміннями, скидають чоботи, в кого є, населення босе, голе, голодне, діти не відвідують школи, тоже босі, голі і голодні, без гарячих сніданків не один місяць і хліба, лише чай без цукру. В селі ні гасу світить, ні мила, про жири, то й не згадує, нема соняшника, ні фунта з 40 га не залишилось, все в заготівлі.

Отак-то, про те, що нема й не говори, бо стільки розікрали, не шукай ніде, щоб купити хліба, бо звуть опортуністами. Отаке-то на селі, хоч суди і кажи, що опортуніст. Ні, я радянський, сам щодня по хліб хожу.

Комсомолец, секретар осередку, член бюро РКМ Пастушенко».

Підпис автора листа завірений печаткою «З оригіналом згідно: Голова Бабанського РК (робітничого контролю) і КРСІ (комісії робітничо- селянської інспекції) Г. Х. Макси- менко».

Та до Сталіна лист не потрапив. З секретаріату вождя його переадресували до Харкова у ВУЦВК для розгляду. А звідти - до Бабанського райвиконкому з супровідною запискою: «...розслідувати справу та вжити заходів до поліпшення стану колгоспу». Перевірку проводив той же Максименко. Автор листа він на диво (!) не встановив, назвав листа анонімним. У Полонистому проживало на той час троє Пастушенків. Сьогодні припускають, що автором листа міг бути Максим Маркіянович Пастушенко.

«ПРАЦЮВАЛА ВІСІМ ДЕНЬ, ЗАРОБИЛА ТРУДОДЕНЬ»

Спогади сільських жителів про колгоспний «рай»

Трудовні як оплату праці у колгоспах запровадили на початку 1930-х. Власне, трудовень — це один вихід на роботу, за що обліковець колгоспної контори записував «паличку». Кожен селянин мусив відробити 60—100 трудовнів на рік — залежно від регіону та рівня механізації колгоспу. Школярі, старші 12 років, мали обов'язкових 50 трудовнів. Хто не виконував, виганяли з колгоспу. Могли відібрати присадибну ділянку. Під час війни планку підняли до 150 трудовнів на рік. За невиконання карали виправними роботами.+

Більше трудовнів — більша оплата. Однак це мало стимулювало селян, бо платили наприкінці року — після того, як колгосп «здавав план». Тобто частину врожаю віддавали державі. Ще частина лишалася в посівному фондї. А решта — саме для зароблених трудовнів. Скажімо, нараховували 1 кг зерна на трудовень, але коли неврожай, могло бути й по 200 г. Часто платню видавали олією і цукром. За свідченням С.В. Косіора, генерального секретаря та першого секретаря ЦК КП(б)У у 1928—1938 роках, у 1931 році 48% господарств України нічого не видали на трудовні.

У знаменитій у 1940—1950-х роках п'єсі Корнійчука «В степах України» голови колгоспів Галушка і Часник починали сварку із запитання: «А скільки твої люди одержують на трудовень?» Його добре розуміла публіка, бо колгоспне начальство могло маніпулювати обліком як завгодно.

Трудовень був популярною — бо життєво важливою — темою в кожній колгоспній сім'ї. Завдяки їй дітей учили ще до школи. Це — ніби наочне засвоєння перших навиків письма й лічби одночасно. Ідучи на роботу, батьки казали дитині: «Пиши трудовні!» І та писала палички — так,

ніби що більше й краще напише, то більше достатку буде в хаті. Завжди була спокуса вчитися рахувати ті чарівні палички — до сотні й більше.

Автору цих рядків неодноразово доводилося чути розповідь батька, чому він пішов з колгоспу. У 1960 році мій старший брат мав іти у перший клас. І так вийшло, що батько-тракторист не мав за що йому купити взуття. Грошей не давали у колгоспі, а за трудовні повинні були розраховуватися восени. Виручив дядько, який працював водієм у держустанові, позичивши гроші, щоб зібрати брата у школу. Після цього батько правдами-неправдами пішов з колгоспу у лісництво. Правдами-неправдами, бо не відпускали...

«Моя бабуся в 1947-му за рік роботи отримала 14 кг зерна (вдова, п'ятеро дітей від трьох років), — пригадує О. Панасенко, уродженка села Тернівка Новоархангельського району. — Померла з пенсією у 8 рублів. Її сестра якось не відробила трудовні — отримала два роки таборів».

«Моя мати, Любов Григорівна Пономаренко, розповідаючи про своє дитинство у селі Миронівка Світловодського району, говорила, що сім'я зводила кінці з кінцями лише за рахунок підсобного господарства, — говорить кропивничанка А. Ртвеліашвілі. — Сухофрукти, яйця, городину возили на продаж будівельникам Кремгесу. Так мали мізерні живі гроші, щоб купити щось з одягу».

Подібне можуть пригадати й інші читачі старшого віку, дитинство яких минуло в селі. Комсомолец з села Полонисте Бабанського (нині Голованівського) району Пастушенко, вважаючи, що у Москві не знають, які неподобства відбуваються в українському селі, описав їх у своєму листі, адресованому Йосипу Сталіну 10 лютого 1932 року: «...Оце таке, товаришу Сталін. Трудодень обійшовся 37 коп., а пара чобіт — 36 крб., пара черевиків — 26—22 крб., костюм — 80 крб., який був 25 прошлий рік. Ви розумієте, що і пачка папірос 35 коп. розкурочних. Отак, тов. Сталін, сто день на одну пару чобіт, урівнялка, довели владу рад».

Щоб зрозуміти, як жилося українським селянам, наведемо кілька цифр. Так, у блокадному Ленінграді пайка хліба була 250 г на робітника. 1941-го добова норма штрафного пайка у радянських таборах — 350 г житнього хліба. Німецьким військовополоненим давали 300 г сірого та 300 г білого хліба...

Звісно, порівнювати пайку в концтаборі з нормою на трудодень, може, й некоректно, але не забуваймо, що селяни мали ще платити: воєнні займи і облігації (спробуй не візьми), податок на всі фруктові дерева, натурподаток 300 яєць з двору на рік (байдуже, чи є кури), шкіру з кабана чи корови — здай, сало — здай. І плюс самооподаткування — скільки не шкода, але не менше, ніж... Грошей не платили зовсім, паспортів не видавали. Чим не кріпацтво?!

Гроші на трудовні почали давати з 1959 року. Трудодні скасували 1966 року. Ввели фіксовану платню.

ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКЕ ЖИТТЯ І СЦЕНА ГНАТА ЮРИ

Один із туристичних маршрутів Кропивницького могли б присвятити корифеєві українського театру

Спортклуб «Зірка». У часи Гната Юри у цій будівлі був театр заводу Ельворті, де відбувся дебют Гната Петровича як актора

Погруддя Гната Юри у музейній кімнаті у Підлісному

У селі Підлісне Олександрівського району (Кіровоградська область) про знаменитого його уродження, корифея української сцени Гната Юри, нагадують пам'ятник-погруддя, встановлений поряд із сільським клубом на колишній родинній садибі, та музейна кімната, яку відкрили у січні 1988 року з нагоди 100-річчя від дня народження земляка.

Батько Гната Юри — Петро Мусійович — обробляв у Федварі (так називалося село до 1944 року) невеликий наділ землі і був писарем у волосному правлінні. Він мав тринадцятеро дітей, та залишилося живими четверо — Терентій, Гнат, Олександр і Тетяна. Усі вони присвятили своє життя сцені.

«Ледве мені минуло 7 років, батько повів мене до земської трикласної школи», — згадував своє дитинство Гнат Петрович. Приміщення школи було поряд із садибою Юрів, у ньому зараз церква. У 1898 році Гнат закінчив навчання і протягом двох років допомагав батькові переписувати папери у волосному правлінні. До речі, і цей будинок зберігся в Підлісному. За радянської влади в ньому була школа, аж поки поряд не збудували нове приміщення.

Далі починається єлисаветградський період. В автобіографії та спогадах, які були написані уже в літньому віці, Гнат Юра приділив йому мало уваги. Та й, власне, поки що ніхто з краєзнавців його не досліджував.

А почалися ці часи, як писав Юра, раптово: «Та раптом, за порадою дядька Афанасія, що жив у Єлисаветграді (тепер Кіровоград), мене одвели до міста й «определили» на службу. Працюючи вдень у нотаріальній конторі, я мусив вечорами допомагати дядькові переписувати папери в земській управі».

Прізвище дядька Афанасія, по чийій лінії він був дядьком — по батьківській чи материнській, де проживав в Єлисаветграді і де працював, Гнат Петрович не вказує. Та, судячи з того, що він допомагав дядькові переписувати папери в земській управі, можна припустити, що дядько Афанасій саме там і працював. Будинок земської управи на розі вулиць Шевченка та Чорновола у Кропивницькому також зберігся. Сьогодні у ньому один з корпусів гімназії.

В автобіографії Гнат Юра згадує, що працював у нотаріальній конторі В.Г.Шевченка. Нотаріус Шевченко мав власний будинок по вулиці Безпопівській (нині — Гоголя) на розі з Поліцейським (Декабристів) провулком. Очевидно, там же була й контора, куди ходив на роботу Гнат Петрович.

Ще три будинки у Єлисаветграді тісно пов'язані з театральним життям Гната Юри. Це приміщення Громадського зібрання (не збереглося), Зимовий театр та театр заводу Ельворті. Туди він ходив з дядьком дивитися вистави. Першою п'єсою, яку Юра побачив на сцені міського театру, був «Бідний Генріх» Гауптмана. Дядько Афанасій познайомив Гната з місцевими акторами-аматорами з українського драматичного колективу, що існував при заводі Ельворті, куди згодом прийняли юнака. На сцені заводського театру відбувся його дебют як актора.

«Ніколи не забуду, як мені вперше довелося вийти на сцену. Йшла якась мелодрама, здається «За батьківської справи». Грав я, мабуть, примітивно, але з великою щирістю, намагаючись передати всі страждання героя. Глядачі нагороджували мене оплесками. Після вистави дядько Афанасій підходив навіть до незнайомих людей і з гордістю казав: «Це грав мій племінник!» — пригадував Гнат Юра.

У 1904 році Гнат Юра уже керував одним із гуртків любителів сцени.

«В юнацькі роки писав вірші, перекладав Некрасова, Гейне. Час од часу місцева російська газета «Голос Юга» друкувала мої рецензії на спектаклі приїжджих труп за підписом «Загарій». Водночас посилено займався самоосвітою, бо завжди пам'ятав слова дядька Афанасія про те, що хорошим актором може стати тільки освічена людина. Довелося наймати репетиторів і щороку складати іспити екстерном. Так я закінчив шість класів реального училища». Спершу у нотаріальній конторі Гнат одержував 10 карбованців щомісячно, тож займався самоосвітою. А коли став отримувати 25—40 карбованців, найняв учителя. Іспити за шість класів реального училища (нині машинобудівний технікум) склав у 1907 році.

Оскільки в Держархіві Кіровоградської області відсутня більшість номерів газети «Голос Юга» за 1906 рік, нам не вдалося віднайти рецензій Гната Юри. Проте знайшли два його вірші: найбільш відомий «Україна» був надрукований у газеті за 6 травня 1907 року, ще один вірш — «Зелені святки» — вийшов під рубрикою «фейлетон» у номері за 10 червня 1907 року.

Про перший вірш Гнат Петрович писав, що він «приніс і популярність, і великі неприємності», — за ним почала стежити поліція.

В Єлисаветграді Гнат Юра вперше побачив вистави за участю Марії Заньковецької, Івана Карпенка-Карого, Миколи Садовського та Панаса Саксаганського. У Єлисаветграді він написав перший драматичний твір, проте цензор не дозволив його ставити.

«У 1907 році трапилася велика подія: я став професійним актором», — згадував Гнат Петрович. Відомий антрепренер С.Максимович запропонував вступити в його труп. Потім були трупи Дукельського та Габрієле. З останньою Гнат залишив Єлисаветград...

У Кропивницькому збереглися: будинок нотаріуса В.Г Шевченка, приміщення земської управи, театр заводу Ельворті і приміщення реального училища, яке екстерном закінчував Гнат Юра. Та ще на жодному з них немає меморіальної дошки на честь корифея українського театру.

Та й у селі Підлісне, через яке пролягає дорога з Кропивницького на Київ, ви не побачите вказівника, що тут народився Гнат Юра, і що у селі є його пам'ятник-погруддя та музейна кімната.

А вона, до речі, з часу відкриття не змінилася. Хіба що на стендах замість шести графічних листів у техніці туш-перо, які виконав у 1987 році нині покійний художник Юрій Семенович Ботнар, ви побачите їхні ксерокопії. Восени минулого року Ботнар звертався письмово до голови сільської ради Сергія Кармазіна, щоб передали ці листи із зображеннями Гната Юри на зберігання в обласний краєзнавчий музей, оскільки музейна кімната в Підлісному в аварійному стані. Але йому в цьому відмовили, мотивуючи, що ці роботи перебувають на балансі громади, і за них були сплачені кошти. Зараз, за словами Кармазіна, ці листи лежать у сейфі у сільраді, а оцінені вони у 46 гривень кожна.

Власне, хіба можна оцінити мистецтво та історію? Та й чи цінуємо ми їх?

ПОНІВЕЧЕНА ПАМ'ЯТЬ

Можна говорити, що піонери-герої — міф, породжений тотальною пропагандою. Водночас 13-17-річні гинули по-справжньому, і своїми вчинками вони не заслужили на забуття

Більше місяця тому в селі Підлісне Олександрівського району на Кіровоградщині скинули з п'єдесталу на землю пам'ятник четвірці місцевих піонерів, які у роки Другої світової війни були зв'язковими партизанського загону. Спершу вандали здерли частину бронзового облицювання пам'ятника, а через кілька днів довершили свою чорну справу. Пам'ятник лежить на землі, обмотаний целофаном чиєюсь господарською рукою від подальшого руйнування. Якою буде його доля — невідомо.

Восени 1943-го гестапівці після жорстоких катувань напівживими закопали в землю місцевих підлітків Федора Шепеля, Яшу Матвієнка та двох Іванів — Юрченка та Коноваленка. Юним героям у 1970-му земляки встановили пам'ятник роботи кіровоградського скульптора Аркадія Мацієвського. Поставили його у центрі села, у сквері між сільрадою та Будинком культури, поряд зі стелою з іменами односельчан, які загинули у роки війни.

Наприкінці 90-х років були відлиті чотири гіпсові скульптури підлітків за формами пам'ятника і встановлені у коридорі місцевої школи. У перші роки незалежності України їх перенесли на подвір'я школи. А там по скульптурах пройшла рука вандалів, знищивши їх.

А в 1977-му вийшла з друку повість Дмитра Ключенка «Хлопці з нашого села», яка розповідає про подвиг четвірки підлітків з Підлісного. Автор повісті відомий як проректор та доцент кафедри історії України тодішнього Кіровоградського педінституту. Три роки писав він повість на хвилі тогочасної героїзації піонерів, учасників війни.

Поколінню читачів, яке застало піонерське дитинство і комсомольську юність, не треба пояснювати, хто такі піонери-герої. Їхніми іменами називали піонерські дружини, школи, вулиці

та кораблі. Про них писали книги, знімали фільми і ставили спектаклі. Піонери-герої масово увійшли в радянське життя в 1960-х. До них записували всіх — від Павлика Морозова до Гриші Акопяна, тих, чиї вчинки навряд чи можна назвати героїськими, хто ніколи не був піонером або і взагалі, як Гриша Акопян із Гянджі, не існував. Особа останнього героя — чистої води вигадка письменника на замовлення ЦК ЛКСМ Азербайджана. Хоча зараз кажуть, що дві третини піонерів-героїв справді мали певні бойові заслуги.

Звісно, було замовлення і у Ключенка написати про героїв-піонерів Кіровоградщини. З погляду виховання юного покоління це, напевне, було правильно. Але пропаганда і реальне життя не завжди співпадають.

Ось і старожили Підлісного кажуть, що в книжці Ключенка багато вигадок. Так, покійна сестра Федора Шепеля — Любов Кузьменко — говорила, що насправді все було не так, що Федю

надурили, посилаючи в ліс попередити партизанів про облогу, яку мали проводити німці. Оскільки Федя вагався, іти чи не йти, то йому пообіцяли, що нагородять медаллю, яку він отримає з рук самого Сталіна. А на узліссі підлітка затримали німці, потім затримали і трьох його друзів, оскільки їх постійно бачили разом.

Вірити словам жінки чи пафосу книги — особиста справа кожного. Через 70 років встановити правду тих часів нереально, оскільки давно немає серед живих свідків тих подій. Та й чи треба це робити...

На стенді в музеї історії села Підлісне — чотири портрети місцевих героїв-підлітків. Щоправда, на одному з них — брат Феді Шепеля. Як говорила Любов Кузьменко, коли збиралися робити пам'ятник, то не знайшли для скульптора в родинних фотографіях зображення Федора, а треба було когось увіковічнити, тож увіковічили брата.

Звісно, можна говорити, що піонери-герої — міф, породжений тотальною пропагандою, а їхнє життя надто лаковане та офіційне. Водночас 13-17-річні гинули по-справжньому, і своїми вчинками вони не заслужили на забуття. В будь-якому разі на такий вандалізм, який вчинили в гонитві за металом їхні ровесники сьогодні в Підлісному.

«КОБЗАРІ» РОДИНИ БОЯРКІВ

Про домашню традицію та непросту долю її засновника

У домашній бібліотеці Валентини Боярко понад два десятки «Кобзарів» різних років видання

У домашній бібліотеці Валентини Василівни Боярко, вчительки української мови та літератури Созонівського навчально-виховного комплексу, що в Кіровоградському районі, понад два десятки «Кобзарів» різних років видання, не рахуючи інших книжок із творами Тараса Григоровича Шевченка. І не тому, що цього вимагає педагогічна діяльність. «Кобзарі» супроводжують життя кожного з членів родини Боярків. Крім того, всі вони з дарчими підписами з нагоди якоїсь знаменної дати.

«Ця сімейна традиція бере початок із «Кобзаря», який купив і підписав мені батько у день, коли я народилася, — говорить Валентина Василівна. — А до того всі дев'ять років, які батько, Василь Федорович, відбув у засланні на копальнях у Джеккагані, його душу зігрівала кишенькова книжечка з

віршами Кобзаря».

Василь Соломка здобував диплом агронома 20 років. Такі тоді були часи, коли не особливо рахувалися з людськими долями, та й взагалі з людським життям. 1937-го вступив до Одеського сільськогосподарського інституту. Та через два роки призвали в армію. Під час війни зустрівся з майбутньою дружиною Ніною. А після війни повернулися до батьків дружини в село Скалева Новоархангельського району, і Василь поїхав до Одеси закінчувати навчання в інституті.

Але й ця спроба була не остання. 1947-го Василя звинуватили в шкідницькій діяльності, яка підриває сільське господарство. Ще більшим абсурдом було інше звинувачення: мовляв, під час війни вбив товариша і привласнив його прізвище. За вироком «трійки» отримав 25 років виправно-трудових таборів і п'ять років уразення в правах, без права листування.

«Мама повернулася з маленьким братиком Миколкою в Скалеву, — говорить Валентина Василівна. — Влаштувалася на роботу на завод у райцентрі. Та викликали у райвідділ НКВС і попередили, що оскільки вона дружина «ворога народу», то працювати не має права. Довелося матері їхати з Миколкою в місто Сталіно, де працювала на будівництві шкільна подружка. Розрахунок був на те, що у великому місті не знають, що чоловік на засланні, й не цікавитимуться ним».

Після смерті Сталіна батькам Валентини Василівни спершу дозволили листуватися. А 1956 року справу Василя Соломки перекваліфікували на іншу статтю, зі строком ув'язнення сім років, і звільнили його.

Трохи підлікувавшись, Василь Федорович повернувся до навчання й, нарешті, отримав диплом. Працювати направили на щойно створену Созонівську дослідну станцію під Кіровоградом. У Созонівці народилася й донька Валентина.

Повністю реабілітували Василя Соломку 1965-го. Повернули бойові нагороди, військове звання. Навіть пропонували відновитися в партії, але колишній в'язень ГУЛАГу відмовився.

«Батько працював головним агрономом, старшим науковим співробітником, — продовжує Валентина Боярко. — Гарно грав на гітарі, добре малював, збирав бібліотеку — давалася взнаки тяга інтелігентної людини до книжок. А вони майже всі були підписані. На мій день народження батько купив «Кобзаря» й підписав його».

Помер Василь Федорович Соломка у 58 років — позначилася робота на копальнях під час заслання. «У нашій родині не говорили про репресії. А коли батько помирав, то сказав мені, що він сидів у тюрмі, але не зі злочинцями та розбійниками, і що з часом я зрозумію, що було насправді», — говорить Валентина Іванівна.

Уже після закінчення педучилища в Олександрії Валентина Василівна дізналася про трагічну долю батьків. «В училищі я познайомилася з майбутнім чоловіком, Сергієм Боярком. Він із Полтавщини, навчався на вчителя креслення та малювання. Що цікаво, в нього був свій

«Кобзар». Купив його 1967 року в Каневі, куди їздив із класом на екскурсію на могилу Тараса Шевченка», — пригадує жінка.

Коли ж у Валентини та Сергія Боярка народилися донька Лілія та син Віталій, вони їм також подарували перші «Кобзарі». Так, з роками бібліотека поповнювалася. Приміром, 2004-го син Віталій разом із невісткою Юлею закінчували педуніверситет у Кіровограді й отримали подарункові «Кобзарі» з дарчим підписом одного з народних депутатів України. А нещодавно у Віталія народилася друга дитина, тож бабуся з дідусем і їй подарували книжку з віршами Тараса Шевченка. «Звісно, родинна традиція дарувати одне одному «Кобзарі» не для того, щоб красиві книжки стояли на полиці шафи. Я знаю багато поезій Шевченка. Знають їх чоловік і діти. Знатимуть і онуки. Найбільш пам'ятний для нас цикл із 13 невеличких віршів «В казематі», написаних поетом у травні 1847 року у фортеці перед відправкою у заслання. Напевне, тому, що ці невольницькі вірші Шевченка перегукуються з долею батька Василя Федоровича Соломки», — завершує Валентина Боярко.

ВЕЛИКОДНІ ЛИСТІВКИ ЮРІЯ ТЮТЮШКІНА

Кропивничанин зібрав понад 200 вітальних послань початку XX століття

якість багатьох краща, ніж у сучасних альбомах. Автори експериментували із різними матеріалами, застосовували різноманітні аплікації. Із написів і малюнків на листівках можна зробити висновок, що віддруковані вони за межами Російської імперії, напевне, в Німеччині. Більшість листівок у колекції підписані й адресовані жителям Єлисаветграда.+

«На окремих листівках адресанти намагаються, окрім вітань зі святом, розповісти родичам чи знайомим про новини зі свого життя, — говорить Юрій Володимирович. — Тому вони берегли площу листівки, писали дрібним почерком і з обох сторін. На малюнках — курчатка в різних варіаціях і ситуаціях. На листівках зображено і символ Великодня — яйце. Так, на одній із карток хлопчик із дівчинкою везуть на дерев'яному візку велике яйце».

Ось і на листівці, яка надійшла єлисаветградцю Г.Руцькому на вулицю Вокзальну 1910 року, зображено квартет курчаток, двоє з яких грають на контрабасах, а двоє співають арію. На іншій листівці, яка адресована тому ж таки Руцькому, але відправлена 1906 року, дівчинка стоїть біля ящика з яйцями, а по траві бігають курчатка, символізуючи зародження життя.

А ось на цій листівці біля миски з їжею кілька цуценят та курчат, яких повчає мати-квочка. Листівка відправлена 4 квітня 1907 року з Новоархангельська у Єлисаветград на вулицю Миргородську (нині — Шульгіних).

Є й листівки з не характерними для свята Великодня малюнками.

Приміром, на одній із карток над привітанням «Съ праздником Св. Пасхи» летить аероплан, яким керує зайченя, а на зеленій траві ще двоє зайченят. Коли виготовлена ця листівка — невідомо.

А от відправлена вона 12 квітня 1925 року. «Алеша! Поздравляю тебя с праздником Пасхи, желаю встретить и провести в радости. Твоя сестра Вера». Очевидно, цю листівку Вера відправила братові у конверті, інакше б її вилучили на пошті.

ЧОТИРИ АРЕШТИ СВЯЩЕНИКА РОМАНОВСЬКОГО

Ми розповідали про Петропавлівську церкву. Одним із найбільш відомих її священників був Михайло Іванович Романовський. Він народився 12 вересня 1870 року у Тверській губернії в сім'ї псаломщика. Після закінчення у 1894 році духовної семінарії служив псаломщиком у місті Торжок. У 1904 році переїхав із сім'єю у Єлисаветград, був ієреєм домової церкви кавалерійського юнкерського училища. Відомо, що 21 листопада 1915 року відправляв панахиду над тілом генерала Самсонова. З 1920 по 1928 рік (з перервами) - ієрей Петропавлівської цвинтарної церкви.

Уперше отця Михайла Рома новського заарештували чекісти у 1923-му за те, що підписав папір про добровільний збір коштів серед населення на потреби церкви. Призначили 6 місяців тюремного ув'язнення із застосуванням примусових робіт. Після відбуття покарання повернувся до служби у церкві. Та 15 червня 1927-го його знову арештовують. Звинуватили в „антирадянській агітації, поширенні прокламацій контрреволюційного змісту“. Просидів у тюрмі до серпня і був звільнений.

У травні 1928-го у Петропавлівській церкві стався розкол і священники Василь Соколов, Михайло Романовський і Сімеон Ковальов пішли з неї. У січні 1929-го їм вдалося організувати свою громаду і отримати Скорбященську церкву на Миколаївській слобідці.

10 березня 1931-го Михайла Романовського заарештували утретє. До цього, 15 січня того року, у Зінов'євській окрузі були заарештовані 16 священнослужителів по справі Істинно-Православної Церкви. Паралельно була сфабрикована справа „Зінов'євської військово-офіцерської контрреволюційної організації“, яка нібито існувала з 1924 року на чолі з полковником Карпенком. І з моменту виникнення у ній буцімто перебував Михайло Романовський. Навесні 1927-го він залучив до організації ще шістьох священнослужителів. За дорученням Карпенка нібито був створений церковний антирадянський осередок. Слідство намаглося довести, що ця „військово-офіцерська організація“ до січня 1931-го існувала у Зінов'євську. У справі заарештували 81 особу. 22 травня 1931-го Колегія ОДПУ затвердила обвинувальний висновок. 14 грудня 1931-го священника Михайла Романовського засудили до 3 років заслання на Північ.

На початку 1937-го Романовський повернувся у Кірово. Та 3 березня його арештували у черговий раз. Під час обшуку „речових доказів“ не знайшли, але це не завадило посадити у тюрму. Звинуватили священника у членстві в контрреволюційній групі релігійників, агітації серед віруючих громадян, в організації контрреволюційних проповідей та зборів, молінні під час богослужіння за репресованих священнослужителів. Усі ці звинувачення і свідчення «очевидців» увійшли в обвинувальний висновок (не датований, орієнтовно 7 грудня 1937-го). Постановою Трійки при УНКВС по Миколаївській області священника Михайла Романовського засудили до вищої міри покарання - розстрілу. Під час слідства він утримувався у в'язниці у місті Кірово. 27 грудня 1937-го Романовського розстріляли. Реабілітований 14 квітня 1989-го прокуратурою Кіровоградської області.

НА КОЛИМУ ВІДПРАВИЛИ УСЮ ТРЕТЮ ЗМІНУ

Репресії в СРСР, як і все інше, здійснювалися планово. Так, НКВС України отримав із Москви наказ репресувати в 1937 році 28 000 чоловік. Але плани було прийнято перевиконувати. Тому нарком внутрішніх справ УРСР І.Леплевський двічі звертався в Москву з проханням збільшити ліміти на репресії. Як наслідок, «червонозоряна столиця» прислала в Україну нові плани: розстріляти — 26 150 чоловік, відправити у концтабори — 37 600.

Потрапив до цього списку і 40-річний Антон Назарович Чудний. У 1937 році він працював на заводі «Червона зірка». Зазвичай ходив у другу зміну. Та того дня майстер наказав виходити у третю, бо захворів один з робітників, а замінити його міг тільки Чудний. Опівночі до цеху під'їхало кілька «воронків». З них вийшли зо два десятки людей у міліцейській формі. Вони наказали зупиняти виробничий процес і заштовхали усіх до «воронків».

Уранці ніхто з робітників третьої зміни додому не повернувся. Усіх оперативно судили, назвали «ворогами народу» і відправили на Колиму. Антону Чудному дали 10 років.

- Моїй мамі Любі на той час було 16 років, - говорить жителька обласного центру Ганна Іванівна Бур'янська, - та вона уже працювала на заводі. Її викликали на комсомольські збори і наказали відмовитися від батька. Мати не захотіла цього робити. Тоді її звільнили з роботи, сказали, що не хочуть працювати поряд з донькою «ворога народу».

Після того, як Антона Чудного судили, мачуха вигнала його доньку з дому, і вона подалася до Криму, де працевлаштувалася у Керчі на рибзавод. Там познайомилася з 32-річним бондарем Іваном Васильовичем Сонченком. Він був удівцем, мав дитину.

- У Керчі я народилася у 1941-му. Свідоцтво про народження було виписане татарською мовою. Мати вирішила поїхати до батьків чоловіка на Полтавщину, щоб познайомитися з ними і показати мене.

У селі Ручки на Полтавщині їх і застала війна.

- Хоча під час війни дорога батька двічі пролягала через наше село, я його не пам'ятаю — ще маленька була. У Ручках 7 жовтня 1944 року ми отримали похоронку, що батько помер від поранення 11 вересня того року і похоронений на цивільному кладовищі під містом Краків. Нам призначили пенсію за батька у 7 рублів.

У 1947-му Антона Чудного звільнили. Вважали, що він невиліковно хворий, і відправили потягом через усю країну у Кіровоград. Їхав на даху вагона — боялися, щоб нікого не заразив. Співмешканка відмовилася його забирати на вокзалі. За Антоном Назаровичем прийшли дві його сестри і на тачці повезли додому. Відходили, поїли козиним молоком, і невдовзі 50-річний чоловік став почуватися бадьоро. Відчувши у собі сили, він поїхав за донькою та онукою на Полтавщину.

- Мама працювала у колгоспі, була ланковою. У 1946 році у неї були найвищі урожаї буряків. Тож подали документи на присвоєння звання Героя Соціалістичної праці. Але тут приїхав дідусь. Голова сільради умовляв маму не їхати у Кіровоград, дочекатися, поки не нагородять. Та мама уперлася: хочу додому і все. А коли голова сільради почув від дідуся, що він відсидів 10 років, сказав — їдьте, і чим швидше, тим краще.

Приїхавши у Кіровоград, зняли кімнатку по вулиці Лагерній на Новомиколаївці. Антон Чудний прожив ще 16 років.

Пошуками могили батька у Польщі Ганна Іванівна Бур'янська зайнялася у 80-ті. Шукала через Червоний Хрест. Прийшла відповідь, що помер у госпіталі

під Краковом, похований у братській могилі. Хоча, не виключає, що в іншому місці, бо з Польщі прийшла одна така відповідь: «на ваше прохання ім'я вашого батька увіковічене на пам'ятнику

Братської могили міста».

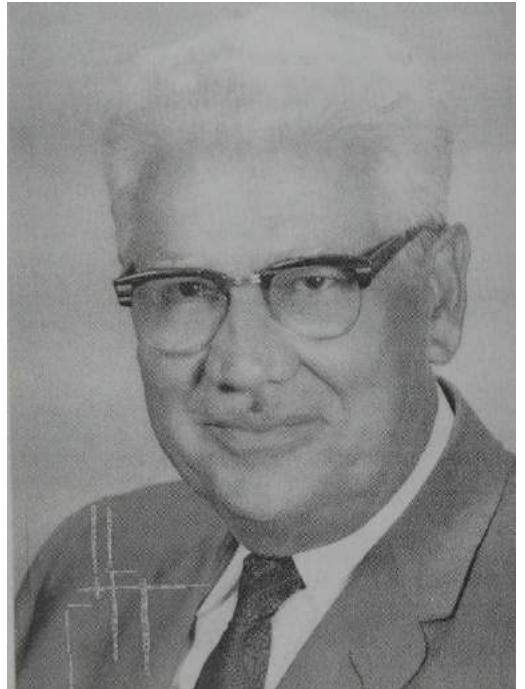
Ганна Іванівна тричі побувала на могилі батька. Уперше, ще за Михайла Горбачова, коли була у відрядженні у Польщі. Вдруге їздила, коли мером Кіровограда був Василь Мухін, він навіть виписав матеріальну допомогу на поїздку. Утретє поїхала з донькою. Мерія влаштувала зустріч. Показала кладовище, пам'ятник на Братській могилі. Серед інших прізвищ радянських воїнів знайшла прізвище батька. Кладовище це у низині, кажуть на ньому поховані воїни, які брали сусідню висоту.

Зараз у Кракові учиться онучка Аня. Ганна Іванівна попросила її поїхати на могилу прадідуся, і вклонитися його пам'яті.

ВІН УРЯТУВАВ СОФІЙСЬКИЙ СОБОР

Наш земляк Олекса Повстенко увійшов в історію тим, що урятував українську святиню від знищення під час Другої світової війни, а пізніше написав про неї свою цінну монографію.

Про героїчний вчинок Олекси Повстенка докладно розповів Леонтій Форостівський у своїй книжці, виданій у 1952 році у Буенос-Айресі: *''Собор св. Софії більшовики теж планували знищити. Вже майже перед втечею з Києва на територію городка, де міститься Собор, заїхала автомашина з вибуховими речовинами для мінування. Врятування нашої національної святині маємо завдячувати героїчній відвазі п.О.Повстенка, який не допустив цього злочину, переконавши патріота' у військовій шинелі (що мав мінувати Собор) машину з вибуховими речовинами повернути назад.''* Коли б не цей відважний і дуже ризиковний у ті часи спротив, то Софійський Собор зазнав би тієї самої долі, що й Успенський Собор Києво-Печерської Лаври. В одному з листів, одержаних О. І. Повстенком від його колишньої секретарки Ніни Булавицької, читаємо таке цінне свідчення: *''Не раз згадую Вас і той день, коли Ви врятували Софію від руїни. Я абсолютно певна, що лише Вам треба завдячувати, що ми не втратили і Софії, бо ж я була чи не єдиним свідком розмови між Вами і солдафоном, який перед відступом Червоної армії прийшов шукати підвалів у Софії. Чи знають за це на Україні і чи Загребельний використав це у своєму творі (хоч і вживаючи зовсім інших загарбників).''*

Олекса Іванович Повстенко народився 25 лютого 1902 року у селі Хашувате Гайворонського району у селянській родині. Під час так званої Громадянської війни був козаком Богданівського полку 6-ї Запорізької дивізії. У 1927-му закінчив Волинський індустріальний політехнікум, пізніше - аспірантуру у Харкові. У 1929-1934 роках викладав у Харкові у будівельному технікумі та інженерно-будівельному інституті. Працював інженером-архітектором. У 1935-му переїхав до Києва. У 1939-1941 роках був членом Наукової ради Софійського архітектурно-історичного музею, а з 1941-го - директором цього Музею. За проектами архітектора О. Повстенка збудовано ряд будинків для шкіл, бібліотек та клубів у різних містах України.

З кінця Другої світової війни починається другий період життя й діяльності О.Повстенка, спочатку у Німеччині, а потім у США. Прибувши до США у 1949 році, він вісім років працював в архітектурній фірмі. З 1959-го — у канцелярії головного архітектора Капітолія на посаді архітектора-проектувальника.

У 1954 році у Нью-Йорку вийшла монографія О.Повстенка «Катедра св. Софії у Києві», яку й досі вважають неперевершеною у своїй тематиці. Це видання спонукало появі у 1960 році аналогічного дослідження в УРСР, але вже з метою продемонструвати «постійну турботу партії й уряду про видатну пам'ятку архітектури».

Помер О.Повстенко 1973 року у Вашингтоні, похований на українському православному цвинтарі в Баунд-Бруку, штат Нью-Джерсі.

КОЛИ ПАРТІЙНИЙ КВИТОК ГРІЄ ДУШУ

Членство у владній партії завжди було запорукою того, що тебе не залишать без роботи, знайдуть якесь тепле керівне місце. Таке ми спостерігаємо сьогодні. Так було й за часів СРСР. Один із нинішніх кіровоградських активістів, без крику якого не обходиться жодний масовий захід, уже сьомій партії зрадив.

Першою, звісно, у нього була комуністична. Щоб стати її членом, він, учитель за фахом, пішов працювати робітником. Так порадив батько, другий секретар райкому партії. Сказав, що робітничий клас має більші квоти на членство в КПРС. «А куди тоді без членства в партії можна було влаштуватися на роботу? – якимось виправдовувався перед соратниками активіст. - Став комуністом, узяли інструктором в райком партії, дали квартиру у престижному будинку». Та й усі 25 років незалежності України його влаштовували на хорошу прибуткову роботу однопартійці. А партії він міняв як шкарпетки – тільки якась засмерділася, вступав в іншу. Головне для нього, щоб ця партія була провладна.

Ось і житель міста Кірово (так у 1940-ві роки називалося наше місто) Антон Корнієнко використовував партійний квиток, щоб мати певні преференції. Суд визнав його аферстом і призначив два роки і шість місяців позбавлення волі.

Як свідчать матеріали справи цього Корнієнка, у 1934 році його виключила з лав більшовиків «комісія по чистці». «Пропаду без партквитка!» - вирішив чоловік і знайшов у місті людину, яка за невелику винагороду сфальшувала нові партійні документи. Антон Петрович розумів, що в рідному місті ще кілька років будуть пам'ятати як його з тріском вигнали з партії. Тож подався подальше від Кірового, до Криму.

Під Сімферополем однопартійці доручили керувати овочесховищем. Посада невелика, але й на ній можна було розвернутися. Оскільки Корнієнко мав нечисту совість, то до рук почали липнути гроші від «наліво» реалізованих овочів. Через два місяці він почав помічати, що на нього скося поглядає дільничний. Корнієнко хутко звільняється з роботи з формулюванням «за сімейними обставинами», мовляв в Кіровому захворіла мати.

Але до рідного міста не повернувся. По дорозі був Миколаїв. Там і зупинився. «Доручили» займатися заготівлею кавунів та відправкою їх до Києва, Харкова і на Донбас.

Та ось настала дощова осінь, кавунні жнива закінчилися і Корнієнко знову став поглядати у бік рідного краю. І знову не доїхав до Кірового.

Цього разу зупинка була у Бобринці. Пробув тут зо два тижні. Та оскільки пропонувані однопартійцями у цьому місті посади не приносили натхнення Корнієнкові, то й тут він довго не затримався.

У Кіровому партія більшовиків знайшла для свого вірного сина теплу керівну посаду. Але хтось в анонімному листі до ДПУ заявив про свої підозри. Мовляв, Корнієнко не є членом партії, хоча видає себе за такого. Він, анонім, сам виключав його з рядів однопартійців, будучи членом «комісії по чистці».

Це сьогодні влада не здає своїх односторонців. А у ті часи у мясорубку історії міг потрапити будь-хто. Потрапив на лаву підсудних і Корнієнко. 20 вересня 1935 року Кіровський райсуд міста Кірового під головуванням товариша Гаутберга схвалив вирок у справі афериста.

ЖІНОЧУ ГІМНАЗІЮ МОГЛИ ПОБУДУВАТИ В ІНШОМУ МІСЦІ

Як повідомляла газета «Ведомости Елисаветградского городского общественного управления» у номері за 4 квітня 1904 року, «освящение нового здания женской гимназии попечительским советом назначено на 11 апреля сего года». Так закінчувалася шестирічна епопея будівництва. Детально її описав Сергій Шевченко у книзі «Старі стіни: Елисаветградська жіноча гімназія. 1860-1920 р.». І, виявляється, могли збудувати старий корпус педуніверситету в іншому місці.

А усе розпочалося 18 березня 1898 року, коли голова опікунської ради гімназії О. Пашутін підписав листа до міськуправи з проханням поклопотати перед міською думою про відведення місця на майдані на пересіченні Петрівської (Шевченка) вулиці і Театрального (вулиця Нейгауза) провулку для новобудови навчального закладу. Та думки гласних щодо місця майбутнього будівництва розділилися. І. Лелюк заявив про непридатність для цього пустиря, оскільки він знаходився у низині і на головному шляху транспортування майже всіх товарів із міста до

залізничного вокзалу, в оточенні великого водосточного рову, конюшень юнкерського кавалерійського училища і казарм 136-го піхотного Таганрозького полку. Таким вимогам, на його думку, відповідало місце на пагорбі наприкінці Великої Перспективної вулиці. А от І.Макеєв назвав місце за Перспективною окраїнним, а на Петрівській — центральним, отже більш зручним. 4 червня того року опікунська рада гімназії підтвердила свій вибір на користь майдану наприкінці Петрівської вулиці.

10 травня 1899 року опікунська рада гімназії розглянула план приміщення і детальний техкошторис на 165 тисяч карбованців, який склав міський архітектор О. Лишневський, і схвалила місце на Петрівській вулиці та створила будівельну комісію, яка й зайнялася підготовкою будівництва. 25 липня 1900 року члени опікунської ради гімназії і міської управи знову заслухали архітектора О.Лишневського, який представив проект будинку. На жаль, його не вдалося знайти в фондах Держархіву області. Збереглася лише пояснювальна записка до нього. Проект схвалили і знову направили до Херсона на затвердження.

Та у наступному році кілька гласних знову запропонували змінити місце будівництва, вважаючи, що воно не відповідає вимогам навчального закладу. Кращими місцями називали ріг Петрівської та Іванівської (Чорновола) вулиць, та ріг Великої Перспективної і Береславської (Єгорова) вулиць. У вересні 1901-го дума дійшла висновку, що найзручнішими для новобудови є перехрестя Іванівської і Петрівської вулиць (у районі пам'ятника Т.Шевченку) та пересічення Театрального провулку і Петрівської вулиці. Але будівництво на першому місці було дорогим, оскільки вимагало знесення і нового спорудження сараїв московських казарм, водопровідної будки, м'ясних лавок, трактиру тощо. Міг би зникнути новий ринок, який приносив прибуток місту. Потрібно було б заново складати проект і кошторис будівництва. І нарешті 28 вересня того року міська дума 17-а голосами проти трьох вирішила будувати на раніше вибраному місці при пересіченні провулку Театрального і вулиці Петрівської. На той час міським архітектором працював Іван Кишкін.

Урочисте закладення приміщення гімназії відбулося у квітні 1902 року, а офіційне відкриття у неділю 11 квітня 1904 року. «Елисаветградские новости» писали з цього приводу: *«Вчера съ большой торжественностью состоялось освященіе женской гимназіи. Къ часу къ новому зданію стали съезжаться представители всех местныхъ учебныхъ заведеній, административныхъ и правительственныхъ учреждений, родители учащихся и много приглашенныхъ. До начала богослуженія присутствующіе съ любопытствомъ осматривали зданіе. Новая гимназія построена по разсчёту на 900 учениць. Местомъ не скупились: въ классахъ много свету и воздуха. Актовый залъ довольно обширный. Лепныя работы сделаны съ большимъ вкусомъ и изяществомъ. Единственный дефектъ, который бросается въ глаза при осмотре зала*

— это хоры съ угловыми лестницами, ведущими къ нимъ. Лестницы приспособлены очень примитивно и крайне неудобно для пользования. Хоры производятъ впечатленіе архитектурнаго недоразуменія. Безъ нихъ можно было бы сказать, что залъ красивъ. Новая гимназія обошлась городу въ 240 тысячъ и строилась архитекторомъ Кишкинымъ...».

Через два тижні з новим приміщенням ознайомився Херсонський губернатор В.Левашов. Він був присутнім на кількох уроках і після детального огляду закладу розписався у візитальній книзі. Ще через кілька днів гімназію відвідав опікун Одеського навчального округу Х. Сольський. Згодом він писав елісаветградському голові О. Пашутіну, що «споруда ця може бути віднесена до кращих приміщень подібного роду не лише в Росії, але і взагалі на континенті.

ХЕДЕР БУДУВАВ ІНЖЕНЕР-АРХІТЕКТОР ВАЙСЕНБЕРГ

Жаль, що елісаветградські архітектори не наслідували приклад будівельного техника Г.І.Зусмана, який на фасадах своїх будинків кріпив мармурові таблички, зазначаючи на них автора проекту та рік побудови. А то б ми сьогодні не гадали «за архітектурним стилем» автора споруди, як це досить часто роблять місцеві краєзнавці, замість того, щоб знайти відповідні документи в архіві, хто усе ж таки проектував той чи інший будинок. А от інженер-архітектор А.А.Вайсенберг вказав своє прізвище на стіні будинку №59 по вулиці Михайлівській.

Хто ж він цей Вайсенберг? Нам не доводилося поки що зустрічати серед авторів креслень дореволюційних будинків, чи в інших документах, які зберігаються у фондах Держархіву області, це прізвище. Можемо припустити, що це був брат знаменитого елісаветградського лікаря і антрополога Самуїла Абрамовича Вайсенберга, у якого було четверо братів. Можливо він мав відношення до власника млина по вулиці Великій Пермській Абрама Марковича Вайсенберга. Не виключено, що це був архітектор з іншого міста і тому ми про нього нічого не знаємо.

На мармуровій табличці зазначена дата «1910 рік». Газета «Голос Юга» у номері за 23 березня 1910 року повідомляла: «Третього дня на Михайловской улице состоялась закладка дома для бесплатного хедера общества для обеспечения евреев образцовыми хедерами. Здание строится в 2 ½ этажа». Хедер - початкова релігійна школа.

З історичної довідки, складеної викладачами школи №24, у 1917-18 роках у будинку був центр єврейської молодіжної організації, у 1918-26 роках – єврейський будинок профтехосвіти.

Потім єврейська школа №10, яка з 1936-го стала загальноосвітньою, у 30-ті роки була єдина єврейська школа у місті. З 1955 року у будинку базується школа №24. У 1961 році до старої будівлі здійснили добудову основного корпусу. Тож сьогодні хедер Вайсенберга складає частину будинку школи.

БАЛКІВСЬКЕ НАРОДНЕ УЧИЛИЩЕ

Наше видання розповідало про історію більшості народних училищ Єлисаветграда – Катранівського, Куцівського, Пашутинського, Биківського, Пушкінського, П'ятого... Ці публікації базувалися на матеріалах, які зберігаються у фондах Держархіву області. Є там і документи щодо будівництва народного училища на Соколівських хуторах.

въ засьданіи своемъ, состоявшимся 25 Ноября 1914

Креслення одноповерхового будинку училища виконав міський технік Іван Рохуха. У приміщенні були три класні кімнати, учительська, квартира завідуючого та кухня. Кошторис будівництва на суму 4850 рублів у квітні 1904 року склав Іван Кишкін. А затвердили проект і кошторис міський архітектор Барташевич та міська дума. Почали будувати приміщення у 1905 році. На жаль, цей будинок не зберігся до наших днів.

Не збереглася і будівля Балківського народного училища ім. Гоголя. На плані міста за 1913 рік вона позначена біля Петропавлівського кладовища під номером 82. Сьогодні, приблизно на його місці, колишнє триповерхове приміщення школи №26 на площі Дружби народів. Дехто з краєзнавців помилково вказує, що Балківське училище було у вищезгаданій будівлі. Проте вона споруджена у 1936 році, і припускають, що з цегли сусідньої Петропавлівської церкви.

Про це училище мало інформації. Зокрема, невідомо, коли воно було засноване, та у якому приміщенні розміщувалося. Проте відомо, що у 1895 році земський гласний Павло Зелений пропонував дати

Балківському народному училищу ім'я Херсонського губернатора Миколи Абази. Однак ця пропозиція не була підтримана.

У номері за 12 січня 1903 року газета «Ведомости Елисаветградского городского общественного управления» повідомляла: *«Вследствие предложения господина Херсонского губернатора о разрешении господина управляющего министерства народного образования присвоить согласно ходатайства городской думы городским народным училищам наименования Балковскому — Николая Васильевича Гоголя, Быковскому — Василия Андреевича Жуковского. Проситъ господ попечителей упомянутых училищ сделать распоряжение об изготовлении с соответствующими надписями вывесок для этих училищ».*

У щорічнику газети «Голос Юга» за 1913 рік вказано, що Балківське училище ім. Гоголя знаходиться на Ярмарковій площі. Училищем завідувала Лідія Федорівна Никифорова, яка проживала у квартирі при училищі, що практикувалося на той час. Законоучителем був отець Микола Виноградов з Петропавлівської церкви, учителем співів Євген Іванович Сидоров та учителями Петро Іванович Никифоров і Марія Кирилівна Кубишкіна. А от про учнів училища нічого невідомо. Очевидно, що це були діти простих містян з мікрорайону Великої Балки. За даними 1909 року, в училищі навчалося 107 учнів, з яких 24 – дівчатка.

ВУЛИЦЯ КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ МІСТА

Разом з Великою Перспективною Дворцову вважають однією з головних вулиць міста. А ще це культурний осередок, оскільки на ній у всі часи знаходилися театри та кінотеатри.

Починається вулиця з похідного палацу, який будувався у середині XIX ст. для тимчасового розміщення російських імператорів зі свитою під час їхніх приїздів у Єлисаветград на військові маневри. Через це вулицю стали називати Дворцовою. Дослідники історії міста вказують на кілька імен архітекторів палацу. Зокрема, поет Афанасій Фет, який проходив військову службу

на території нашого краю, у своїх спогадах писав про будівничого палацу інженера Федора Шохіна.

25 березня 1919 року більшовики об'єднали вулицю Дворцову з Верхньодонською і назвали нову вулицю на честь Володимира Леніна. За кілька місяців, під час денікінської окупації, вулиці повертають стару назву. Потім прийшли більшовики і знову назвали її на свій лад. У 1941-му німці знову повертають вулиці первісну назву. Та у січні 1944-го, коли у місто увійшли радянські війська, вівіски на будинках змінили на вулицю Леніна. 27 жовтня 2011-го депутати міськради знову повернули вулиці назву Дворцова. У 2016-му таку назву вулиця отримала до вулиці Великої Перспективної, а далі вона стала вулицею Архітектора Паученка.

Наступною визначною будівлею після палацу на цій вулиці є театр. Місце для його будівництва міська управа виділила 18 липня 1865 року. Креслення, які виконав інженер-полковник Георгій Васильович Трамбицький, були затверджені 31 серпня того ж року. Завершили будівництво до квітня 1867 року. Тобто, у цьому році театру виповнюється 150 років.

Посадка лип вздовж тротуару біля театру має давню традицію. Ще 17 березня 1899 року міська дума постановила: *«Рекомендуется городской управе садить по улицам преимущественно липу и притом простую, мелколиственную, как более соответствующую местным климатическим условиям, выбирая для посадки экземпляры, возможно крупные, хорошо сформированные. Каждое дерево в предупреждении порчи должно быть огорожено прочной, чистой работы оградой. На Дворцовой улице сделать посадку лип 67 штук только на двух последних кварталах (от Ингульской улицы до Театрального переулка)....»*

Замошувати вулицю почали у 1847 році. Потім кілька разів перемошували – у 1878, 1888 та 1909 роках....

З 13 липня 1897 року до Другої світової війни по Дворцовій проходила лінія трамваю.

Будинок на розі з вулицею Нейгауза, у якому нині Головне управління юстиції області, відомий як Ленінський райвідділ міліції. Як писав Олександр Пашутін, фундатором його був якийсь Самофалов. А от Андрій Достоевський, який був архітектором Єлисаветграда у 1849-1858 роках, згадував, що на час його приїзду у місто на початку вулиці Дворцової уже був один будинок Соколових-Бородкіних, очевидно цей. Збудований він в архітектурному стилі еклектики з використанням елементів «класицизму» і «бароко».

На плані Єлисаветграда за 1913 рік Павла Рябова, поряд з будинком Соколова-Бородкіна позначений театр «Казка». Як повідомляла газета «Голос Юга», 26 грудня 1912 року відбулося *“открытие прекрасно оборудованного Театра «Сказка». Дирекция Е.В.Элькинда. Управляющий В.Н.Кондратьев... Буфет, три фойе, оркестр музыки. С 1 часа дня до 4 часов вечера по два сеанса*

для детей и учащихся». За радянської влади тут був кінотеатр ім.Дзержинського.

Далі по парній стороні вулиці, на розі з вулицею Шульгіних, двоповерховий будинок, фундатором якого був Федір Сергеев. Є архівні дані, що у 1911 році міська управа видала дозвіл Федору Павловичу на спорудження цього будинку. А в одному з квітневих номерів за 1914 рік газета «Голос Юга» повідомляла про новобудови того року. Серед них називали і будинок *«Сергеева на Дворцовой улице, против дома городского головы Волохина».* Архітектор будинку невідомий. У ньому до революції квартирувало

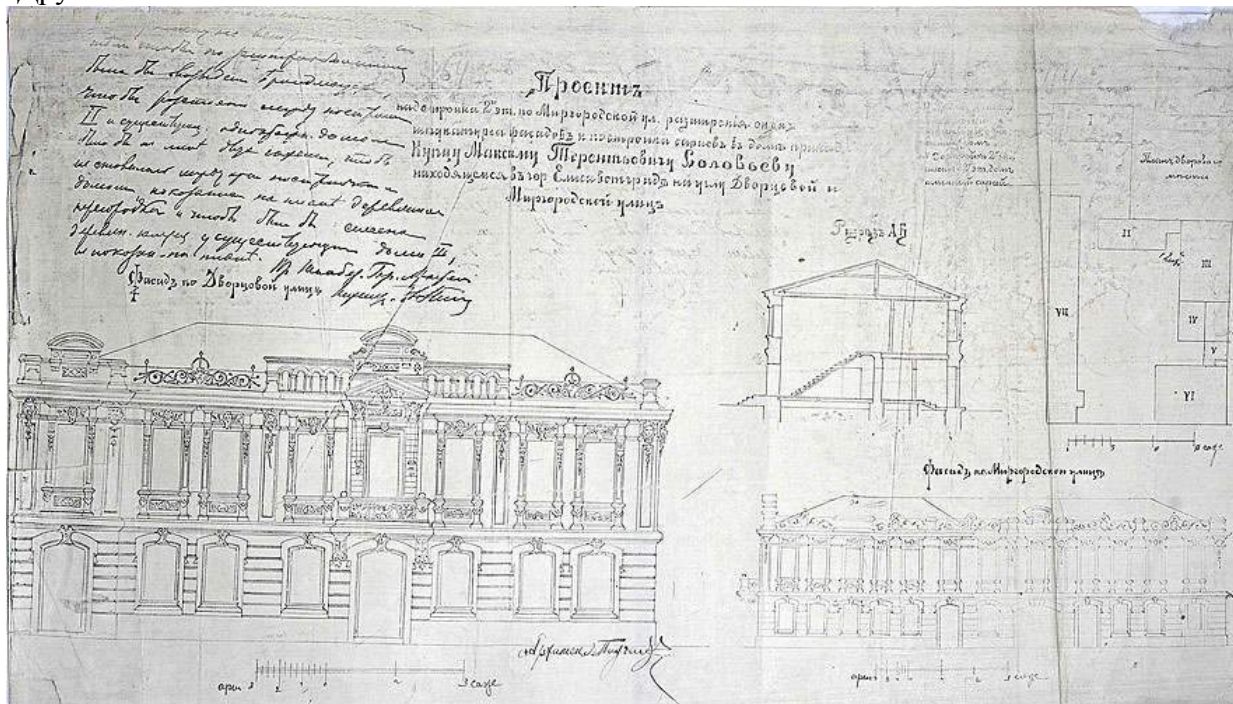

товариство споживачів. Стиль - еклектика. Збереглося металеве огородження балкону з вулиці Дворцової, у мережеві якого проглядаються ініціали забудовника – «ФПС».

Непарну сторону вулиці відкриває двоповерховий будинок, у якому сьогодні мистецький факультет педуніверситету. Він начебто також належав Соколовим-Бродкіним, і у ньому був готель «Версаль». Хто його фундатор, архітектор та роки забудови - поки що не встановлено.

Поряд знаходиться будинок у стилі неокласицизму з варіаціями ампіру, з еркерами та балюстрадаю. У ньому у дореволюційні часи був театр «Ілюзія». Хто був власником цього будинку, дізнаємося з повідомлення у газеті «Голос Юга», яка писала, що 11 квітня 1911 року у будинку Максима Соловйова відкривається театр «Ілюзія». Сьогодні у цьому будинку корпус обласного загальноосвітнього комплексу естетичного виховання. Будинок неатрибутований.

Також на непарній стороні кварталу будинок останнього міського голови Єлисаветграда Григорія Волохіна. А через вулицю Шульгіних, де зараз пам'ятник трамваю, стояв двоповерховий будинок Маріані. У ньому квартирувало 1-ше комерційне училище. Будинок був зруйнований у роки Другої світової війни.

Така ж доля спіткала і будинок на розі Дворцової та Шульгіних. У червні 1901 року купець Максим Соловйов просив міську управу дозволити йому зробити добудову другого поверху свого цегляного сараю на цьому місці. В Держархіві області збереглися прохання Максима Терентійовича та підписка архітектора Якова Паученка, що він бере «на себе наблюдение за ремонтом и надстройкой второго этажа дома елисаветградского купца Максима Терентьевича Соловйова, находящегося на углу Дворцовой и Миргородской улиц». Збереглися і креслення цієї реконструкції, які виконав Яків Васильович.

На розі з Інгульською вулицею знаходиться будинок Гунькіної, споруджений у неокласичних традиціях. У ньому, зокрема, була майстерня з ремонту піаніно А.Клебаха. Донедавна тут був обласний Будинок вчителя.

На протилежній стороні вулиці бібліотека для юнацтва. Будинок неатрибутований. Припускають, що його фундатором був ротмістр Леонід Долинський, а потім будинок придбав земський гласний Іван Марущак.

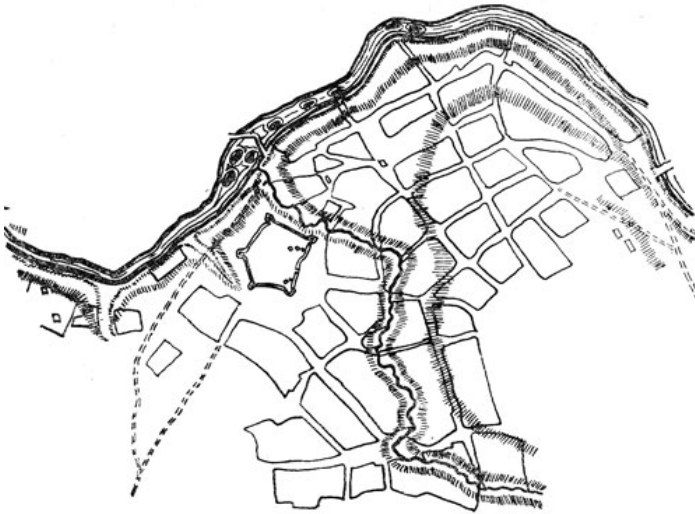
КІРОВОГРАД. ЗГАДУЄМО

Так називається сторінка в інтернет, яку підтримує 60-річний житель Кропивницького Ігор Світецький. Уже років з десять колишній електрик увесь свій вільний час присвячує пошуку в інтернет фотографій з видами нашого міста, а потім розміщує їх на своєму сайті. Допомагають Ігорю Вячеславовичу відомий у нашому місті колекціонер Юрій Тютюшкін та багато інших шанувальнів історії міста. Сьогодні на сайті «Кіровоград. Згадуємо» уже кілька тисяч фотознімків. Одні відвідувачі сайту, споглядаючи світлини, згадують своє дитинство та юність, інші дізнаються, яким було колись місто Єлисаветград-Зінов'євськ-Кірово-Кіровоград-Кропивницький.

ЗЕМЛЯНІ ФОРТЕЦІ – ПОПЕРЕДНИКИ МІСТ

Кіровоградщину називають краєм земляних фортець. З ними пов'язана історія багатьох населених пунктів області. Про фортецю Святої Єлисавети наше видання писало уже не один раз. Сьогодні ми подаємо деякі цікаві сторінки історії нашого краю з книги В.Тимофієнка «Міста Північного Причорномор'я у другій половині XVIII століття», яка була видана у 1984 році у київському видавництві «Наукова думка».

...у 40-х роках XVIII століття миргородський полковник Капніст та інженер де Боскет спорудили Петроострівський шанець на річці Висі, Новоархангельський шанець на річці Синюсі, шанець у Крилові, розташованому у гирлі річки Тясьмин, Орловський шанець у місці впадіння Синюхи у Південний Буг. У 1752 році ці землі почали заселяти вихідці з Сербії, Чорногорії, Угорщини, Болгарії і тут утворилася воєнізована область Нова Сербія. Її жителі розселилися у 40 містечках, які не були оточені оборонними мурами. У разі небезпеки населення ховалося у невеликій фортеці (шанці) у вигляді бастионного чотирикутника або п'ятикутника зі стороною по фронту в 100 сажнів (1 сажень - 2,1336 метра).

Новоархангельська фортеця побудована у 1743 році за проектом інженера де Боскета на лівому березі річки Синюха, в місці впадіння в неї річечки Торговище. За рік до цього козаки заснували тут Архангельське містечко, призначене для охорони українських земель від поляків, яким належало містечко Торговиця на протилежному березі річки Синюха. Фортеця *План Новоархангельська* розміщувалася на піднесеній терасі, мала п'ятикутну форму з бастионним шрифтом фронтів. За умовами місцевості фортеця вийшла невеликих розмірів (довжина фронту до 75 сажнів, площа близько 3 десятин (1 десятина - 2400 квадратних сажнів, або 1,09 га), неправильної форми.

Увійшовши до складу Нової Сербії, фортеця зберегла свій вигляд. Всередині неї побудували дві дерев'яні церкви, землянки, казарми, конюшні і т. д. Пізніше Новоархангельськ входив до складу Катеринославського і Вознесенського намісництв, Новоросійської губернії. Однак проекту врегулювання і подальшого розвитку його структури не розробляли.

З креслень, виконаних на початку 90-х років, а також в 1798 і 1799 роках, бачимо, що містечко займало площу понад 100 десятин. Місцевість мала невеликі ухили в бік річки Синюхи і перпендикулярно спрямованої до неї звивистої річечки Торговище. Плавна дуга русла Синюхи і поступове зниження рельєфу зумовили характер вуличної мережі. Квартали витягувалися довгою стороною уздовж річки, утворюючи в середньому п'ять кілець вулиць, що перетиналися іншими, перпендикулярними до річки. Містобудівні тенденції, що панували в ту епоху, позначилися на плануванні Новоархангельська. І хоча в містечку немає жодного кварталу строго геометричної форми, система вулиць в цілому відрізнялася правильним малюнком.

Сьогодні від колишньої фортеці у Новоархангельську залишився лише невеликий горб на місці одного з її бастионів.

Інше «фортечне» містечко – Новомиргород, засноване у 1740 році на місці запорізького зимівника Тресяги вихідцями з Миргорода на Полтавщині. Споруджена у 1753 році фортеця являла собою геометрично правильний п'ятисторонній полігон з бастионними фронтами довжиною по 150 сажнів. Земляні вали по периметру обнесені ровами. Досить велику за розмірами територію фортеці (понад 10 десятин) намічали розділити на вісім кварталів з прямокутною площею посередині. Тут споруджували кам'яні і дерев'яні церкви, офіцерські будинки, громадські будівлі, склад для обмундирування та інше. Але досягти регулярної забудови не вдалося. Тому в 1787 році запроектували шість кварталів і квадратну площу. Однак і вони не були здійснені. Наприкінці XVIII століття збереглися лише земляні укріплення, але їх стратегічне значення втрачалося, свідченням чого стало спорудження навпроти північної куртини довгого складського приміщення.

Південні кордони мали також оборонні споруди, створені запорізькими козаками. У 1754 році на правому березі річки Помічної, неподалік від впадання річки Грузької в Чорний Ташлик, була зведена фортеця, названа Павловськом (нині Новоукраїнка). Це був порівняно невеликий шанець (3,2 десятини) квадратної форми з капонірними фронтами довжиною 75 сажнів, розрахованими на десять гармат. У його західному куті розміщувалося кілька складських і житлових будівель.

ЗА НИТКАМИ

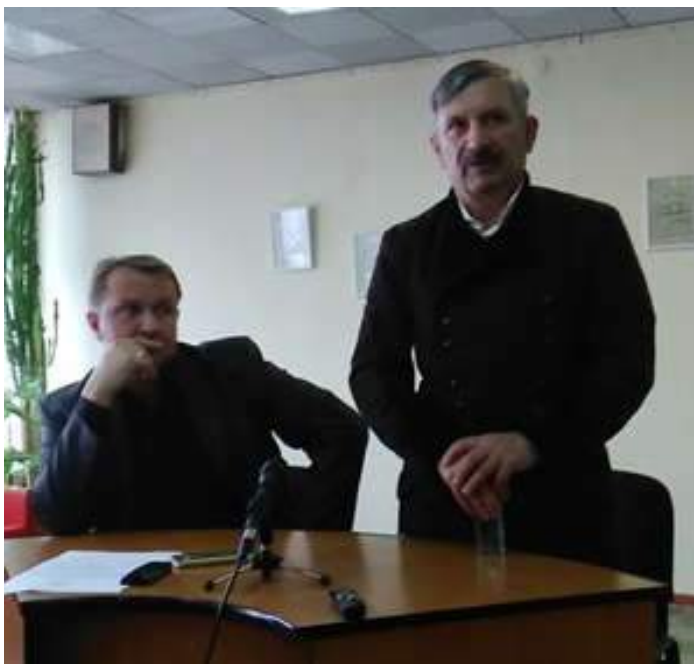
Улітку 1920 року співробітника елисаветградського воєнзагону Мойшу Шипитневського відрядили до Харкова за нитками. Формений одяг червоноармійців був увесь у латках і дірках. За відсутністю можливості заміни зношеного обмундирування на нове, потрібно було штопати наявне. Тож Шипитневського і відправили за нитками для потреб військово-обмундирувальних майстерень міста. Їх він мав отримати у Харківському губодязі. І отримав 20 gros (поширена у дореволюційні часи міра рахунку, яка дорівнює 144 одиницям), тобто 2880 катушок. Тоді цей товар коштував 500 тисяч рублів.

Додому добирався Шипитневський товарними потягами. Одна з зупинок була у Кременчуці. У цьому місті Мойша знайшов начебто невідомого чоловіка, у якого обміняв свої 17 gros катушок ниток київської фабрики на його нитки. Приїхавши в Єлисаветград здав товар у військово-обмундирувальній майстерні по вулиці Дворцовій. А там порівняли якість ниток з трьох gros київської фабрики з коштуками з 17 інших gros, які Мойша виміняв у Кременчуці, і виявили, що вони неякісні, рвуться. А на те, що вони не фабричні, вказували фальшиві дерев'яні катушки, на які були намотані нитки.

Як писала елисаветградська газета «Известия» за 23 грудня 1920 року, Мойша Шипитневський зізнався ж на першому допиті. Сказав, що за обмін у Кременчуці він отримав від невідомого 50 тисяч рублів. 20 грудня Шипитневського судили. Реввійськтрибунал кінної адміністрації Укграформа призначив співробітнику воєнзагону вищу міру покарання - розстріл. Та, зважаючи на жовтневу амністію, суд замінив цей вирок на 15 років утримання в будинку громадських примусових робіт.

КРАЙ ЗЕМЛЯНИХ ФОРТЕЦЬ

6 грудня у відділі краєзнавства бібліотеки ім.Чижевського відкрилася виставка графічних реконструкцій фортець та фортикаційних споруд на теренах нашої області у XVIII столітті. Її автори - доцент педуніверситету Олександр Чорний та краєзнавець Костянтин Шляховий. За словами Костянтина Васильовича, Кіровоградщина – це край фортець, тільки у часи Нової Сербії на території області було спроектовано близько 40 укріплень, але не всі з них були побудовані.

Місто Єлисаветград-Зінов'ївськ-Кірово-Кіровоград-Кропивницький бере свій початок від фортеці Святої Єлисавети. Вона будувалася для захисту південних кордонів Російської імперії, а місце вибрали посередині між двома існуючими фортецями – Архангелогородською на

Синюсі (нині у межах селища Новоархангельська) та у Мішуриному Розі на березі Дніпра (нині у Верхньодніпровському районі Дніпровської області). Для оборони від нападів турків і кримських татар 24 грудня 1751 року імператриця Єлисавета Петрівна підписала указ про переселення австрійських сербів-границарів (прикордонників) у Російську імперію.

Нова Сербія становила собою ряд захищених земляними укріпленнями (шанцями) поселень і охоплювала територію нинішньої Кіровоградщини, за виключенням невеликих околичних частин. Вона розділялася на два поселенські полки (гусарський та пандурський), кожний з яких складався з 20 ротних поселень (шанців). Проіснувала Нова Сербія до 1764 року, коли новосербські полки були переформовані, гусарський - у Чорний гусарський, а пандурський - у Жовтий гусарський. Колишні новосербські шанці продовжували функціонувати як ротні поселення, тільки кількість рот зменшили до 16 у кожному полку. У 1776 році полки знову реформували, їх стало більше, але вже шестиескадронного складу. Тільки 28 червня 1783 року гусарські поселенські полки ліквідували, а їх поселення стали цивільними селами.

Олександр Чорний та Костянтин Шляховий представили графічні реконструкції 18 земляних фортець. За основу брали історичний документ – «Карту Новосербського військового і Слобідського козачого полку поселення 1756 року» з книги Ф.Ласковського «Матеріали для истории инженерного искусства в России» за 1865 рік. Ці плани Олександр Чорний прив'язав до місцевості. Одним із орієнтирів такої прив'язки стала наявність на планах церков. Використовувалася також і супутникова відеозйомка. Назва багатьох земляних фортець сьогодні присутня у назвах сіл та міст Кіровоградщини – Новомиргород, Петроострів, Надлак, Кальниболот, Мартоноша, Панчеве, Каніж, Глинськ, Дмитрівка, Цибулеве тощо.

- Історія нашого краю у 18 столітті унікальна - він формувався на військових засадах. Передісторія Кропивницького та Кіровоградської області починається з будівництва земляних фортець, у центрі лінії яких була фортеця Святої Єлисавети, - зазначив Костянтин Шляховий.

За словами доцента педуніверситету Ірини Козир, організатори виставки на джерельній базі та з використанням візуалізації, осмислено і точно, показали як заселявся наш край, значний поштовх чому дало створення Нової Сербії.

«МЕНІ ТИ ПРИСНИЛАСЬ ДАВНО»

У ніч на 2 вересня 1940 року у селі Журавка Златопільського району (нині у Шполянському районі Черкаської області, за кілька кілометрів від села Турія Новомиргородського району) був скоєний розбійний напад. До будинку місцевої жительки Тетяни Марченко вдерлися четверо озброєних чоловіків. Один схопив жінку за волосся і став бити по голові обрізом гвинтівки та вимагати сказати, де вона ховає гроші. Бив, аж поки літня господиня не знепритомніла. Інші у цей час нищпорили по кімнатах...

Наступного ранку для розшуку розбійників у село приїхали оперуповноважений Златопільського відділення міліції Григорій Антонов та оперуповноважений відділу карного розшуку обласного управління міліції з Кіровограда Євген Колесниченко. На одному з сусідніх городів вони знайшли зошит з ліричними віршами та піснями. Пісенник не був підписаний. На першій сторінці каліграфічно, але не жіночим почерком, переписаний вірш Володимира Сосюри:

*Мені ти приснилась давно,
ввійшла ти у думи мої.
Я море люблю, бо воно
нагадує очі твої.*

Щоб встановити власника зошита, міліціонери показали його сільським дівчатам. А ті

сказали, що тримали цей пісенник у руках, а брали його у Миколи Титаренка, щоб щось і собі переписати. Під час допиту Микола пояснив, що кілька днів тому зошит у нього узяв почитати односельчанин Степан Лимар. Цього молодого чоловіка Григорій Антонов знав, бо він уже мав судимість.

Через Лимаря міліція вийшла на банду з шести осіб. Маючи два обрізи, вона з 1934 року скоювала розбійні напади на будинки селян у навколишніх селах та грабувала подорожніх. В архівній справі зазначено, що Кіровоградський обласний суд призначив Луці Глиняному, Мефодію Кривенку, Степану Лимарю та Максиму Русенку вищу мірці покарання - розстріл. Верховний суд УРСР затвердив вирок, але Верховний суд СРСР останнім двом замінив розстріл на 10 років позбавлення волі.

Ця історія згадалася днями, коли колекціонер Юрій Тютюшкін показав три пісенники, датовані 60-70 роками минулого століття. Наші читачі, яким за 50, пам'ятають, як їхні однокласниці, або ж самі вони, вели такі пісенники. І це тривало десь до 90 років, а то й пізніше, до ери Інтернет.

- Вибирали красивий зошит, зазвичай, на 96 аркушів, зрідка – на 48. Коштував він 44 копійки, і не завжди був у нашій сільській крамниці, - говорить читачка з Кропивницького Любов Іванівна. – Усе починалося з обкладинки. Тоді нічого не знали про скрапбукінг, але прийом приблизно був той же: усе, що було під рукою, і побільше клею. Запал з оформленням спав, коли з'явилися імпортовані зошити з яскравими обкладинками, які були красивіші за аплікації. Але це стало уже у часи, коли свій зошит-пісенник завела моя донька.

Крутим вважалося використання кольорових олівців, потім фломастерів. Особливо, якщо у наборі були нетрадиційні кольори, і їх повинно бути якомога більше, щоб звернути на зошит увагу ровесниць і ровесників. Бузкові, рожеві та фіолетові кольори буквально окупували перші сторінки. Ну і, звісно, вирізки та наклейки. Тут варіантів могло бути багато: дівчата з радянського глянцу, типу «Работницы» чи «Крестьянки», ілюстрації із солідних журналів, будь-які видання про моду.

Я вирізала з газет і журналів фотографії артистів і вклеювала у зошит. Ще ми заповнювали анкети, і там теж було завдання написати улюблену пісню. Ми ще з дівчатами порівнювали, у кого

краще, більше пісень, - пригадує жителька обласного центру Ірина Анатоліївна.

- У мене була двоюрідна сестра, на 6 років старша, так от свій пісенник я завела після того, як побачила у неї. Більшість пісень у неї і переписувала. Ще намагалася прикрасити красивіше, фломастерами розмалювати. А ще анкети в школі заводили, і туди теж вписували різні пісні, вірші, фрази, - розповідає інша читачка Олена Косяченко із Знам'янського району.

- У мене також був такий пісенник, - зізнається працівниця нашої редакції Світлана Ярошук. – Було це у 90-ті. У спадщину дістався пісенник бабусі Галини Іванівни. Вона 1936 року народження, тож вела пісенник уже у повоєнні 50-ті роки. Що цікаво, у ньому були записані не лише ліричні вірші чи пісні, а й вірші класиків, приміром, Івана Франка. Зошит десь попав під дощ, на багатьох сторінках текст розплився, і не можна було прочитати.

Коли зародилася у молодіжному середовищі традиція ведення зошитів-пісенників, не відомо. Судячи з кримінальної історії, перед Другою світовою війною подібне захоплення уже культивувалося серед школярів. Оскільки вести подібні зошити могло лише писемне населення, то це сталося десь після 1930 року. І, очевидно, що тут за основу були узяті так звані «дамські записники» дореволюційних часів з віршами, епіграмами та побажаннями. В одного з кіровоградських колекціонерів є «откровенник» дворюрідної бабусі, яка була 1911 року народження, і цей зошит-альбомчик позначений 1925-1927 роками. У ньому багато спільного з пісенниками радянських часів. Хоча більше віршів та талановитих малюнків простим олівцем, оскільки тоді яскравих журналів не було. Зате на обкладинці - красива латунна роза.

НА ПЕТРІВСЬКІЙ ВУЛИЦІ ЖИВ ЛАУРЕАТ НОБЕЛІВСЬКОЇ ПРЕМІЇ

Свою назву Петрівська вулиця, як і більшість вулиць у старовинній частині лівобережжя міста, отримала від назви одного з бастіонів фортеці Святої Єлисавети – бастіону Святого Петра. У 1911 році «комиссия о пользах и нуждах» внесла пропозицію про перейменування вулиці на 19 лютого 1861 року, але вона не була підтримана міською управою. З 1926 року вулиця носить ім'я Тараса Шевченка. Разом з Великою Перспективною та Дворцовою Петрівську можна віднести до трійці найбільш значимих вулиць міста. На ній зо два десятки пам'яток історії, культури та архітектури. З нею пов'язано чимало історичних подій.

До революції на Петрівській були три гімназії та Фірсовське народне училище. Вулиця розпочинається від будівлі громадської жіночої гімназії (нині центральний корпус педуніверситету ім.В.Винниченка). Дослідники історії цього навчального закладу вважають, що споруджували будівлю у 1902-1904 роках за проектом архітектора Олександра Лішневського. Якщо це так, то будівництво велося без його нагляду, бо Олександр Львович залишив посаду міського архітектора Єлисаветграда ще навесні 1901-го. У 2010-му перед цим будинком встановили пам'ятник В.Винниченку (скульптор В.Цісарик, архітектор В.Кривенко).

По парній стороні вулиці на розі з вулицею Миргородською (нині Шульгіних) був двоповерховий будинок Олександра Акінцієвича Бредюкова, який мав землі у селі Витязівка (нині Бобринецького району).

По непарній стороні були Московські лавки, які будували у 1857-1862 роках для російських купців. У подальшому їх кілька разів перебудовували під казарми для військових та чоловічу гімназію. Під останню у 1879 році пристосували один з корпусів лавок. У 1887 році зробили надбудову другого поверху гімназії. Сьогодні у цьому будинку адмінбудівля ГУ МНС в області. Серед вихованців гімназії лауреат Нобелівської премії Ігор Тамм, письменник Володимир Винниченко та багато інших відомих людей.

Припускають, що будинок №8 споруджений у стилі раціонального модерну на початку ХХ століття на кошти Роберта Ельворті. Начебто у двоповерховій цегляній споруді проживав головний інженер заводу. За іншою версією, будинок належав техніку Шостовському. Фасад прикрашає вишуканий малюнок з виразною рельєфністю у вигляді накладних елементів - маски левів, мушлі, рослинно-фруктові гірлянди.

На Ярмарковій площі (нині сквер біля пам'ятника Т.Шевченку) міська управа виділяла місце на встановлення пересувного шапіто заїжджим циркачам. 2 квітня 1880 року у такому шапіто уперше в Єлисаветграді загорілася електрична лампочка. Сталося це за сприяння нашого земляка Миколи Миколайовича Бенардоса.

На початку серпня 1905 року на цій площі працювала «народна виставка картин». В її експозиції, зокрема, були дві картини Іллі Рєпіна. «Виставка усердно посещается публикой. Плата за вход – кто сколько может», - писала газета «Голос Юга».

У 1961 році на відзнаку 100-річчя від дня смерті Тараса Григоровича у сквері встановили пам'ятник поету із нетривких матеріалів, а у 1982-му його замінили на металевий (скульптори М. Вронський і А. Гончар, архітектор А. Губенко).

Два дореволюційної побудови будинки №16 та №20 – неатрибутовані. Перший на розі з вулицею Інгульською (Декабристів). За даними інвентарної справи ОБТІ, він збудований у 1890 році у стилі еклектики з використанням мотивів “цегляного” стилю. Зберігся балкон з вишуканою кованою візерунчастою решіткою. Деякі дослідники припускають, що у будинку №20 був готель, не виключено, що це був готель «Франція» Івана Єрмолайовича Потапова. Збудований він у стилі еклектики. Первісний вхід з двору має красиву перемичку лучкової форми.

На перехресті з Іванівською вулицею у будинку вдови капітана Анастасії Петрівни Баумгартен з 1895 року була земська управа. У кварталі між вулицями Іванівською та Великою Перспективною розміщувалася в орендованому будинку приватна жіноча гімназія Марії Дезірівни Гослен. Вона розпочала свою роботу 11 серпня 1906 року. Нині ці два будинки - корпуси гімназії №5.

У 1907-му у будинку члена міської думи Зіновія Ксаверійовича Шишковського на розі з Великою Перспективною вулицею (на знімку справа) відкрився перший у місті магазин з продажу грамофонів. Через дорогу на парній стороні цього перехрестя у будинку Камінської був готель “Петербурзький”, який тримала Потапова, що проживала у сусідньому

одноповерховому будинку. На іншому розі перехрестя на будинку №34 встановлена пам'ятна дошка, що на цьому місці у літньому театрі у вересні 1847 року виступав угорський композитор і піаніст Ференц Ліст. На думку автора, тут допущена неточність, оскільки літній театр був на іншому розі, там, де потім збудували «Петербурзький» готель.

На перехресті з вулицею Пашутінською знаходився будинок Ганни Самохвалової (будинок №21). Датується він 1860 роком. Архітектор Ілля Акимович Шилін.

Приміщення колишньої чоловічої гімназії не єдина будівля у нашому місті, яка пов'язана з Ігорем Таммом. На плані Єлисаветграда за 1913 рік на Петрівській позначений будинок з виноскою: «Контора городского водопровода, Петровская улица, дом Кошкиной». Нині це будинок №46. На його першому поверсі була контора міського водопроводу та електричного освітлення, якою завідував інженер-технолог Євген Тамм, а на другому поверсі проживала його сім'я.

квартирі дядька.

На Петрівській вулиці у березні 1910 року у будинку Сюненберга була відкрита Пастерівська станція на 40 ліжок. Нині це одна з будівель хлібзаводу.

За даними 1913 року на Петрівській у будинку Очесальського (місцезнаходження не встановлено) проживав рідний дядько письменника Юрія Карловича Олеші – Мамерт Антонович Олеша, старший контролер акцизного окружного управління. Юрій Олеша народився у нашому місті у 1899 році, а коли йому було три роки сім'я переїхала до Одеси. Де проживала в Єлисаветграді сім'я Карла Олеші, не встановлено. Не виключено, що під час відвідування Єлисаветграда у 1918 році у складі товариства молодих одеських поетів «Зелена лампа» Юрій Олеша зупинявся у

Будинок №68 на цьому ж перехресті неатрибутований. Відповідно до планування, можна припустити, що він був прибутковим. Архітектурний стиль - пізній модерн з елементами псевдоготики. Будівля двоповерхова, має багате оформлення фасаду. Старожили називають його будинком Борода, але чи це було прізвище власника – в Єлисаветграді був купець Юхим Васильович Борода, чи так говорили через зовнішній вигляд власника будинку – не встановлено.

Будинок №51 на перехресті з Карабінерною вулицею належав Петру Анатолійовичу Фірсову. Припускають, що приміщення збудоване у 1899 році. У ньому було народне училище, яке засноване у 1901 році.

ОДНИМ З АВТОРІВ ПРИГОД ВАСИЛЯ ТЬОРКІНА БУВ ЄЛИСАВЕТГРАДЕЦЬ

Під час Радянсько-Фінської війни на світ з'явився Василь Тьоркін - веселий, відважний, бувалий і кмітливий солдат, на якого попереду чекали довгі дороги Другої Світової війни. Причому справжнім «батьком» Тьоркіна був не Олександр Твардовський, точніше, не він один. Деякий час вважалося, що Василь Тьоркін уперше з'явився у 1942 році - паралельно з однойменною повною іскрометного гумору і оптимізму поемою Твардовського. Проте в одному з номерів журналу «Крокодил» за 1940-й рік надрукована рання історія про бувалого солдата, що опинився у ворожому тилу. У цьому оповіданні Вася (Василем Тьоркіна назвуть пізніше) воює не з німцями, а з білофінами:

В засаде ждять пришлось недолго,

Идет с пакетом белофинн.

Как пропустит такого волка?

План созревает в миг один.

У редакційній колонці до матеріалу йдеться, що «Крокодил» запозичив цю веселу розповідь у віршах з червоноармійської газети «На варті Батьківщини». Причому автор хльостких чотиривіршів до цих забавних ілюстрацій зовсім не Олександр Твардовський, а «Ал. Рохович» - поет-сатирик, багаторічний співробітник «Крокодила» та «Вікон ТАРС». У подальшому віршовані підписи до картинок складав цілий творчий колектив - близько десяти осіб. Серед них був і Твардовський.

На початку Другої Світової війни Твардовський вирішив повернутися до вдалого образу бувалого бійця. і хоча він дає своєму герою ті ж ім'я і прізвище, це буде вже зовсім інший Тьоркін - не Вася, а Василь, більш лакований і серйозний. Новий персонаж стане улюбленим героєм у фронтових землянках, прикладом для наслідування для всіх радянських хлопчаків. Ну, а його прообраз згодом був практично забутий, причому абсолютно незаслужено.

Олександр Ілліч Рохович (1908–1974) - поет, сатирик, учасник «Юго-Лефа» і «Нової генерації». Народився і виріс у Єлисаветграді. Батько Ілля Янкелевич деякий час був редактором газети «Голос Юга». Очевидно, під впливом батька Олександр проявив інтерес до літератури, а завдяки його зв'язкам рано почав друкуватися. У Єлисаветграді він брав участь у літературній студії, якою керував Микола Куліш. У 1924-му юний Рохович познайомився з одеськими футуристами і тоді ж опублікував у журналі «Юго-Леф» свої перші вірші.

А у 1926-му у рідному місті, яке на той час називалося Зінов'євськом, вийшла і перша російськомовна збірка «Стихи». Відомо, що тираж складав 1000 примірників, обсяг - 31 сторінка, а вартість - 20 копійок.

Знайти у підшивках місцевих газет «Червоний шлях» та «Зиновьевский пролетарий» за 1926 рік рецензію на першу книгу Олександра Роховича нам не вдалося. А от у «Зиновьевском пролетарии» за той рік надруковано більше десятка його віршів («Простая история Джона», «Вша», «Футбол», «Пожар», «Ветруня», «Первомай», «Слово»...), та кілька прозових творів («Цирк», «Случай», «Прокурор суда»...)

Мы на словах куда как притки.

Швырять словами – молодцы.

А вот

поди,

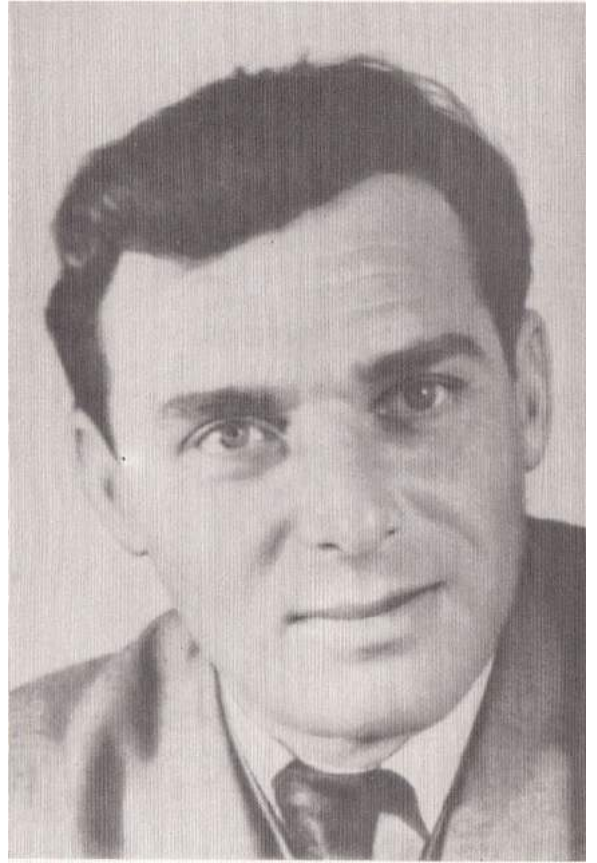
попробуй, -

вытки

из слов – газетные столбцы.

«Слово», 9 травня 1926 року

Згодом «Юго-Леф» розпався, Рохович поїхав навчатися до столиці. У Харкові, ймовірно, під впливом колишнього керівника і редактора «Юго-Лефа» Леоніда Недолі та давнього, ще єлисаветградського знайомого Сави Голованівського, із яким разом відвідували місцеві літгуртки, Рохович почав писати українською мовою і пристав до «Нової генерації». Одна за одною виходять його збірки й поеми «Місто» (1930), «Прапорці розмовляють» (1931), «Третій — ударний» (1931), «Марші, памфлети, гасла» (1931), «Фронт шахт» (1932), «Дніпробуд» (1932).

ЛІТЕРАТУРНА БРИГАДА «ОКОН ТАСС» ЗА РАБОТОЮ

Слева направо: М. Р. Слободской, А. Б. Раскин, А. И. Рохович, А. М. Арго, С. П. Кирсанов, Н. А. Адуев

Пізніше Олександр Рохович перебрався до Москви, писав сатиричні вірші, під час війни працював у фронтових газетах, разом з Олександром Твардовським придумував сатиричні підписи до антигітлерівських карикатур. Після війни вийшло кілька збірок сатири Роховича - «Правда в глаза» (1968), «Почему вы не в духе?» (1980), «К вопросу о вопросах» (1989).

Вірш Олександра Роховича «Простая история Джона», надрукований у газеті «Зиновьевский пролетарий» за 5 вересня 1926 року

«У ЛУКОМОРЬЯ ДУБ ЗЕЛЕНЫЙ»

Нещодавно довелося чути розмову двох студенток педуніверситету, яка свідчить про нашу культуру. Готуючи публікацію з викладачем цього вишу, домовилися зустрітися перед одним з корпусів, де встановлений бюст Пушкіна. Була саме перерва між парами. Розмова двох студенток змусила повернути голову в їхній бік.

- Це що за кучерявий чоловік? – запитує одна в іншої. – Невже молодий Ленін? А чого ж його недекомунізували?

- Та не, це не Ленін, відповіла інша.

- Дівчата, а ви що, не знаєте, хто це? – не витерпів я.

- Ні, - була відповідь.

Далі я перепитав, яку школу вони закінчували. Але не станемо її називати, адже не лише випускники цієї школи сьогодні такі невігласи.

У нашому місті було та є кілька об'єктів, які носили, чи продовжують носити ім'я поета Олександра Пушкіна. Це Пушкінське народне училище (нині школа №7 ім.Пушкіна по вулиці Генерала Шумилова), вулиця Пушкіна (зараз Нижня Биківська), педінститут ім. Пушкіна (зараз педуніверситет ім.Винниченка), бюст Пушкіна перед одним з корпусів педуніверситету, пам'ятна дошка на приміщенні санепідстанції на Биковому, у якому начебто була поштова станція, і де у 1824 році зупинявся Олександр Сергійович.

Розпочнемо з останньої і найдавнішої дати. Тобто, з відвідування Пушкіним приміщення поштової станції на Биковому, на якому невідомі історики прикріпили меморіальну дошку про це. Її дослівний текст наступний: «На цьому місці в будинку колишньої кінно-поштової станції перебували: в серпні 1824 року - великий російський поет Олександр Сергійович Пушкін, у лютому 1825 року — великий польський поет Адам Міцкевич». Про те, що це нісенітниця, яку видумав місцевий історик-казкар, ми розповідали в одному з минулорічних номерів.

На карті міста Єлисаветграда того часу у цьому місці на Биковому не було поштової станції. А була вона у районі нинішнього пивзаву, де, очевидно, і зупинявся Пушкін. Якщо взагалі зупинявся.

26 травня 1899 року був закладений у підмурок перший камінь народного училища у мікрорайоні Пермський, розрахованого на 300 учнів, з трикімнатною квартирою та кухнею для завідувача училищем. Будівництво приурочили до 100-річчя з дня народження Олександра Сергійовича, тож училище отримало назву Пушкінського. Проектував будинок міський архітектор Олександр Львович Лішневський. Тепер тут середня школа №7 ім.Пушкіна. Як повідомляла газета «Кіровська правда» у 1937 році, з нагоди 100-річчя з дня смерті поета у приміщенні цієї школи встановили бюст Пушкіну. Він зберігся до наших днів.

Вулицю Нижню Биківську за радянської влади назвали вулицею Пушкіна, а кілька років тому їй повернули попередню назву.

Свій початок педуніверситет бере з 1927 року, коли в приміщенні жіночої гімназії створили педагогічний технікум. У вересні 1930-го його реорганізували у педагогічний інститут. З 1949 року — Кіровоградський педагогічний інститут ім. О. Пушкіна (на честь 150-річчя від дня народження поета). З 1992 року навчальний заклад носить ім'я уродженця Єлисаветграда, письменника, драматурга і політичного діяча В.К.Винниченка.

28 червня 1980 року відкрили бюст О.С.Пушкіну перед новим корпусом навчального закладу. Його автори скульптор А.Є. Мацієвський і архітектор А.Л. Губенко. Але так сталося, що не підписали, кому належить це погруддя. І якщо у радянських школах учили творчість Пушкіна і його портрет школярі запам'ятовували з підручників, то сьогодні класики не в пошані. І не тільки російські. Сумнівно, щоб більшість старшокласників «найпродвинутішої» школи міста змогли б упізнати портрет В.Винниченка. Такі часи...

ПРО ЦЕ ПИСАЛИ МІСЦЕВІ ГАЗЕТИ

«Кіровоградська правда», січень 1953 року

Оголошення. Російський драматичний театр ім. С.М.Кірова. «Голос Америки». Початок о 8 год. вечора.

Листування з школярами Чехословаччини. Недавно на адресу Косівської семирічної школи Олександрійського району надійшов лист з Чехословаччини. В ньому учні середньої школи міста Готвальда висловили палку вдячність Радянській Армії за визволення батьківщини від німецьких загарбників. «Хай живе Радянський Союз! Хай живе Генералісимус Сталін!» - цими словами закінчується лист.

При Петроострівській середній школі Хмельівського району організований гурток юних трактористів. В ньому беруть участь до 30 учнів.

Правила користування автобусами в місті Кіровограді. (Витяг деяких пунктів). 1.2.Право першочергового входу в автобус через передні двері мають при пред'явленні відповідних документів: в) персональні пенсіонери — старі більшовики. 1.5. Після прибуття автобуса на кінцевий пункт маршруту, пасажир зобов'язаний звільнити автобус. Особи, що бажають їхати у зворотному напрямі, повинні стати в загальну чергу на пункті посадки. 2.4. Правом безплатного проїзду в автобусі користуються: в) діти віком до 10 років (не більше одного при пасажирі), які не займають окремого місця на сидінні. 3.1. Забороняється: а) входити в автобус після оголошення кондуктором про відсутність вільних місць. 4.1. За проїзд без квитка або з недійсним квитком, а також за провезення багажу без оплати, пасажир штрафується контролером міськавтоуправління в розмірі 10 крб.

Коло 500 вильотів санітарної авіації. В минулому році лікарі-хірурги Іван Григорович Полудень, Василь Фокич Савченко, гінеколог Анатолій Євдокимович Литвиненко та інші зробили коло 500 вильотів в міста й села Кіровоградщини, де надали необхідну допомогу тяжко хворим.

Обов'язкове рішення виконкому Кіровоградської міської Ради депутатів трудящих від 25 грудня 1952 року «Про облік і нумерацію велосипедів, екіпажів та інших засобів пересування і перевозки вантажів».

«Голос Юга», січень 1918 року

3 янв. Кооперативная кофейня. По Дворцовой улице в доме Г.Я.Гольденберга открылась первая кооперативная кофейня под названием «Метрополь».

Мышь в пиве. Е.В.Элькинд доставил во 2-й район откупоренную бутылку с пивом, в котором плавал мышенок. Милиция составила протокол с привлечением администрации завода Зельцера к ответственности.

Городские бесплатные амбулатории. 1-я амбулатория – Кущевка, Преображенская улица, против городской бойни, в городском доме. 2-я амбулатория – Балка, Колодезная улица, дом Правдина. 3-я амбулатория – Нижне-Быковская улица, дом Шулешка.

4 янв. Объявление. Продается наган с патронами за 200 рублей. Спросить в конторе «Голоса Юга» в течение 4 января.

9 янв. Объявление. Желая отдать ребенка (мальчика крещенного) за собственного. Обращаться телефон №49.

10 янв. Украинцы. В город прибыли три сотни украинцев, сформированных из 3-го стрелкового дивизиона.

Жертвы спирта. По последним подсчетам, число сгоревших в Новоархангельске от выпущенного в винокуренном заводе спирта, доходит до 350, из коих 200 сгорели на месте около завода, а остальные разными способами добрались домой и там скончались в страшных мучениях.

Объявление. Школа кроя и шитья. Успешно преподает по новейшей методе. Опытные учительницы. Цены весьма доступные. Окончившим курсы выдается свидетельство. Петровская угол Пашутинской, дом Линденблума, против Дворянского собрания. Каминская.

13 янв. Объявление. На старом базаре найдено 64 рубля. За получением явится в 3-й район.

14 янв. У неділю, 14 січня (января), в помешканні гарнізонного зібрання (собрания – канцелярія кавалерійського училища) о 7-й годині вечора відбудуться загальні збори всіх українців м.Єлісавету з приводу складання «Вільного козацтва».

16 янв. Газета надрукувала Універсал української ради від 12 січня 1918 року.

24 янв. Находившейся на вокзале эшелон украинских войск, наводивший страх на местных красногвардейцев, направился в Полтаву. Станция Знаменка совершенно очищена от большевиков.

«Голос Юга», вересень 1915 року

1 сентября. Отдается шикарная квартира в 6 комнатах, водяное отопление и со всеми удобствами. Театральный переулок, дом Авербуха, 3-й этаж.

1 сентября. Прибытие Св. Иконы Касперовской Божией матери. Вчера, в 11 часов 20 минут вечера, поездом из Голты прибыла Св. Икона Касперовской Божией матери. Как встреча, так и перенесение с вокзала иконы в собор носило весьма торжественный характер.

(Від автора - Касперовська ікона Божої Матері - один з іконописних образів Богородиці, шанований як чудотворний. Знаходиться в Успенському соборі міста Одеса).

Еще задолго до прибытия поезда, как у вокзала, так и у собора, откуда совершен был крестный ход к вокзалу, собралось очень много народу. Особенно большая толпа была вблизи вокзала. На перроне вокзала выстроились войска местного гарнизона. В пассажирских помещениях вокзала и у подъезда дежурило много городских и чинов жандармской полиции. В здание пускали только отъезжающих, или имеющих особые билеты.

Около 10 часов вечера к вокзалу прибыл крестный ход с духовенством, представители городского общественного самоуправления, земства, администрации и др. В крестным ходе участвовало несколько тысяч народу. У каждого участника процессии в руках была зажженная свеча, что прибавило всей процессии особо торжественный вид. Икона доставлена в особом вагоне, который после ухода поезда был отцеплен против выходных дверей. О.П.Колесов пошел в вагон и, приняв из рук сопровождающих святыню, вышел на площадку и благословил ею народ. Затем икона передана в руки городского головы и предводителя дворянства. На площади вблизи вокзала духовенством была отслужена краткая литургия, после чего святая икона в сопровождении духовенства и огромной толпы молящихся была перенесена в собор. Процессию сопровождали 454 дружинника со своим знаменем и оркестром, игравшим по пути шествия «Коль славян». Служба в соборе продолжалась всю ночь.

4 сентября. Объявление. Детский сад и подготовительное училище Э.В.Яновской. Специальная подготовка в средние учебные заведения. Прием прошений продолжается. Занятия начались 1 сентября. Московская улица, угол Ингульської, дом Вольской.

Помещение портрета. Земская управа в исполнение постановления собрания заказала художнику А.М.Нюренбергу портрет председателя управы И.А.Ковалева для помещения в выстроенной им больнице в Песчаном Броде. Портрет в настоящее время сделан и в скором времени будет помещен в больницу.

5 сентября. Проводы иконы Касперовской Божией матери. Вчера в 11 часов вечера поездом №8 отбыла в Александрию.

8 сентября. Оставление службы городским архитектором. А.А.Любельский оставляет городскую службу и переходит на службу в министерство народного просвещения (по строительной части).

12 сентября. Розыски наследницы. В городскую управу от некоего В.Чечельницкого, жителя г.Чикаго (Америка), получено письмо с просьбой разыскать и известить жительницу г.Елисаветграда Рухлю Чечельницкую, что ее сын, живший в Чикаго, умер, оставив ей большое наследство.

22 сентября. Крестный ход. В воскресенье в 3 часа дня в город прибыл крестный ход из Чечелиевского монастыря, направляющийся в с.Касперовку Одесского уезда, где находится икона Касперовской Богоматери, которая 25 сентября прибудет в Одессу. Крестный ход из Чечелиевского монастыря на пути был в с. Покровском и Клинцах, и из последнего в сопровождении священника отца П.Коробкина прибыл в Елисаветград. В городе крестный ход направился в Преображенскую единоверческую церковь, где настоятелем храма о.И.Селивановым было совершено молебствие, а также приподнесены на дорогу хлеб соль. Из Преображенской церкви крестный ход двинулся в Греческую церковь, а отсюда на следующий день в г.Николаев.

«Кіровоградська правда, 1949 рік

7 вересня. Новий факультет в інституті. В Кіровоградському педагогічному інституті імені О.С.Пушкіна відкрито факультет англійської мови. На новому факультеті почали навчання 60 студентів.

9 жовтня. Небувалий опорос. Свинарка колгоспу імені Шевченка Васинської сільради Знам'янського району Оксана Дудар прийняла від однієї з закріплених за нею свиноматок небувалий опорос – 29 поросят, з них 24 живих, нормально розвиваються. За два опороси від цієї свиноматки одержано в цьому році 40 ділових поросят. У минулому році від цієї ж свиноматки було одержано 22 поросят.

6 листопада. Учні шкіл Підвисоцького району зібрали 55 тонн жолудів і 600 кілограмів насіння інших дерев.

2 грудня. В 1950 році значно розшириться площа посіву нової посухостійкої і високоврожайної культури чумизи.

«Голос Юга», квітень 1911 року

- Детский сад Э.В.Яновской. Открыт прием на 2-е полугодие. Плата 40 рублей. Прием от 3 до 5 часов. Н.Донская, дом Томпакова (против нотариуса Якубовского).
- Городской архитектор Федоровский принимает составление проектов смет и наблюдение за постройками. Улица Гоголя (Безпоповская), дом Чихуна №37, рядом с домом Иванова.
- Городской архитектор представил городской управе доклад об изменении системы разрешения возведения новых построек в городе. До сих пор, по установленному обычаю городской управы, при разрешении новых построек требовалось представление планов только в том случае, если здания выходили фасадом на улицу. Постройки же во дворе разрешены без представления управе планов. Между тем как по закону представления планов управе необходимо для всяких построек. Поэтому Федоровский полагает, что управа должна разрешить постройки лишь когда будут представлены фасад, план и разрез построек.
- Ищу комнату в русской семье. Можно и со столом. Адрес оставить в конторе «Голос Юга».
- Д-р Н.И.Ширман, венерические, внутренние и нервные болезни. Прием больных от 9-12 и от 4-7 часов вечера, 1 часть, Московская улица, дом Айзенберга, против Большой Синагоги.
- «Иллюзия». Со второго дня праздников Св. Пасхи в доме Соловьева по Дворцовой начинает функционировать новый синемаграф «Иллюзия». Помещение обставлено очень комфортно с мягкой мебелью, балконом и пр.
- Вниманию курящих. Не верьте широким рекламам разных гильзовых фабрик: Дувана и Катина, их огромные затраты на объявления, доставка и т.д. не дают им возможности давать гильзы хорошего качества. Попробуйте гильзы только местной фабрики Ратинова. Елисаветград. Вы убедитесь в доброкачественности наших гильз.
- Студент С.Мрочковский дает уроки по всем предметам. Специальность математика и французский язык. Адрес прошу оставить в конторе «Голоса Юга».
- Контрольный аппарат. Местный часовщик Ф.Пятигорский получил охранительное свидетельство из Министерства торговли на изобретенный им «биллиардный контрольный аппарат», контролирующий время, в течение которого пользовались бильярдом.
- 30 апреля 1911 года состоится полет известного иностранного авиатора Карла Августа Шпрингфельда.
- Ищу место дворника или подходящих занятий. Трезвый, грамотный. Адрес в конторе «Голоса Юга».
- Редкий случай. Коляска отличная дешевая продается. Конная площадь. Конюшня Правдина. Спросить Анатолия Петровича Силичева.
- Заработок 150 рублей в месяц предлагается всем и везде. Подробности требуйте бесплатно. Обращаться Ростов-на-Дону, Ф.Лаань.
- Карусель. В городскую управу поступило ходатайство Муницына о разрешении ему устроить на Петровской площади карусель.
- Яйца орпингтонов и лангшанов для высиживания, а также куры продаются. Московская улица, дом Кесслера.
- Съезд овцеводов. На 24-е апреля сельскохозяйственным обществом назначен съезд представителей каракулевого овцеводства.
- Скорая помощь. Группой лиц возбужден вопрос об организации в Елисаветграде «скорой медицинской помощи». Получены уставы обществ скорой помощи в Киеве, Варшаве и др.
- Искусанные кошкой. Третьего дня в столовой З.Матусовского кошка искусала трех посетителей. Кошка отправляется к ветеринарному врачу для исследования.
- Вчера на рассвете в новостроящемся доме городского головы Г.О.Волохина обнаружен труп повесившегося на одной из балок крестьянина С.Т.Калинина.
- Полет Уточкина. 20 апреля состоится на местном ипподроме полет Уточкина.

Устроитель Е.В. Элькинд.

- Книги подержанные покупает книжный магазин М.Ш.Береславского, угол Дворцовой и Ивановской улиц.
- Земская управа получила новый автомобиль.
- Студент Мюнхенского университета дает уроки. Адрес – фотография Бриля, спросить А.Зубка.
- Студент Брюссельского политехникума дает урок французского языка, улица Успенская, дом 44, Броун.

«Кіровоградська правда», 1949 рік

1 січня. Пуск Олександрівського цукрозаводу. Вчора, у переддень Нового року, після прийняття Державною комісією, став до ладу діючих Олександрівський другий ім.Петровського цукрозавод.

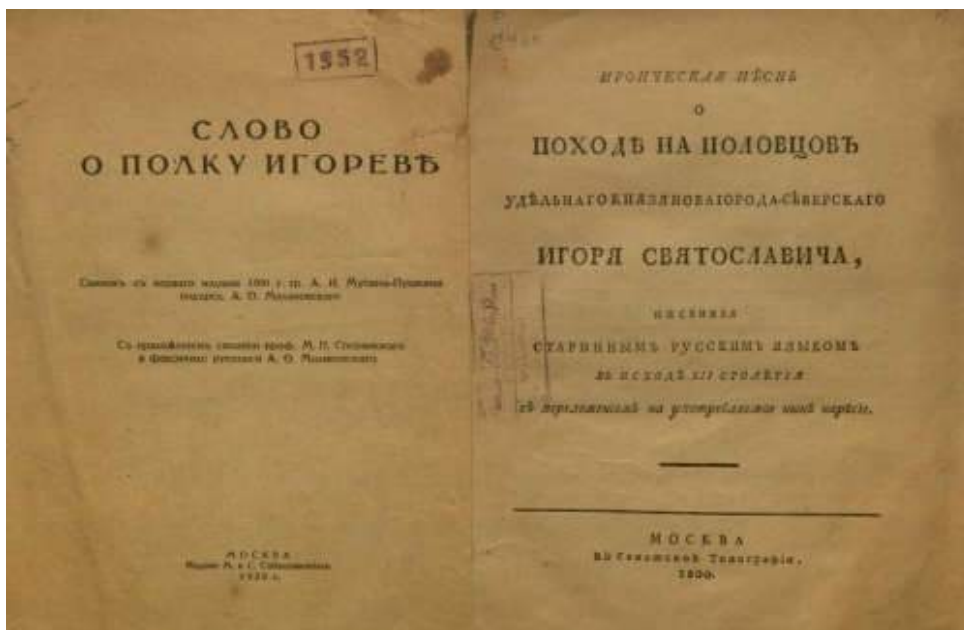

12 січня. Новогеоргіївськ. Цими днями комітет в справах фізкультури і спорту організував масове змагання конькобіжців на річці Тясмин, в якому взяли участь учні шкіл районного центру та члени добровільного спортивного товариства «Спартак».

15 січня. Премія юного радіотехніка. Недавно Міністерство освіти УРСР і ЦК ЛКСМУ за видатні успіхи в оволодінні радіотехнікою нагородили Почесною грамотою гурток юних радіотехніків при обласній дитячо-технічній станції. Персональною грамотою та грошовою премією відзначений семикласник

Кіровоградської школи №27 Вітя Бутенко, який сконструював 11-ламповий радіоприймач. Його радіоприймач на республіканській виставці зайняв перше місце.

5 лютого. Останнім часом обласний історико-краєзнавчий музей імені Конєва придбав кілька рідкісних книг. Серед них – «Слово о полку Игореве» московського видання 1800 року, більшість примірників якого, як відомо, загинуло під час московської пожежі в 1812 році. Книжковий фонд музею також поповнився «Русской летописью по Никоновскому списку», виданою в 1767 році, і творами М.В.Ломоносова за 1760-1770 роки. (Цікаво – де зараз ці книги? – прим. ред.).

18 лютого. 34 роки працює листоношею Микола Митрофанович Бабенко, акуратно доставляючи трудящим Новогеоргіївська кореспонденцію. За довгі роки роботи він пройшов сотні тисяч кілометрів і доставив жителям міста 1 171 500 листів, 6 120 000 екземплярів газет і майже 9 мільйонів карбованців грошових переказів. Миколі Митрофановичу 67 років.

23 лютого. Скульптурні фігури для саду. Для обладнання Кіровоградського парку культури і відпочинку імені Леніна одержано велику кількість скульптурних фігур. Серед них: - «Ленін і Сталін в Горках», «Сталін і Горький», фігури фізкультурників, бюсти С.М.Кірова, Богдана Хмельницького, Кутузова, Суворова, Чайковського, Пушкіна, Карпенка-Карого, Кропивницького. Всі скульптурні фігури весною будуть встановлені в парку. Буде також

влаштовано портретну галерею Героїв Соціалістичної парці, що її підготують місцеві художники.

На Кущівці – окраїні міста Кіровограда – відбудовується приміщення школи №30, зруйнованої під час війни.

ЧУДОДІЙНИЙ ШПРИЦ

У травні 1945 року в контору Кіровоградського лікєро-горілочного заводу з'явилася людина середніх років і, відрекомендувавшись, подала директорові заяву та автобіографію з проханням зарахувати її на посаду завідуючого заводським магазином спиртних напоїв.

Директор, наспіх переглянувши подані йому документи, наклав резолюцію: «Прохання Кречетова Пилипа Федоровича задовольнити». Діставши призначення, Кречетов похвастався. В магазині №1 він почував себе, як дома. Щоб не самотньо було самому, влаштував сюди й свою дружину, Євгенію Прохорівну. Діла йшли, як по писаному. Ніхто Кречетова не контролював посправжньому. Були, правда, і дні «небезпечні». Заходили інспектори державної торговельної інспекції, але, нічого не виявивши, повертались назад, щоразу бажаючи завідуючому магазином усього найкращого. Завідуючий не любив одноманітності. Тому він примусив себе думати: «Щоб його таке зробити, щоб можна було продавати і розливати горілку. Не так самотньо було б і щонебудь собі викроїв би». Але всі пляшки сургучем запечатані. Як проникнути всередину? Все ж

вихід був знайдений.

У вересні 1946 року Кречетов дістав собі в аптеці шприц місткістю 40 грамів. Після деяких «раціоналізаторських» пристосувань Кречетов почав викачувати з пляшки рідину – з однієї пляшки 25 грамів, з іншої – 40. З грамів виходили літри, з літрів – карбованці, тисячі карбованців.

Так висмоктував Кречетов з покупців гроші. Чудодійний шприц допоміг йому придбати по вулиці Карабінерній №68 власний будинок, капітально відремонтувавши в ньому чотири кімнати і добре огородивши його, купити шикарну обстановку. Було у Кречетова за що й випити з друзями. Одне слово, жилося йому, як рибі у воді.

Але, як кажуть, бере вовк, поки його не візьмуть. Горілочного «чародія» спіймали на гарячому. Шахрай повинен дістати по заслугі.

Л.Зільберберг («Кіровоградська правда», 14 січня 1948 року).

«Кіровоградська правда», 1947 рік

29 січня. У Кіровограді відбувся міський зліт піонерів, присвячений участі піонерської

організації у підготовці до виборів у Верховну Раду УРСР.

4 лютого. Башта Шухово стає до ладу. 38-метрову водонапірну башту Шухово, яка давала 450 кубометрів води на добу, висадили в повітря німці. Вона зрізалась по круговому кільцю під кутом 30 градусів, сіла нижче на 1,5 метра із зсувом у бік від попередньої осі на 76 сантиметрів. Башту треба було підняти, поставити на місце. За цю відповідальну роботу взявся колектив 3-ї будівельної організації на чолі з виконробом Ф.Цапенком. 20 жовтня 1946 року почалися підготовчі роботи. Зараз башта поставлена на місце. *(Мова йде про башту у місті Помічна – прим. ред.).*

14 лютого. За прикладом новомиргородців колгоспники Витязівського району розгорнули збір верхівок картоплі. В артілях «Червона Україна» і «Шлях Перемоги» вже заготовлено верхівок для посадки одного гектара.

25 лютого. Семінар по вирощуванню махорки в селі Калантаїв Новогеоргіївського району. Ланкова О. Коломієць зобов'язалася виростити 40 центнерів махорки з кожного гектара.

6 квітня. Суд. Фальшивомонетники. Колишні студенти Одеського сільськогосподарського інституту Парасенко М. та Шрамко А. займалися підробленням грошових знаків.

Їдучи на зимові канікули до м. Кременчука, вони на станції Користівка у громадянки Бровко купили хліб, за який заплатили 120 карбованців фальшивками. Працівником міліції фальшивомонетники були затримані. Під час обшуку у них знайдено 12 купюр підроблених державних знаків, вартістю в 30 карбованців кожна.

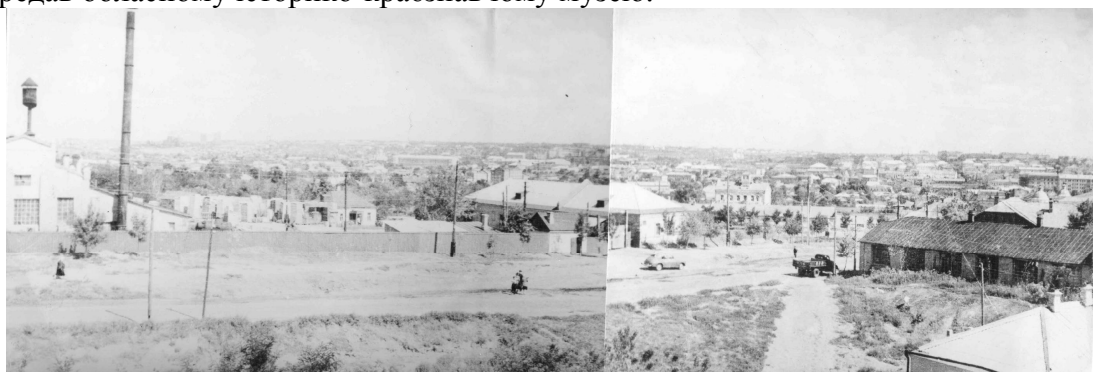
Фальшивомонетники були передані до суду. Вони визнали себе винними. Обласний суд засудив Парасенка і Шрамка до 5 років позбавлення волі з конфіскацією належного їм майна.

25 квітня. Виграш у 50 000 карбованців. Колгоспник артілі імені Комінтерну П. пред'явив у Великописківську районну ощадну касу на перевірку облігації Четвертої Державної Воєнної Позики. На стокарбованцеву облігацію припав великий виграш – 50 000 карбованців.

30 квітня. Ловець-майстер. Бобринець. Іван Андонєв відомий в районі як ловець-майстер. Торік на полях колгоспу ім. Куйбишева він спіймав 5800 ховрахів. Таку ж кількість здав хутрових шкірок державі. За це одержав понад 20 пудів борошна, 20 кілограмів цукру, 10 пудів солі, 90 кілограмів гасу, 70 метрів мануфактури тощо. В цьому році товариш Андонєв уже спіймав понад 1200 ховрахів.

27 травня. Комсомольська організація меблевої фабрики виявила цінну ініціативу в поданні допомоги колгоспам у підготовці до збирання врожаю. Комсомольці та молодь фабрики в понадурочні години виготовили 100 дерев'яних грабель, які будуть відправлені колгоспам.

4 червня. Рідкісна монета. Житель міста Кіровограда Короб, копаючи яму в своєму городі, знайшов рідкісну мідну монету. Монета має форму квадрата, розмір 326 кв см, вага 1600 г. Посередині монети в полі вибито: «Цена рубль. Екатеринбург. 1725 г.» На всіх кутах відбито герб Російської держави. Такий грошовий знак був у торговельному вжитку в Росії за часів Петра I та Катерини II. Свою знахідку товариш Короб передав обласному історико-краєзнавчому музею.

Меблева фабрика, 70-ті роки минулого століття. Вид з Фортєчних валів. На місці меблевої фабрики потім будували театр, зараз торговий центр. Фото з колекції Ю.Тютюшкіна

7 червня. Меблі понад усе. Робітники Кіровоградської мебльової фабрики енергійно готуються до зустрічі 30-х роковин Жовтня. Розгорнуте соціалістичне змагання дає добрі наслідки: виробничий план травня виконаний на 120 процентів. Для населення фабрика протягом місяця виготовила 15 столів, 250 крісел, 100 тумб, дитячі столи й крісла, що надійшли в дитсадки й майданчики, ліжка для лікарень тощо.

8 червня. Молоді винищувачі гризунів. Учні шкіл області наполегливо борються з сільськогосподарськими шкідниками. Вони вже знищили 522 тисячі ховрахів. За рішенням обкому ЛКСМУ 110 кращих винищувачів гризунів представлені до нагородження грамотами і цінними подарунками ЦК ЛКСМУ. Серед них учні: Петро Здоровенко (Нова Прага), Павло Литовка (Аджамка), Василь Бабиченко (Новгородківка), які виловили по 1100-1500 ховрахів кожний.

27 червня. Автомашини для колгоспів. Вперше після війни для колгоспів Кіровоградської області заряджено 190 автомашин, 100 вантажних машин будуть одержані до 1 липня 1949 року.

14 липня. До ювілею І.К.Айвазовського. 29 липня минає 130 років з дня народження видатного російського живописця І.К.Айвазовського. Готуючись до цієї дати, обласний історико-краєзнавчий музей збагатив свій фонд кількома рідкісними експонатами. Серед них – автопортрет з малюнком «Буря на чорному морі». Великий інтерес являє медаль імператорської академії художеств, присвячена 50-річчю творчої діяльності Айвазовського. На лицевій стороні медалі – барельєф ювіляра з написом: «Профессор живописи І. К.Айвазовский».

2 липня. Кращі стахановці, старі кадровики та інженерно-технічні працівники заводу «Червона зірка» в цьому році одержать нові, добре обладнані квартири в будинках, які будуються по вулиці Луначарського. Всього намічено збудувати чотири житлових будинки з центральним опаленням, водопроводом та освітленням. Поряд з житловими будинками будуються ясла та дитячий садок, розраховані на обслуговування 245 дошкільників.

23 липня. В Кіровограді на бульварі Будьонного розпочалися роботи з реставрації пам'ятника вченому-слов'янству В.І.Григоровичу. Цей пам'ятник був поставлений ще в 1892 році на кошти, зібрані серед трудящих всієї царської Росії. Зараз над реставрацією пам'ятника працюють скульптури та архітектори міста.

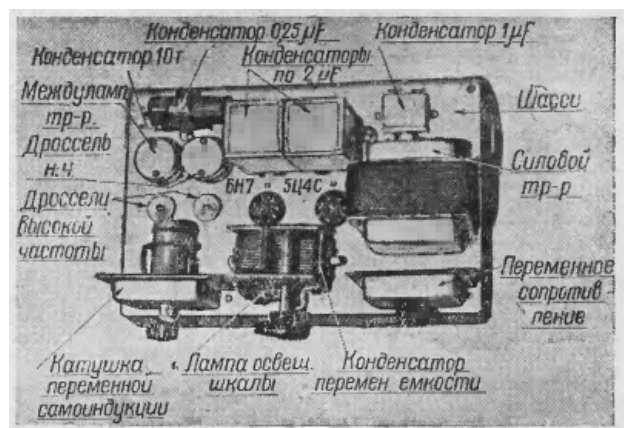
12 вересня. Художні полотна О.Осьмьоркіна. Художник-живописець Олександр Олександрович Осьмьоркін, який народився в Єлисаветграді (тепер Кіровоград) і тут провів дитинство, передав до обласного музею кілька ескізів своїх картин. Серед них - Єлисаветградський спиртзавод в 1908 році, пам'ятник Петру I в Ленінграді, колони одного будинку та інші. Роботи художника Осьмьоркіна широко відомі. Вони виставлені в Третьяковській галереї в Москві, Ленінградському художньому російському музеї, в музеях міст Горького, Куйбишева та інших, а також показувалися на виставках у Венеції, Нью-Йорку, Токіо. З художником Осьмьоркіним ведеться листування з метою організації в Кіровоградському музеї відділу приватних його праць.

12 грудня. Найстаріший виборець села. Колгоспниці артілі ім.Сталіна Одарці Михайлівні Пономаренко, виборцеві села Чаплище Новогеоргіївського району, минуло 102 роки. Незважаючи на похилий вік, вона бере активну участь в громадському житті села. Разом з іншими виборцями Одарка Михайлівна регулярно відвідує заняття гуртка, вивчає Конституцію СРСР і Положення про вибори.

«Кіровоградська правда», 1948 рік

8 травня. На початку навчального року вчитель-фізик Глинської середньої школи Нетудихата організував гурток радіолюбителів з учнів 5-10 класів. В гуртку 54 школярі. За час роботи гуртка учні виготовили 48 радіоприймачів, 47 з них передали для користування колгоспникам, які тепер мають можливість слухати Москву, Київ та інші міста Радянського Союзу.

16 травня. Олександрівка. В МТС ім.Петровського відбувся багатолюдний мітинг протесту в зв'язку з масовими стратами

демократів у Греції.

21 травня. Цього року буде здано в експлуатацію нове містечко, що закладено в мальовничому куточку міста – Новомиколаївці, для робітників заводу «Червона зірка». Уже будується 18 одноповерхових кам'яних будинків. Містечко матиме магазин, лазню та інші культурно-побутові установи.

23 травня. Обласна контора Автотракторозбуту за останній рік продала 20 малолітражних легкових автомобілів «Москвич» для особистого користування. Машини придбали головний агроном Маловисківського бурякорадгоспу Герой Соціалістичної праці Бірзул, Герой Раднського Союзу Рослик та інші.

Кіровоградська дворічна школа по підготовці керівних кадрів колгоспів провела перший випуск 42 голів колгоспів.

6 червня. У Кіровограді по вулиці Карла Маркса відкрито магазин квітів.

12 червня. Сконструював примітивний інкубатор колгоспник сільськогосподарської артілі ім.Молотова Підвисоцького району Артем Гаврилюк. Першу партію курчат уже передано на ферму. Закладено ще 130 яєць.

18 червня. Поблизу державного заповідника «Капітонівський ліс» Златопільського району колгоспник-мисливець села Буда-Макіївка Яків Котенко вистежив лігво вовків, де було 7 вовчат, і вбив їх.

25 червня. Джаз-оркестр у селі. Перший у районі джаз-оркестр організовано у Капітанівському сільському клубі досвідченим музикантом тов. Односум. Оркестр дав уже кілька концертів.

Неделя больного и раненого красноармейца. В воскресенье, 1 августа, в первый день Недели комиссией было организовано шествие, в котором приняли участие члены союза «Всератис». Артисты, одетые в национальные костюмы, на арбах продефилировали по улицам Ленина, Карла Маркса и Ревтрибунала, где состоялся летучий концерт-митинг. («Известия», 1 августа 1920 г.).

Музыкальные школы. Существующие в городе три частные музыкальные школы по разрабатываемому проекту национализируются и становятся советскими. («Известия», 4 августа 1920 г.).

Згвалтували дівчину. В Гаївці Знам'янського району цими днями о другій годині дня шість хлопців-школярів згвалтували дівчину бідну батрачку 15-ти років. Усі хлопці віком від 14 до 17 років. Райміліція заарештувала злочинців. («Червоний шлях», 5 серпня 1926 р.).

Оголошення про передплату. 20 копійок – гроші не великі, а за них можна цілий місяць читати газету «Червоний шлях».

Хочеш знати, що діється на світі?

Хочеш мати пораду?

Хочеш культурно господарювати?

Хочеш будувати нове життя?

Значить читай «Червоний шлях».
(«Червоний шлях», 22 серпня 1926 р.).

З чого сміємося

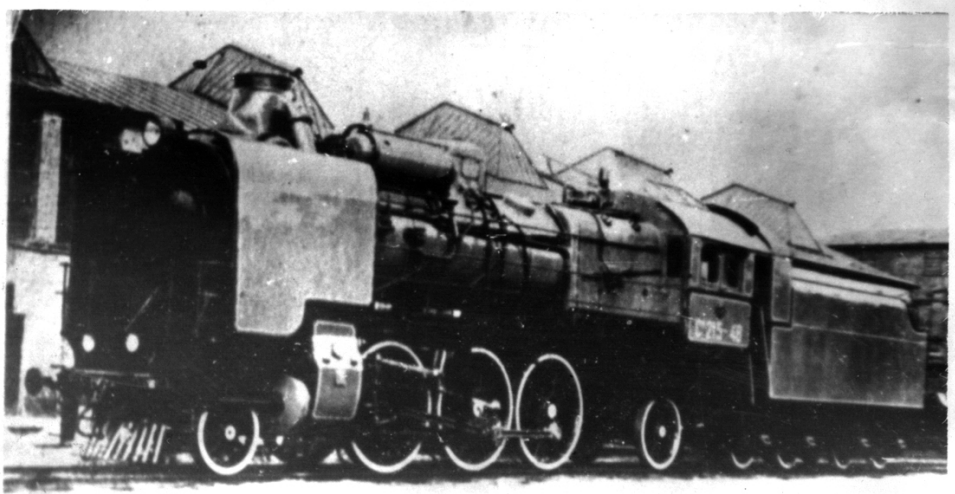
-А чи багато в тебе корів?

-Та штук 20 напевно...

-Е, та ти усіх куркулів мабуть за пояс заткнеш.

-Ну, я не куркулів затикаю, а батіг, бо я чередник.

(Червоний шлях, 22 серпня 1926 р.).

З 25 травня по 25 липня цього року в депо станції Зінов'ївська на дільниці Зінов'ївське – Знам'янка й Зінов'ївське – Помічна були іспити спалення на паротягах місцевого бурого вугілля. Протягом двох місяців суміш антрациту донецького вугілля й 25 відсотків бурого вугілля дала задовільні наслідки. («Соціалістичний наступ», 4 серпня 1931 р.).

Оголошення. Сьогодні демонструється:

«Сивашець» (вул. Карла Маркса) - закордонний фільм «Чикаго» за участю Філіс Хевер.

«Червоний партизан» - «За брамою монастиря»

Ім. Держинського – «Лялька з мільйон», Ігор Ільїнський, «Бабусин онук», Гарольд Ллойд.

Літній кінотеатр на Червонозорівці – «Транспорт вогню».

Оголошення. Зінов'ївський сільськогосподарський технікум захисту рослин оголошує прийом студентів (Вул.Московська, 34). Зінов'ївський художній технікум оголошує осінній набір студентів на 1-й та 2-й курс (вул.Карла Маркса №11). Зінов'ївський технікум соціального виховання оголошує осінній прийом студентів. («Соціалістичний наступ», 13 серпня 1931 р.).

На вулиці Карла Маркса №17 в житлокоопі, де понад 30 квартир, де близько 150 мешканців, де є душ з 50 дітей – в цьому дворі комунальна секція міськради раптом дозволила збудувати звиринець. Мешканці житлокоопу обурені з такого безглузлого акту. («Соціалістичний наступ», 15 серпня 1931 р.).

Цінний винахід. Правління міськради ВУАРВІН виносить старому члену товариства винахідників - зубному лікареві М.Г.Лінецькому подяку за виключно віддану і самодіяльну роботу по винахідництву. Літцький винайшов штамп для виготовлення безшовних металевих коронок для зубів, стілець з прикріпленим до нього місцем для лікаря. («Соціалістичний наступ», 2 серпня 1932 р.).

Вчора у Зінов'ївському почався вільний продаж печеного хліба. Відкрито сорок крамниць Зінторгу, які розташовані по околицях міста, базарах, а також центральних вулицях, з таким розрахунком, щоб повнотою обслуговувати все населення міста.

Піонер Пушкаренко – Покровської сільради – спільно з легкокіннотниками затримав трьох крадіїв колгоспного хліба. («Соціалістичний наступ», 28 серпня 1933 р.).

Объявление. Магазин специальных церковных вещей И.И.Бабакина предлагает парчу, паникадила и плащаницы по фабричным ценам. («Елисаветградские новости», 7 июня 1905 года).

Подворная прививка оспы. Санитарный врач сообщает городской управе, что им приглашена оспопрививательница для подворной прививки оспы. («Известия», 1 июня 1917 года).

Ново-Украинка. Комиссия по оказанию помощи пострадавшим от погромов доводит до сведения, что житель Ново-Украинки Ш.Х.Виноград за возмутительное отношение к комиссии и

єврейському населенню бойкотирован. (*«Известия», 24 июня 1919 года*).

Платна поліклініка УЧХ (вул.Луначарського №19, колишній будинок лікаря Вайсенберга) відпускає всім і во всякі часи для лікарських потреб льод по 1 карбованцю за відро. (*«Соціалістичний наступ», 3 червня 1931 року*).

Не на своїх місцях. Мороз Микола – просився до «Червоної Зорі». Має власного будинку з 9 квартирантами, дві свині, восьмеро поросят і звагалі чималенький господарчий прибуток.

Урлін – у механічний №2 цех «Червоної зірки». Водночас працює за кларніста в кіно «Сивашець». Виходить на роботу п'яний, заводить сварки та бійки з адміністрацією.

Найденів – колишній значний крамар та експлуататор. Пробився до кооперативної артлі «Пролетар».

Павлюченко Степан Іванович – значний куркуль, володар столипінської економії з села Федвар. Знайшов притулок у Зінпайбуді.

Куркуль з літерою «А». До комсомолу подала заяву Корваленко Ніна – учень 4-ї ФЗС. Виявлено, що її батько мав дві економії, паровий млин, кузню й нещадно експлуатував робітників. З 1921 року цей куркуль живе в Зінов'ївську.

Ворожі паростки. Другий курс технікуму сільгоспмашинобудування закінчено ворожим елементом. С.Манюхін - син жандаря, позбавленого права голосу.

А.Кузьменко – брат офіцера, що емігрував з білими.

М.Чапенко – брат денікінця.

В Зінов'ївському районі біля села Катеринівка знайдено поклади вогнетривкої глини. Якість глини гарна. (*«Соціалістичний наступ», 23 липня 1931 року*).

Сьогодні 12 червня о 12 годині дня в клубі харчовиків (вул. Шевченка) відбудуться загальні збори всіх переселенців, яких цими днями відряджатимуть до Біробіджану. (*«Соціалістичний наступ», 12 червня 1932 року*.)

Объявление. Елисаветград, Дворцовая улица, дом Марущака. Открыта большая комфортабельная биллиардная со самыми строгими усовершенствованными биллиардами. (*«Соціалістичний наступ», 12 червня 1932 року*)

Оголошення. Сьогодні й завтра в клубі металістів відбудеться лекція професора Каткова з гіпнозу. (*«Соціалістичний наступ», 19 червня 1934 року*)

Здача на значок ГПО на заводі Червона Зоря жваво розгортається. За планом на 1934 рік на заводі треба залучити 1000 значківців. (*«Соціалістичний наступ», 20 червня 1934 року*).

18 червня вперше в Зінов'ївську на стадіоні «Динамо» відбувся дитячий футбольний матч між командами 6 та 22 шкіл... Гру було закінчено рахунком 2:1 на користь 22 школи. (*«Соціалістичний наступ», 23 червня 1934 року*).

Садять літню картоплю. В колгоспі «Комуніст-хлібороб» Петрівського району заплановано посадити 5,5 гектара літньої картоплі. 30 червня цю роботу почали. По пару посаджено перші гектари картоплі. (*«Кіровська правда», 3 липня 1939 року*).

4 липня на стадіоні «Сельмаш» розпочалися перші обласні змагання по легкій атлетиці. Першого дня змагалися по бігу, стрибках, штовханні ядра, в яких взяли участь фізкультурники Кіровограда, Олександрії, Новоукраїнки, Новогеоргіївська та інших районів.

На розигриш кубка УРСР. Кіровоград-Смела. Сьогодні на стадіоні «Сельмаш» відбудеться футбольний матч на розигриш кубка УРСР. Грають команди «Сельмаш» (Кіровоград) і «Рот фронт» (Смела). (*«Кіровська правда», 6 липня 1939 року*).

Збройне пограбування. 13-го листопада увечері до кондитерської хлібзаводу, що міститься по вулиці Карла Маркса, зайшли двоє невідомих і зачинили за собою двері. Загрожуючи зброєю, вони зв'язали продавця і, забравши з каси всі гроші, злочинці зникли. (*«Кіровська правда», 17 липня 1939 року*).

У селі Новгородківці (Куцівці) затверджено літгурток під керівництвом Голованєвського при сельбуді. Склад – 7 членів. Гурток має зв'язок з Зінов'ївською філією. (*«Червоний шлях», 1 травня 1926 року*).

Спорт на селі. Не помиряться з-за м'яча. В селі Мошорине Ново-Пражського району було організували дві футбольні команди – одну з комсомольців, а другу з позапартійних. На

загальному зібранні було вирішено задля притягнення селянської молоді до фізкультури дати їм футбол. А потім через три дні одібрали м'яча назад. Це викликає серед селянської молоді обурення. Швайка. («Червоний шлях», 29 липня 1926 року).

Приїзд членів Всеукраїнського археологічного комітету. У близькому часі до Зінов'ївська має прибути спеціальна комісія Всеукраїнського археологічного комітету у складі геолога, біолога і археолога. Приїздить ця комісія у зв'язку з находкою в нашому місті кількох (19) муміфікованих трупів різних небіжчиків, що їх було поховано протягом часу з 1835 до 1888 року. («Зиновьевский пролетарий», 11 серпня 1926 року).

Постройка домов кончается. Жилстроительная рабочая кооперация развернула свою работу. Строительство новых домов для рабочих кипит уже несколько месяцев. Работа подходит до конца. Строительный кооператив рабочих мельниц «Укрмута» им. т.Томского к 15-му сентября кончает постройку громадного дома на 27 вместительных квартир напротив окружной больницы. Строительный кооператив рабочих связи «Червоний зв'язок» к 10-му сентября кончает постройку дома на Алексеевской улице. («Зиновьевский пролетарий», 14 серпня 1926 року).

Падение с балкона. Третьего дня прислуга «Петербургской гостиницы» крестьянка деревни Павловки Ульяна Гриба по неосторожности сорвалась с пристроенного со стороны двора к зданию гостиницы балкона на землю. Она получила довольно серьезные ушибы и в бессознательном состоянии доставлена была в земскую больницу. («Голос Юга», 14 июля 1909 года).

Подорож струнного ансамблю. Зінов'ївський струнний ансамбль робітників заводу «Червона зірка», що дістав другу премію на всеукраїнській музичній олімпіаді, за рішення заводського комітету спільно відряджається 15-го липня на три тижні до Донбасу. («Соціалістичний наступ», 3 липня 1931 року).

Аджамський технікум садівництва та городництва проводить прийом студентів на перші курси на 1931/32 навчальний рік. («Соціалістичний наступ», 9 липня 1931 року).

Рентген-кабінет при платній поліклініці УЧХ (вул. Луначарського, 19) починає функціонувати з 23 липня. Приймаються попередні запити на просвічування серця, легень і шлунку.

Зінов'ївський технікум механізації та електрифікації сільського господарства (вул.Гоголя, 144).

Рекорд на ярині. Компаніївка. 23 (телефоном, наш.кор). В бригаді Савенка в артілі «Незаможник» жатка-лобогрійка виробила 10,93 га. Жатка до кінця дня недопрацювала, бо перебив дощ. («Соціалістичний наступ», 23 липня 1931 року).

Зінов'ївська міська рада ТСО-авіахіму одержала два планера. Планери встановлені в механічному цеху заводу «Червона Зоря» та в клубі металістів. Тут же будуть організовані перші планерні гуртки. («Соціалістичний наступ», 2 липня 1932 року).

Заборонити всім колгоспам, колгоспникам та приватним особам проводити продаж картоплі врожаю 1934 року на ринках та інших місцях торгівлі до повного виконання обов'язкової поставки картоплі державі. («Соціалістичний наступ», 2 липня 1934 року).

Постанова бюро МК ЛКСМУ від 2 липня 1934 року. За виявлену високу класову свідомість – піонера колгоспу ім.Дзержинського Аджамської сільради Ляну Андрія, що затримав двох злодіїв, які зрізали колоски – преміювати надсилкою до піонертабору. («Соціалістичний наступ», 4 липня 1934 року).

Листопад 1937-го

Легоковажне знайомство. Характерний випадок трапився днями у нашому місті. В шапошну майстерню кустарю Сагалова, що міститься по вулиці Леніна, зайшов один невідомий і відрекомендував себе начальником Кіровської тюрми. Завівши сердешну розмову з Сагаловим, невідомий розповів своєму співбесіднику, що коли він їхав до Кірово, його обікрали, і що йому дуже неприємно з'явитися на роботу в старому одязі.

Про багато дечого розповів незнайомому і Сагалов. Зокрема, він скаржився на міліцію, що забрала у нього деякі будівельні матеріали, які він купив на базарі. При цьому Сагалов спитав незнайомого, чи не зможе він, як начальник тюрми, допомогти йому в поверненні будівельних матеріалів.

Незнайомиць чекав такого випадку. Пообіцявши «уладити» це питання, незнайомий попросив свого довірливого собесідника виручити його з тяжкого стану. Він попросив зайняти йому на кілька днів пару хромових чобіт та картуз військового зразка.

Громадянин Сагалов, радий старатися, запрошує незнайомого до себе на квартиру і дає йому чоботи і картуз. Тут же у кімнаті незнайомий вкрав зі стола годинник і ножиці. Пообіцявши через пару днів повернути чоботи і розрахуватися за картуз, незнайомий пішов з хати.

Другого дня він знову з'явився до Сагалова, але уже у повній формі. На гімнастерці красувалися петлиці з двома шпалами. Помітивши, що Сагалов приємно вражений, незнайомий іде далі. Він попросив позичити йому на кілька днів 50 крб. Сагалов знову радий старатися і задовольняє просьбу.

Сагалов чекав з дня на день, щоб його «приятель» прийшов і розрахувався з ним, але чекання було марним.

Вжитими заходами міськмліція затримала цього незнайомого у повній військовій формі. Він виявився аферистом і злочинцем, якого довгий час розшукують органи НКВС. Прізвище його – Шехтер Соломон Йосипович. Цього злочинця було засуджено до 10 років позбавлення волі. З місця ув'язнення він утік.

Куницький – помполіт міськмліції.

Футболіста Фурмана дискваліфіковано. Під час матчу між Вознесенськом і збірною нашого міста футболіст команди Кірово Фурман грав виключно грубо. Не обмежившись цим, Фурман після закінчення матчу побив футболіста Вознесенська тов.Гершенфельда. Як повідомив редакцію міський комітет в справах фізкультури і спорту, спортивна інспекція за цей вчинок декваліфікувала Фурмана до кінця сезону.

Технік школи комбайнерів Ковтуненко А.І., напившись, п'яним упав на вулиці і заснув. До нього підійшли невідомі, роздягли і забрали у нього 220 крб.

Колгоспи купують автомашини. Вісім колгоспів: ім.Леніна (Вишнякова), «Червоний Жовтень», ім.Фрунзе, ім.Комінтерну (Грузьке), «Більшовицька гідність», «Перемога» (Федорівка), «Новий світ» (Обознівка), ім.Дімітрова (Черняхівка) уже одержали автомашини. Інші колгоспи теж замовили автомашини райспоживспілі.

Жертви грози. В селі Лелеківка блискавкою вбило громадянку Лукіну П.С. Сталося це при таких обставинах: Лукіна поралася біля печі. Раптом ударила блискавка, від якої вона була вражена. Врятувати її не вдалося. Смерть настала раптово.

Червень 1936-го

* Сьогодні, об 11-й годині дня, буде дано старт воєнізованому автопробігу Кірово-Одеса. В переході братимуть участь вісім автомашин. Шофери ведуть машини в протигазах.

* Два роки я працюю на шахті «Піонер» тресту «Бурвугілля». За цей час я вже двічі здав на «відмінно» норми на «ворошилівського стрільця», але до цього часу чомусь не можу одержати значка.

* Парк імені Леніна. Стрибки з парашутної вишки.

* У вихідний день, 6 червня, трикотажна фабрика ім.С.М.Кірова організувала колективне відвідування міськтеатру. 64 чоловіка побачили п'єсу «Дер ерштер ідішер рекрут» у постанові Одеського єврейського театру. Для кращих стахановців на 19 спектаклів єврейського театру закуплено постійну ложу.

* Ще в минулому році на заводі «Червоний Профінтерн» зробили маторний човен. Майже півроку човен будували і витрачено понад 1000 крб. Про

непридатність човна для користування дізналися тоді, коли з першого ж разу він потонув.

1937 рік

* На площі ім.С.М.Кірова розпочалися підготовчі роботи по асфальтуванню. Для того, щоб замостити площу, потрібно завезти 1500 тонн піску, 2100 тонн каміння, гравія 144 тонни і 820 тонн щебеня.

* Всі колгоспниці і колгоспники артїлі «Новий Господар» Вишняківської сільради на своєму мітингу палко вітали справедливий вирок найвищого суду над бандою фашистських шпигунів - Тухачевським, Якіром, Ейдеманов та іншими.

* Поправка. В газеті за 26 січня в статті під заголовком «Троцькістські поспішники» газета звинувачувала тов. Гершовіч в схороненні в бібліотеці технікуму механізації, а якій вона працювала, заборонену літературу. Як виявилось перевіркою, факти не підтвердилися.

* Хуліганство. Учень віком 12 років Сокол М. намагався пройти в цирк. Адміністратор цирку Браїловський, затримавши цього учня, кинув його об землю. Хлопчик розбив собі голову. В тяжкому стані потерпілого було відправлено каретою швидкої допомоги до лікарні. Браїловський притягується до карної відповідальності.

* Жертва автолихацтва. 24 червня на вулиці Компанійця шофер Маломуж М.І. автомашиною №49009, що належить міській станції Кірово-Українка наїхав на громадянку Зінгер Ш.Ю., яка проходила вулицею і серйозно її поранив. Потерпілу негайно доставили каретою швидкої допомоги до 2-ї радлікарні, де вона і померла. Маломуж притягується до карної відповідальності.

* По-хижацькому ловлять рибу. В нашому місті порушують постанову облвиконкому і міськради про правильну ловлю риби. Є такі люди, що по-хижацькому ловлять рибу неводом, пересипними сітями для того, щоб потім продавати її на базарі по спекулятивних цінах.

* Начальник гаража міськради Котляр систематично розкрадає дефіцитні запасні частини, мастило, фарби та інші матеріали. Одна з автомашин підлягала оббивці. Ця робота повинна була коштувати 600 крб, але для того, щоб на цьому нажитися, Котляр знайшов майстра Кузьміна, з яким він домовився, що за цю роботу гараж може заплатити 1000 крб з тим, щоб Кузьмін одержав 600 крб, а решту віддав йому, Котляру. Так і було зроблено.

«Соціалістичний наступ», листопад 1934 року

У газеті за 18 листопада уся третя сторінка була відведена намірам випускати на заводі «Червона зірка» мотоцикли. Через сторінку йшов заголовок «За радянський мотоцикл марки «Червона Зоря». В одній із заміток завідувачий конструкторським бюро заводу І.Н.Каховський писав: «Знаючи устаткування заводу «Червона Зоря», я вважаю, що за невеликих капіталовкладень на придбання спеціального устаткування, в основному для механічної обробки мотоцикла такого типу «Червоної зірки», можна буде застосувати конструкторським бюро заводу цілком для того, щоб приступити до утворення потрібної документації нової машини, а конструкторський цех, по наданню йому рисунків, у найкоротший строк утворить перший зразок нового радянського мотоцикл марки КЗ-1 («Красная Звезда -1»).

Обвинувачення. Тов. Клімовський, комсорг збирального цеху «Червоної Зорі», - ні разу не був у підшефній школі.

«Кіровська правда», листопад 1937 року

1 листопада. Аджамка. Колгоспники артїлі ім.Дімітрова Тарасівської сільради намітили кандидатом у депутати Ради Союзу Миколу Івановича Єжова.

2 листопада. Олександрія. Робітники і службовці радгоспу ім.Кагановича висунули кандидатом у депутати до Ради Союзу Лазаря Мойсєєвича Кагановича.

Торгівельні організації до свят. Облторг завіз до всіх крамниць у великій кількості ковбасні та м'ясні вироби, цукор

Массовый поход в противогазах.
На снимке: в колонне завода им.
СТАЛИНА.

та інші продукти.

Масовий похід у протигазах. Днями на честь XX роковин Жовтня відбувся масовий похід в протигазах, організований міськрадою Тсоавіахіму.

3 листопада. 60 тисяч фруктових дерев. Колгоспники нашого району одержали 60 тисяч дичок фруктового дерева, з них яблунь 20 тисяч і груш 40 тисяч. Дички ці будуть використані для закладання плодородсадників в колгоспах «Новий світ» і «Новий шлях» Черняхівської сільради, по 30 тисяч кожному.

4 листопада. Нові речі до свята. Стахановець колгоспу «Серп і молот» Грузчанської сільради Згривець Степан заробив в цьому році і вже одержав чимало хліба і грошей. Товариш Згривець продав кооперації 515 кг пшениці. За проданий хліб він придбав собі гарні чоботи. Дружині ботінки, а також купив 56 метрів мануфактури.

Жертва необережності. 1-го листопада громадянка Тупалова А.В., намагаючись перебігти вулицю, попала під вагон трамваю, що проходив по вулиці Леніна. Потерпілу було доставлено до лікарні, де через дві години вона померла. Вів цей вагон ватман Бабін Е.А.

14 листопада. З зали суду. 11 листопада на вечірньому засіданні виїзної сесії обласного

суду були заслухані висновки експертизи. Фашистські запродавці за завданням японо-німецьких контррозвідок здійснювали диверсійні акти у тваринництві... За останніх три сезони в колгоспах району було 228 випадків абортів кобил. Банда шкідників робила все, щоб зірвати парування кобил. Так в колгоспі імені Леніна Бережинської сільради останнього сезону від 12 кобил одержано тільки одне лоша.

15 листопада. Масове виробництво м'ясорубок. Цех ширвжитку заводу «Більшовик» почав виготовляти м'ясорубки.

16 листопада. Аферист. Днями міськмліція затримала одного невідомого, який видав себе за директора цирку, намагаючись найняти собі квартиру з метою шахрайства. Афериста заарештовано.

В Піщаному Броді відбувся велокрос, присвячений Всесоюзному дню фізкультурника. В кросі взяло участь 86 велосипедистів, в тому числі 4 жінки.

Начальник уездной милиции получил из Новоархангельска краткую телефонограмму о том, что в селении Тишковка (той же волости) убито 10 немецких солдат. (*«Известия»*, 20 мая 1918 г.).

В связи с убийством в деревне Терновка четырех немецких солдат, туда прибыли карательные отряды, произведенными многочисленными залпами снесли большое число домов и в ближайшей деревне Маслениковой. (*«Известия»*, 21 мая 1918 г.).

Винниченко против петлюровщины. Винниченко прислал в заграничную газету «Борьба» - орган украинских эсеров - следующее письмо: «Многоуважаемый товарищ редактор! Прошу поместить на страницах вашей газеты следующее мое письмо. В 9 номере «Вперед» в передовой статье этой газеты читателям сообщается, что я приглашен в правительство Петлюры, и для этого должен выехать на Украину. Настоящим должен заявить, что я своего согласия на участие в этом правительстве не дал и дать не могу вследствие того, что социальная и политическая программа этого правительства не отвечает моим взглядам...» (*«Известия»*, 8 мая 1920 г.).

Товарищ Луначарский в Елисаветграде. Торжественное заседание Горсовета правлений профсоюзов и завдомов. Речь т. Луначарского. (*«Известия»*, 20 мая 1920 г.).

Кража. У А. Степанова, купавшегося в Ингуле и оставившего на берегу платье, Л. Ивановой похищен из кармана пиджака кошелек с 25 рублями. (*«Елисаветградский день»*, 5 мая 1915 г.).

Вчера при большом стечении приглашенных состоялось открытие кулинарной школы госпожи Венгловской. (*«Елисаветградские новости»*, 31 мая 1904 г.).

20 травня в саду Першого травня відбудеться великий вечір піротехніки. Квитки продаються щодня в касі саду з 3-х до 7 годин вечора. Культсектор ЗК «Червоної Зорі». (*«Соціалістичний наступ»*, 19 травня 1931 р.).

Комунвідділ зобов'язує орендарів та власників будинків і торгприміщень в 3-денний термін познати всі старі таблиці зі стін, воріт, вітрин та №№ з будинків, усі вивіски, реклами та інше, які зараз втратили своє значення, залишивши лише №№ будинків, назви торгприміщень та установ, які відповідають дійсності в сучасний момент. За невиконання винні будуть притягатися до відповідальності. (*«Соціалістичний наступ»*, 12 травня 1933 р.).

В нашому місті розгортається рейд для перевірки та виявлення участі нацменшостей у виробничому житті заводів, фабрик, в культурно-масовій роботі на підприємствах і установах. (*«Соціалістичний наступ»*, 8 травня 1934 р.).

Від комунвідділу. Кладовище в межах огорожі біля колишньої Петропавлівської церкви комунвідділом для поховань померлих закрито. Надається право батькам та спадкоємцям померлих в декадний термін, але не пізніше 8 червня 1934 року, прибрати надгробки та огорожі могил за листовним дозволом комунвідділу. Після зазначеного терміну надгробки та огорожі залишаються в розпорядженні Комунвідділу. (*«Соціалістичний наступ»*, 26 травня 1934 р.).

На романической почве. Вчера произошел следующий трагикомический случай: служащий Русского Банка А. Григорьев стрелял из нагана в своего сослуживца кассира Р. Аухскальца. Было два безрезультатных выстрела. Потом Григорьев бросился на своего соперника и откусил ему кусок уха. (*«Известия Елисаветградских социалистических партий»*, 2

апреля 1918 г.).

Кража. Из павильона фотографии А.Витлина, находящейся по Московской улице, неизвестным злоумышленником похищен фотографический аппарат, стоящий 35 рублей. («Елисаветградский день», 19 апреля 1915 г.).

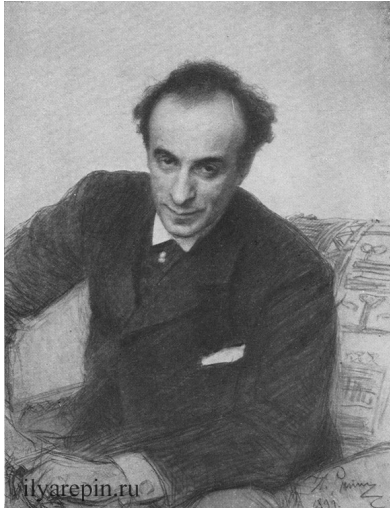
Мадыары. На смену ушедшим немецким войскам в город вступили мадыары. («Известия», 3 апреля 1918 г.).

Жеребьевка участков. В воскресенье в думской зале состоялась жеребьевка участков. На жеребьевку явилась масса публики. Нарезано было 189 участков возле слободки Романовки, по 300 квадратных сажень каждый, 154 участка на Некрасовской слободке, возле Петропавловской церкви и еврейского кладбища, 25 участков возле тюрьмы, 10 участков за полотном железной дороги и 27 участков в районе Балки. («Голос Юга», 10 апреля 1918 г.).

Заготовка тряпок. Спеціальна нарада при Окрвнаторзі встановила найбільшу ціну на зібрані тряпки до 70 копійок за пуд з доставкою до складу в Зінов'євськ, при чому допускається до 30% негодного дрантя. Зборщикам тряпок, а також селянам будуть видавати аванси от 15 до 25 карбованців на підводи. («Червоний шлях», 4 квітня 1926 р.).

В селі Ляхівці Новоукраїнського району злочинці виколупали вікно в крамниці й забрали крам. Під час крадіжки хтось проїжджав і злодії втекли, залишивши на місці злочину ключі. Ці ключі признав своїми Яків Ганзенко, й тим чином виявилось, що в кооператив лазив Ганзенко вкупі з Кульчинським, обидва молоді хлопці. («Червоний шлях», 8 квітня 1926 р.).

6 людських трупів. Біля села Фурманівка Новоукраїнського району, коли зійшов сніг, знайшли 6 людських трупів. Гадають, що ці люди замерзли зимою й лежали там аж до цього часу. («Червоний шлях», 15 квітня 1926 р.).

Ходатайство о переименовании. Мировой судья Л.И.Авдеев по уполномочию жителей местечка Злынка обратился на высочайшее имя с ходатайством и переименовании местечка Злынка в Татьяновку в честь великой княгини Татьяны Николаевны. Канцелярия Ее Величества Государыни Императрицы Александры Федоровны предложила херсонскому губернатору дать свое заключение по этому делу. («Голос Юга», июль 1915 г.)

Объявление. Зимний театр. В субботу 25 апреля 1915 года 1-я гастроль известного драматурга артиста имперских театров Григория Григоровича Ге с собственной петроградской труппой. Представление будет «Смерть Иоанна Грозного». («Елисаветградский день», 21 апреля 1915 г.).

Переименование. Губернское присутствие по журналам от 12 января 1915 года определило: переименовать с. Старый Данциг Анненской волости Елисаветградского уезда в «Константиновку», деревню Карловку в Николаевку, деревню Германовку в Алексеевку, деревню Петриковку-Вах Семеновской волости в деревню Алексеевку и деревню Петриковку-Вернер в Николаевку. («Елисаветградский день», 9 апреля 1915 г.).

Объявление. 23 апреля в зале Общественного собрания в пользу комитета Мраморного двора (на приобретение перевязочных средств для быстрого эвакуирования с места боев) концерт солиста Его Величества Л.Собинова. Билеты продаются в музыкальном магазине «Артист» М.Л.Портного. («Елисаветградский день», 19 апреля 1915 г.).

Павлины. Вчера крестьянами привезено было в город для продажи несколько живых павлинов. За самца продавцы просили 12-15 рублей. («Елисаветградский день», 20 апреля 1915 г.).

Смесь из юбилейной литературы о Шевченко. Какой-то генерал заказал Шевченко свой портрет за 50 рублей, но работа ему не понравилась и он не принял его. Раздосадованный Шевченко, чтобы наказать скупого генерала, намалевал на портрет намыленную бороду и продал его для вывески тому

цирульнику, у которого генерал стригся и брился. Увидев портрет-вывеску, генерал рассвирепел, тот час купил у парикмахера вывеску и обратился к помещику Энгельгардту с просьбой продать ему Шевченко, крепостного живописца. Тот согласился. Шевченко бросился к Брюллову. Знаменитый художник рисовал в это время портрет Жуковского. Портрет предназначался к лотереи и на вырученные деньги собирались выкупить Шевченко. В лотерее принимали участие высокопоставленные лица. Это охладило пыл генерала и помещика. Шевченко был выкуплен. («Елисаветградские новости», 16 апреля 1914 г.).

«Соціалістичний наступ», м.Зінов'євськ, квітень 1931 року

2 квітня. Іспити з перебігу на лижвах. Перші іспити з перебігу на лижвах були призначені на 31 березня, але жодне підприємство, технікум, колектив фізкультури нічого не зробили, щоб успішно провести іспити. Сьогодні, 2 квітня, вдруге призначаються іспити з лижв. Усі фізкультурники повинні взяти найактивнішу участь у іспитах. Старт об 5 годині дня біля будинку 8-ї трудшколи (вул.К.Маркса, 11). Пробіг для жінок 3 кілометри, для чоловіків – 10 кілометрів. Штаб.

3 квітня. Я виправлюсь. Мене зняли з роботи та виключили з лав комсомолу за образу адміністрації. Перед всією пролетарською суспільністю визнаю свою провину, але прошу пробачити мене й дати можливість виправитися, стати передовим робітником. Обіцяю з перших же днів повернення на завод показати себе, як невідступного борця за профзнання. Д.Гуковіч.

9 квітня. Вісім стінгазет. У Першотравенській сільраді організовано вісім нових стінгазет. Подекуди, як от в артіль «13-річчя Жовтня», стінгазети видано вперше. Колгоспники дуже зацікавлені стінгазетами, які висвітлюють як недоліки в роботі, так і досягнення, та вимагають збільшити випуск стінгазет. Бригадир.

10 квітня. Паперові ударники. Артіль «Соцзмагання» (Коротяк) не виправдовує своєї почесної назви. Так, наприклад, артіль «Соцзмагання» викликало на змагання артіль «Агропрогрес» на закінчення обмолоту хліба. Артіль «Агропрогрес» вже закінчило цю роботу, а

«ударники» з «Соцзмагання» ще й досі молотять язиками. Вуйченко.

Вступаємо до лав безвірників. Цими днями у клубі харчовиків 10 єврейська трудшкола улаштувала антирелігійну вечірку. Після доповіді присутні на вечірці батьки одногосно ухвалили вступити до лав безвірників. Рада піонербази.

Садять літню картоплю. В колгоспі «Комуніст-хлібороб» Петрівського району заплановано посадити 5,5 гектара літньої картоплі. 30 червня цю роботу почали. По пару посаджено перші гектари картоплі. («Кіровська правда», 3 липня 1939 року).

4 липня на стадіоні «Сельмаш» розпочалися перші обласні змагання по легкій атлетиці. Першого дня змагалися по бігу, стрибках, штовханні ядра, в яких взяли участь фізкультурники Кіровограда, Олександрії, Новоукраїнки, Новогеоргіївська та інших районів.

На розигриш кубка УРСР. Кіровоград-Смела. Сьогодні на стадіоні «Сельмаш» відбудеться футбольний матч на розигриш кубка УРСР. Грають команди «Сельмаш» (Кіровоград) і «Рот фронт» (Смела). («Кіровська правда», 6 липня 1939 року).

Збройне пограбування. 13-го листопада увечері до кондитерської хлібзаводу, що міститься по вулиці Карла Маркса, зайшли двоє невідомих і зачинили за собою двері. Загрожуючи зброєю, вони зв'язали продавця і, забравши з каси всі гроші, злочинці зникли. («Кіровська правда», 17 липня 1939 року).

4 травня. Відкриття футбольного сезону. 2 травня відбулося відкриття футбольного сезону. Акуратно прибраний і художньо оформлений стадіон «Сельмаш» заповнили сотні трудящих міста. На полі зустрілись футбольні команди спортивного товариства «Сельмаш» з Кіровограда та «Стахановець» м.Олександрія. Матч закінчився з рахунком 8:0 на користь кіровоградців.

6 травня. Похід у протигазах. На честь міжнародного пролетарського свята – 1 Травня, колектив Кіровоградської міської ради провів 5-кілометровий воєнізований похід у протигазах.

9 травня. Оголошення. Гудзиковій фабриці потрібні: головний бухгалтер, бухгалтер матеріального відділу, рахівники, секретар та робітники різних кваліфікацій. Звертатись по адресу: вул. Петровського, 66, тел. 1-83. Дирекція.

11 травня. По п'ять оборонних значків. Комсомольці і неспілкова молодь Знам'янської фельдшерської школи з винятковим інтересом вивчають військову справу, здають норми на оборонні значки. Студенти-активісти оборонної роботи тт. Андрющенко, Орленко, Волошиненко, Краєвський та інші вже мають по чотири оборонні значки і днями здали норми на значок ворошиловського стрільця II ступеня.

Родина інтелігентів. У колгоспника артїлі «Перемога» Івангородської сільради Олександрівського району Івана Костянтиновича Бойченка є чотири сини. Всі вони стали радянськими студентами. Захар вчиться у військовій школі, Євгеній незабаром стане лейтенантом, Федір вчителює, а Василь – рахівник.

14 травня. Бюро перевірки вигравів. При Кіровоградському обласному управлінні Держтрудоощадкас і держкредиту працює бюро перевірки вигравів по облігаціях державної позики. Бюро по спеціальних картках перевіряє номери облігацій, що є на руках у держутримувачів позики. Про кожний виграв бюро надсилає повідомлення на адрес позикодержця. За півтора місяці роботи у бюро надійшло від держутримувачів позики 5 тисяч карток.

15 травня. Пригоди. Підпал людини. Коли робітниця кіровоградських цегельних заводів В.Я.Дзюба поверталася з роботи, її зупинив невідомий, облив бензином і підпалив сірником. З великими ожогами Дзюбу доставили в третю радлікарню. Слідством встановлено, що це зробив колишній чоловік Дзюби – А.Г.Шаповал. Злочинця заарештовано.

16 травня. По сторінках газет області. Минулого року в Бандурівський ощадкасі було 153 вкладника, які зберігали в Ощадкасі 29511 карбованців. (Олександрія, «Більшовицька правда»).

18 травня. На відпочинок в «Артек». Хмельівський райком комсомолу надіслав у всесоюзний санаторій «Артек» (Крим) кращого учня 7-го класу Янопольської неповної середньої школи Миколу Гордієнка, відмінника навчання.

19 травня. По сторінках газет області. Учитель Розсохуватської школи Т.Феньов, будучи у місті Мала Виска, знайшов гаманець, в якому були документи та 270 крб грошей. Гаманець з документами і грошми повернений власнику. (Мала Виска, «Червоний прапор»).

20 травня. Новий будинок середньої школи. Восени 1938 року на станції Користівка (Олександрійський район) закінчено будівництво нового прекрасного архітектурно оформленого будинка залізничної школи.

По сторінках газет області. В колгоспі «Червоний прапор» с.Розумівка обладнано хату оборони. В ній щодня проводиться робота оборонних гуртків. (Олександрівка, «Більшовицький шлях»).

21 травня. 18 травня в клубі ім.Жовтня шахматист тов. Кальмейер провів сеанс одночасної гри на 35 дошках. В результаті чотиригодинної гри тов. Кальмейер виграв 26 партій, чотири програв і п'ять звів у нічию.

22 травня Пригоди. Автолихач. Шофер Новоархангельського райкінотеатру Ф.Д.Кузнєцов розвинув на вулицях райцентру велику швидкість. На повороті машина перекинулась і три чоловіки, що були у ній, важко поранені. Машина розбилась. Шофер притягується до відповідальності.

23 травня. По сторінках газет області. 18 травня відбувся весняний традиційний крос імені Шверніка, в якому взяли участь 167 чоловік, з них 60 жінок. (Бобринець, «Червоний шлях»).

27 травня. Масові військові тактичні заняття. Новоархангельськ (облРАТАУ). Тут відбулися масові військові тактичні заняття, в яких взяло участь 5 тисяч чоловік.

По сторінках газет області. Капітан-орденоносець учасник боїв біля озера Хасан тов. Мозговий розповів робітникам і службовцям радгоспу «Червона зірка» про героїчну боротьбу бійців і командирів Червоної Армії з японськими самураями. (Бобринець, «Червоний шлях»).

29 травня. По сторінках газет області. За минулий рік по району було зібрано і здано державі 8450 кг шовковичних коконів. 312 шовководів району затверджені кандидатом на Всесоюзну сільськогосподарську виставку. В цьому році шовководи району борються за 10 тисяч

кг врожаю коконів. (Новогеорґієвськ, «Прапор комунізму»).

Кредитная канцелярия установила следующие предельные курсы для иностранных денежных знаков: фунты стерлингов – 144 рубля, французские франки – 52 рубля, доллары – 3 рубля 20 копеек, шведские кроны – 90 рублей, лиры – 45 рублей, швейцарские франки – 61 рубль, норвежские кроны – 87 рублей, голландские гульдены – 124 рубля, иены – 165, 5 рублей, румынские леи – 35 рублей. (Голос Юга, 6 января 1917 г.).

Новые постройки. В наступающем строительном периоде предстоит построить несколько больших построек. Мы слышали, что фирмой Ельворти куплен дом Трестера на Большой улице, где предполагается выстроить большое здание. Той же фирмой приобретен дом Ефимовского (возле костела), куда переедет контора общества. («Голос Юга», 10 января 1910 г.).

Не до перевиборів готуються, а в очко дують. В Глинянській сільраді хоч є дві хатичитальні та користі від їх мало, бо вони завжди закриті і селяни розважаються «очком». («Червоний шлях», 10 січня 1926 р.).

І такє буває. В селі Богданівці Бобринецького району було надзвичайне явище. Жив собі селянин Ігор Голубенко, з ним його син 22-х років з дочкою 16-ти років. І ось це так скоїлось, що син закохався в сестру й дійшло до того, що вона родила дитину. («Червоний шлях», 31 січня 1926 р.).

Уездная милиция. С сегодняшнего дня открывает свои функции подотдел уездной милиции. Временно канцелярия помещается по Дворцовой улице в доме Бородинки. («Труд», 5 февраля 1920 г.).

Взятка. Задержаны милицией 4-го района 9 мешков сахара-песка, принадлежащие кооперативу «Честность». Члены кооператива предлагали милиционеру взятку, но были арестованы и препровождены в район. («Известия», 21 февраля 1920 г.).

Иллюзион в уезде. Херсонский губернатор разрешил А.И.Полонскому открыть иллюзион в поселке Новоукраинка Елисаветградского уезда при соблюдении необходимых технических условий. («Елисаветградский день», 17 января 1915 г.).

Глодоський зоотехнікум верхового конярства оголошує весняний набір студентів до першого та підготовчого курсів з 1 лютого 1931 року. Глодоси Хмельівського району. Директор Можаяев. («Соціалістичний наступ», 5 січня 1931 р.).

Злочинне ставлення. Правління артілі ім.Леніна Сасівської сільради злочинно ставиться до худоби. Нема догляду за свиньми. Свинідохнуть. З дохлих свиней навіть не знімають шкури. («Соціалістичний наступ», 1 січня 1932 р.).

Постанова Одеського обласного виконавчого комітету рад, затверджена Раднаркомом УРСР. За активне, злісне протидіяння хлібозаготівель, за організацію куркульського саботажу й зрив хлібозаготівель, за порушення закону пролетарської диктатури про охорону соціалістичної власності, за те, що провадили підривну роботу в час осінньої сівби – Одеський облвиконком ухвалив: вислати з Одеської області за межі України з конфіскацією усього майна п'ятсот господарств (голів родин разом з родинами) з таких районів області:

Зінов'ївський район – село Сасівка - 30 господарств, село Губівка – 30 господарств;

Новоукраїнський район – село Олексіївка - 30 господарств;

Знам'янський район – село Дмитрівка – 50 господарств.

Перше місце. Останнього року першої п'ятирічки наша країна посіла перше місце у світі з виробництва сільгоспмашин. («Соціалістичний наступ», 1 січня 1933 р.).

Драч – ворог коня. Драч Іван – голова В.Байрацької артілі «Послідувач комуні» - ворог колгоспного коня. Нещодавно він поїхав до міста жеребцем, який коштує 2000 крб. Їхав Драч, не жалкуючи коня. Як приїхав, поставив мокрого запареного коня на подвір'ї. Кінь простудився і захворів.

Член артілі «За краще життя» Аннінської сільради Штомпель Онисько, усвідомивши, яку шкоду він завдає приховуванням краденого хліба, добровільно повернув 9 пудів кукурудзи та 4 пуди борошна, краденого в колгоспі. («Соціалістичний наступ», 6 січня 1933 р.).

Союзнаготекспорт купляє старі та нові персидські, текінські, кавказькі, закавказькі, дагестанські коври, гобелени та обісони за готівку. Бажаючих продати, просимо звернутися до контори Союзнаготекспорт – вул.К.Маркса, ріг Гоголя, тел.№439. («Соціалістичний наступ», 16 січня 1933 р.).

Объявление. Магазин специальных церковных вещей И.И.Бабакина предлагает парчу,

паникадила и плащаницы по фабричным ценам. («Елисаветградские новости», 7 июня 1905 г.).

Подворная прививка оспы. Санитарный врач сообщает городской управе, что им приглашена оспопрививательница для подворной прививки оспы. (*Газета «Известия Елисаветградского Совета рабочих и солдатских депутатов»*, 1 июня 1917 г.).

Ново-Украинка. Комиссия по оказанию помощи пострадавшим от погромов доводит до сведения, что житель Ново-Украинки Ш.Х.Виноград за возмутительное отношение к комиссии и еврейскому населению бойкотирован. (*«Известия»*, 24 июня 1919 г.).

Платна поліклініка УЧХ (вул.Луначарського №19, колишній будинок лікаря Вайсенберга) відпускає всім і во всякі часи для лікарських потреб льод по 1 карбованцю за відро. (*«Соціалістичний наступ»*, 3 червня 1931 р.).

Не на своїх місцях. Мороз Микола – просився до «Червоної Зорі». Має власного будинку з 9 квартирантами, дві свині, восьмеро поросят і взагалі чималенький господарчий прибуток.

Урлін – у механічний №2 цех «Червоної зірки». Водночас працює за кларніста в кіно «Сивашець». Виходить на роботу п'яний, заводить сварки та бійки з адміністрацією.

Найденів – колишній значний крамар та експлуататор. Пробився до кооперативної артілі «Пролетар».

Павлюченко Степан Іванович – значний куркуль, володар столипінської економії з села Федвар. Знайшов притулок у Зінпайбуді.

Куркуль з літерою «А». До комсомолу подано заяву Корваленко Ніна – учень 4-ї ФЗС. Виявлено, що її батько мав дві економії, паровий млин, кузню й нещадно експлуатував робітників. З 1921 року цей куркуль живе в Зінов'ївську.

Ворожі паростки. Другий курс технікуму сільгоспмашинобудування закінчено ворожим елементом. С.Манюхін - син жандаря, позбавленого права голосу. А .Кузьменко – брат офіцера, що емігрував з білими. М.Чапенко – брат денікінця.

В Зінов'ївському районі біля села Катеринівка знайдено поклади вогнетривкої глини. Якість глини гарна. (*«Соціалістичний наступ»*, 23 липня 1931 р.).

Сьогодні, 12 червня, о 12 годині дня в клубі харчовиків (вул. Шевченка) відбудуться загальні збори всіх переселенців, яких цими днями відряджатимуть до Біробіджану. (*«Соціалістичний наступ»*, 12 червня 1932 р.).

Зінов'ївська міськрада доводить до відома, що випас худоби на полях, відведених під стрільбища – суворо заборонено. Винних в порушенні цих правил будуть притягувати до відповідальності та накладено штраф. Міськрада. (*«Соціалістичний наступ»*, 6 червня 1933 р.).

Від Комунивідділу. Старе Петропавлівське кладовище, в межах, встановлених Комунивідділом, закрите для поховання померлих, надається право батькам та спадкоємцям померлих в декадний термін, але не пізніше 25 числа червня 1933 року прийняти надгробки та огорожі могил за відповідним дозволом управління благоустрою міста (міськпраця кімн.34). Після закінченого терміну надгробки та огорожі надходять до потреб міста. Комунивідділ. (*«Соціалістичний наступ»* 12 червня 1933 р.).

ЖИТТЯ КРАЄЗНАВЧИХ ОРГАНІЗАЦІЙ. ЗІНОВ'ІВСЬКА ОКРУГА

Польові краєзнавчі роботи по Зінов'ївщині припинилися з початку листопада 1928 року. Науково-дослідницьку роботу минулого року в межах округи проводили досить інтенсивно, але місцеве Краєзнавче Товариство в праці цій, як і раніше, себе зовсім не виявило. Дослідження головним чином проводили приїжджі з центральних міст, а в їхній праці по можливості брали участь співробітники Зінов'ївського Музею. *Більшість зібраного матеріалу вивезено за межі округи* — або тимчасово, або назавжди.

Зінов'ївський Округовий Музей розпочав був дослідницьку роботу з кінця квітня минулого року, коли співробітник музею виїхав до с. Камишуватої, Компаніївського району, де було обстежено низку могил, і від одного з громадян с.Покровки, Білоуса, було одержано кремінне вістря до спису, а від інших - подібність верхньої частини кам'яної баби й верхню частину кам'яної зернотерки.

В травні місяці було зроблено два виїзди до с.с. Аджамки й Ново-Олександрівки, у першому селі було обстежено зруйновані селянами випадково викриті під час оранки загадкові спорудження (з огляду на значну руйнацію дослідження не було доведено до кінця); там же було

поверхово оглянено кар'єри пісковиків, що в них часто трапляться відбитки стародавніх рослин.

Під час виїзду до с. Ново-Олександрівки було обстежено випадково відкритий селянами (копано льоха) хід під могилу поблизу ст. Медерево, Півд. Заліз. В червні місяці було зроблено виїзд до с. Крамарево (Арсенівка) Хмельівського району, де було обстежено пісковики теж із відбитками стародавніх рослин.

В липні місяці співробітники Музею доглядали за зриттям великої могили на території - вантажної ст. Зіновівське; було знайдено низку поховань різних епох, різні предмети, як-от - посуд, чингал та інше. Поблизу могили було знайдено голову тура.

Було зроблено виїзди до с. Пантазіївка, Ново-Празького р., для огляду й приставки до Окр. Музею старовинної кам'яної баби (бабу цю було розбито місцевими селянами на підмурок). За переказами, цю бабу до с. Пантазіївки кол. поміщик Пестов приставив ще за часів кріпаччини з околиць м. Полтави.

Наприкінці жовтня було досліджено майже зовсім розорану невеличку могилку на території нових кварталів Ново-Балашівки на правому березі р. Інгула, проти Ковалівки (м. Зіновівське). В могилі було знайдено поховання „зкорченика" без жодних речей.

З іногородніх дослідників ц. р. в межах Зіновівської округи працювали такі: П. П. Курінний у Хмелівському районі в околицях с. Петроострів, де виявив 2 городища римської доби, й виявив по церквах низку речей історично-етнографічного значіння (а в тому - образи Покрова й Параскеви - П'ятниці, писані коштами козака Іркліївського курія, Данила Горба); Т. Колоновська (з Ленінграду) досліджувала ткацтво й орнаментику серед с.с. Лелеківки й Грузького, Зіновівського р-ну. Проф. Олексій (з Одеси) і палеонтолог-ботанік т. Піменова (з Києву) переводили геологічні й палеонтолого-ботанічні дослідження по різних місцевостях Округи. Член комісії по вивченню степової України, г. Ю. П. Діяківський, теж переводив дослідження в північній частині округи.

Під час переїзду Округового Архіву до нового помешкання, серед різних документів було знайдено уривки фамільного архіву колишнього поміщика с. Пантазіївки, Н.-Празького району Пестова; серед цих уривків - лист декабриста Пестова, локон його волосся й низку документів з кінця XVIII віку до характеристики вихідців з Австро-Угорщини - Пантазія й Манастирії (що з дочкою першої - одружений був один з Пестових); документи ці, за вимогою Центрального Управління Архівів передано до Харкову.

З початку липня м. р. при Окр. Раді Спільки Безвірників почала працювати секція вивчення релігійності населення Зінов'їщини. Секція ця за допомогою місцевих організацій дотепер організувала мережу кореспондентів, збирала матеріали до народного календаря на липень - вересень і виготовила такі розвідки:

1. Новіші легенди Зінов'їщини.
2. Антирелігійна праця в школі.
3. Церковні архіви м. Зіновівського.
4. Сучасна супруга в с. Комишуватій, Компаніївського району.

Зараз збираються матеріали до низки інших розвідок, що їх передбачено роботами членів секції.

Взагалі треба константувати, що краєзнавчий рух захоплює досить широкі маси населення Зінов'їщини (на жаль, мало сільських учителів). Правда, цей рух (можливо це тимчасове явище) майже виключено йде в бік етнографічний, і необхідно взяти заходів, щоб він задовольнив тим ширшим вимогам, що стоять зараз перед краєзнавством Зінов'їщини.

31-го минулого жовтня в Зіновівському помер старший і найдосвідченіший з членів округового Краєзнавчого товариства д-р С.А.Вайсенберг. Небіжчик наказав передати свою велику й цінну книгозбірню до 1-го Московського у-ту.

Е.Шевченко. (Журнал «Краєзнавство», №6-10, 1928 р., м.Харків).

ЗМІСТ

ТРАМВАЙНЕ ДЕПО НА ВЕЛИКІЙ ПЕРМСЬКІЙ	3
БУЛА МИРГОРОДСЬКОЮ, ПОТІМ КАЛІНІНА, ЗАРАЗ - ШУЛЬГІНИХ	6
ГІМНАЗІЯ ПРОІСНУВАЛА ТРИ РОКИ	8
ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКЕ КІНО	9
ЗРОБЛЕНО НА ЗАВОДІ ФЕДОРА КЛИЧКА	11
МІСТОК КОНДИТЕРА КІРКЕРУПА	12
«ТЕАТРАЛЬНИЙ» ТУПИК	13
ПІДВАЛ БУДИНКУ КУПЦЯ БАРСЬКОГО	15
БУДЕ МУЗЕЙ ТОТАЛІТАРИЗМУ. НЕВЖЕ НЕ ВСІ «ЕКСПОНАТИ» ЗНИЩИЛИ?	17
ПЕРШИМ ІМ'Я КРОПИВНИЦЬКОГО ПРИСВОЇЛИ ТЕАТРУ З МІСТА ОЛЕКСАНДРІЯ	18
ПЕРШИЙ МАРШРУТ КІРОВОГРАДСЬКОГО ТРОЛЕЙБУСА БУВ ВІД ТЕЦЬ ДО ШКОЛИ-ІНТЕРНАТУ №2	20
КІНА НЕ БУДЕ	21
ІНГУЛЬСЬКА-ДЕКАБРИСТІВ	22
МІСТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРИЗВИЩА ПЕДАГОГА СУХОМЛИНСЬКОГО	24
ЧИМ ДОЇХАТИ НА ЗАВАДІВКУ?	26
І СТО РОКІВ ТОМУ БУЛИ ТЕЛЕФОННІ «ЖАРТІВНИКИ»	29
З БЕЛЬВЕДЕРОМ НА ДАХУ	30
БУДИНОК ЗІ ШВЕДСЬКИМИ КОРОНАМИ	33
НА ВЕРХНІЙ ДОНСЬКІЙ ЖИВ ЯКІВ ПАУЧЕНКО	34
У БУДИНКУ МЕЙТУСА МУЗИЧНА ШКОЛА ІМЕНІ НЕЙГАУЗА	36
ПОМИЛКА ЖУРНАЛІСТА	38
ДАМУ, ЯКА ЗАГУБИЛА РИДИКЮЛЬ ЗІ СТА РУБЛЯМИ, ПРОСЯТЬ ПРИЙТИ У КОНТОРУ ГАЗЕТИ	39
ВАМ ЛИСТ, ТАНЦЮЙТЕ!	41
БУДИНОК З ВІКНАМИ НА СТАРУ ФОРТЕЦЮ	42
КОЛЕКЦІЯ ВОДЯНИХ ЖУКІВ, ЗІБРАНИХ БАТЬКОМ МАНІЯКА	46
ЯКІВ ПАУЧЕНКО ПРОЕКТУВАВ СІМЕЙНИЙ БУДИНОК	47
ПРАЦЮВАВ НА ЗАВОДІ КЛИЧКА	50
НА ПРЕОБРАЖЕНСЬКІЙ ВУЛИЦІ НАЙСТАРШИЙ БУДИНОК МІСТА	52
САЛГАННІ ПІСКИ	53
ОСТАННІЙ ХАРКІВСЬКИЙ ГУБЕРНАТОР	54
ПЕРШИЙ ТЕЛЕГРАФ В ЄЛИСАВЕТГРАДІ БУВ НА НИЖНІЙ ДОНСЬКІЙ ВУЛИЦІ	56
ЄЛИСАВЕТГРАДЦІ БУЛИ ПЕРШИМИ ОЛІГАРХАМИ ХАРКОВА	58
ПЕРШИЙ ЦУКРОВИЙ ЗАВОД НА КІРОВОГРАДЩИНІ БУВ У МОРГУНІВЦІ	59
ДВІ ПАРАСКЕВИ-П'ЯТНИЦІ З КОЛЕКЦІЇ ОЛЕКСАНДРА ІЛЬІНА	60
ЗАРАЗ ЦЕ «НЕ ПРИНЦИПОВЕ ПИТАННЯ»	62
ШТАМП ІЗ ТРИЗУБОМ	62
НА АВТОМОБІЛІ РОБЕРТА ЕЛЬВОРТИ БУВ НОМЕР ДВАНADЦЯТЬ	63
РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКА ВІЙНА У СПОМИНАХ МИКОЛИ САДОВСЬКОГО	65
ПИВО В ЄЛИСАВЕТГРАДІ МОЖНА БУЛО ЗАМОВИТИ ЗА ТЕЛЕФОНОМ	66
ГОЛОВНИЙ ВЕТЕРИНАРНИЙ ЛІКАР ЄЛИСАВЕТГРАДА	67
УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР У ЛИСТІВКАХ	68
ЯК "СВЯТКУВАЛИ" ВЕЛИКДЕНЬ ЗА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ	69

ВУЛИЦЯ МУЗИКАНТІВ	70
САКРАЛЬНІ ПРЕДМЕТИ З КОЛЕКЦІЇ ОЛЕКСАНДРА ІЛЬІНА	72
НА ДВОРЦОВІЙ БУЛА СКУЛЬПТУРА АПОЛОНА	72
ПЕРША АВАРІЯ В ЄЛИСАВЕТГРАДІ З П'ЯНИМ ВОДІЄМ	74
РОВЕНСЬКИЙ ПРОСПЕКТ	75
ОБІЦЯНА НАГОРОДА ЗА «ЯЗИКА» ТАК І НЕ ЗНАЙШЛА СОЛДАТА	76
У ЗІНОВ'ІВСЬКУ ЗБИРАЛИСЯ ВИПУСКАТИ МОТОЦИКЛ КЗ-1	77
ЦИВІЛЬНИЙ ІНЖЕНЕР, ЯКИЙ ВОЮВАВ У ПЕРШУ СВІТОВУ	78
РОЗБУДОВУВАВ ЄЛИСАВЕТГРАД 32 РОКИ	80
ДРУГА ЧАСТИНА ВУЛИЦІ ГОГОЛЯ МАЛА НАЗВУ УСПЕНСЬКОЇ	81
«101-Й КІЛОМЕТР» АРХІТЕКТОРА ЛЕОНІДА ДВОРЦЯ	81
ТРЕТІЙ ПАСАЖ	83
КІРОВОГРАДСЬКІ «ЧЕРЕМУШКИ» ПРОЕКТУВАВ ОЛЕКСАНДР ВОЗНИЙ	85
ПО ВУЛИЦІ ІВАНІВСЬКІЙ БУЛА ПЕРША В ЄЛИСАВЕТГРАДІ ДАМСЬКА ПЕРУКАРНЯ	87
КОМІСАРА ЗНАЙШЛИ ПІД СІНОМ У КЛУНІ	88
НЕБЕЛІВСЬКІ ПАСТОРАЛІ ГРИГОРІЯ ГНАТЮКА	90
КОМЕРЦІЙНЕ УЧИЛИЩЕ «ТОВАРИСТВА ВИКЛАДАЧІВ»	91
ПОДЗВОНИ МЕНІ, ПОДЗВОНИ	92
У ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОМУ ПОВІТІ БУЛО 12 ВЕРБЛЮДІВ	92
ЛИСТ ДО СТАЛІНА	93
«ПРАЦЮВАЛА ВІСІМ ДЕНЬ, ЗАРОБИЛА ТРУДОДЕНЬ»	94
ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКЕ ЖИТТЯ І СЦЕНА ГНАТА ЮРИ	95
ПОНІВЕЧЕНА ПАМ'ЯТЬ	97
«КОБЗАРІ РОДИНИ БОЯРКІВ	99
ВЕЛИКОДНІ ЛИСТІВКИ ЮРІЯ ТЮТЮШКІНА	100
ЧОТИРИ АРЕШТИ СВЯЩЕНИКА РОМАНОВСЬКОГО	101
НА КОЛИМУ ВІДПРАВИЛИ УСЮ ТРЕТЮ ЗМІНУ	102
ВІН УРЯТУВАВ СОФІЙСЬКИЙ СОБОР	103
КОЛИ ПАРТІЙНИЙ КВИТОК ГРІЄ ДУШУ	104
ЖІНОЧУ ГІМНАЗІЮ МОГЛИ ПОБУДУВАТИ В ІНШОМУ МІСЦІ	104
ХЕДЕР БУДУВАВ ІНЖЕНЕР-АРХІТЕКТОР ВАЙСЕНБЕРГ	106
БАЛКІВСЬКЕ НАРОДНЕ УЧИЛИЩЕ	107
ВУЛИЦЯ КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ МІСТА	107
КІРОВОГРАД. ЗГАДУЄМО	109
ЗЕМЛЯНІ ФОРТЕЦІ – ПОПЕРЕДНИКИ МІСТ	110
ЗА НИТКАМИ	111
КРАЙ ЗЕМЛЯНИХ ФОРТЕЦЬ	111
«МЕНІ ТИ ПРИСНИЛАСЬ ДАВНО»	112
НА ПЕТРІВСЬКІЙ ВУЛИЦІ ЖИВ ЛАУРЕАТ НОБЕЛІВСЬКОЇ ПРЕМІЇ	114
ОДНИМ З АВТОРІВ ПРИГОД ВАСИЛЯ ТЬОРКІНА БУВ ЄЛИСАВЕТГРАДЕЦЬ ...	116
«У ЛУКОМОР'Я ДУБ ЗЕЛЕНИЙ»	118
ПРО ЦЕ ПИСАЛИ МІСЦЕВІ ГАЗЕТИ	119
ЧУДОДІЙНИЙ ШПРИЦ	124
ЖИТТЯ КРАЄЗНАВЧИХ ОРГАНІЗАЦІЙ. ЗІНОВ'ІВСЬКА ОКРУГА	139